

SZABÓ LÁSZLÓ

BEVEZETÉS
A TÁRSADALOMNÉPRAJZBA

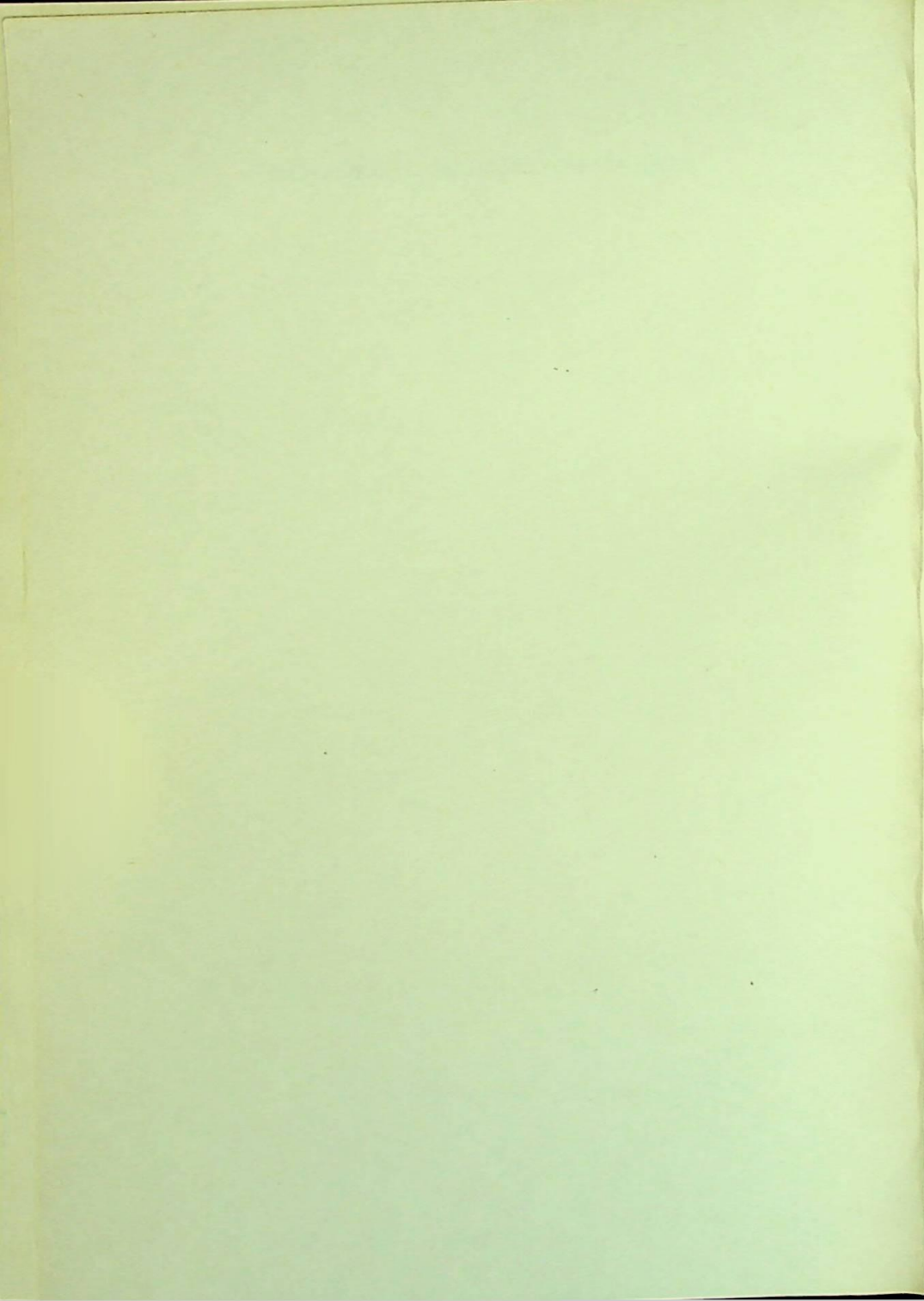

NÉPRAJZ
EGYETEMI HALLGATÓKNAK

6

NÉPRAJZ EGYETEMI HALLGATÓKNAK

6

SZABÓ LÁSZLÓ

BEVEZETÉS A TÁRSADALOMNÉPRAJZBA

Debrecen, 1990

NÉPRAJZI EGYETEMI HALLGATÓKNAK
Oktatási segédlet
a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadványa

Szerkeszti:
UJVÁRY ZOLTÁN

Megjelent
a Művelődési Minisztérium Kutatási Alapjának a támogatásával

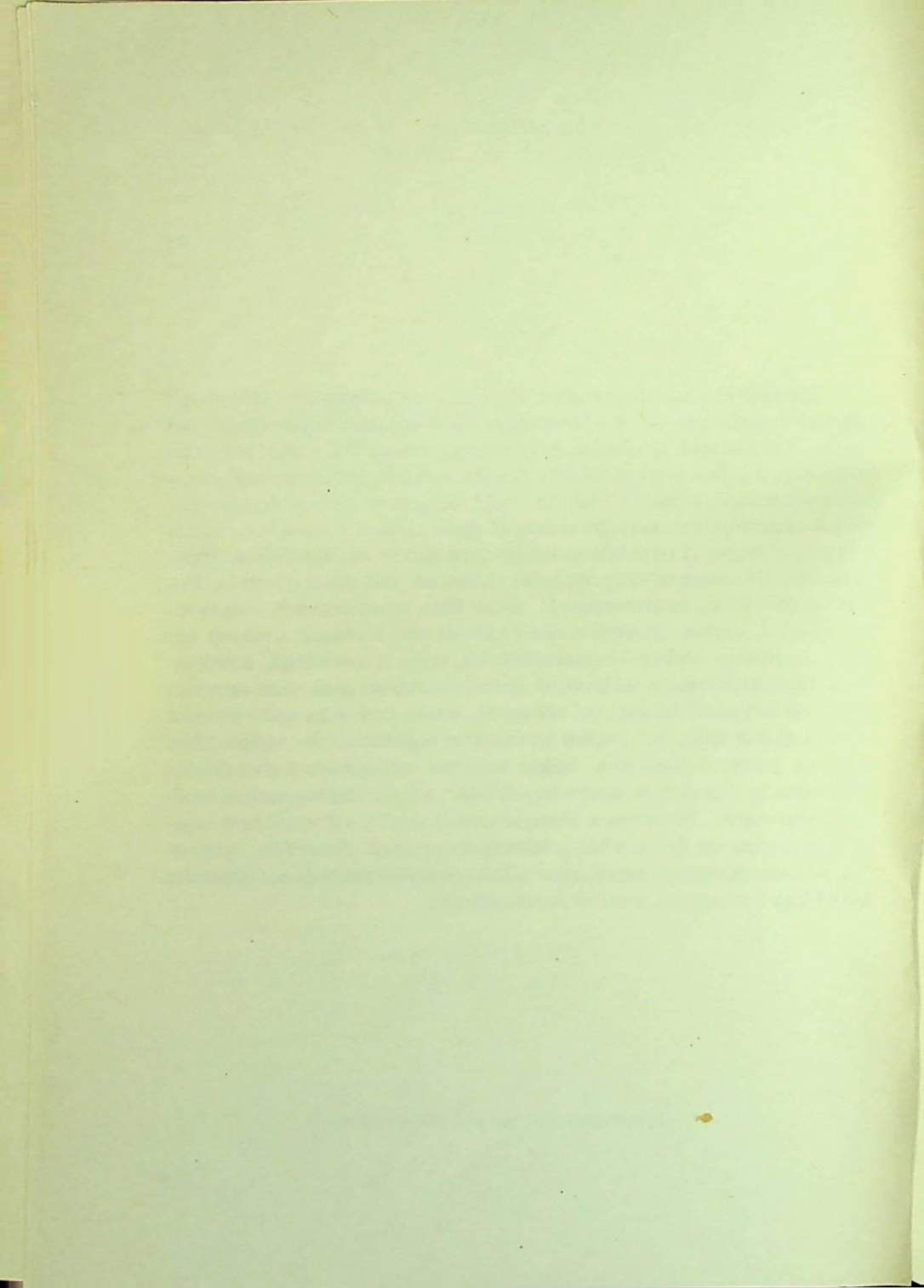
ISBN 963 471 634 2
ISSN 0239-1961

Könyvárúsítási forgalomba nem kerül

ELŐSZÓ

„Bevezetés a társadalomnéprajzba” címen a hallgatók itt valójában a néprajzi kutatásokon belül a társadalom iránti érdeklődés kibontakozását kapják. Azt kívántuk felvázolni, hogy a meghatározatlan, s meghatározhatatlan *nép* fogalom hogyan tisztul ki, válik működő társadalommá a néprajzos generációk munkája nyomán, majd hogyan és milyen utakon próbálnak meg társadalomnéprajzi szintézist gyakorlatban és elvekben alkotni e folyamat végén. A társadalomnéprajzi gondolkodás kialakulásának végigkövetésekor elsősorban a néprajz belső viszonyait, alakulását követtük. Keveset szóltunk más tudományokról, annak ilyen eredményeiről, még kevesebbet arról, amikor egyszerű átvételt kísérelt meg a néprajz a másutt készült társadalom képből. Foglalkozhattunk volna a szociológia, a geográfia, a történettudomány különböző ágainak (történeti statisztika, agrártörténet, társadalomtörténet) eredményeivel, hiszen ezek a kutatók számára nem megkerülhetők, sőt inkább természetes segédeszközök, tájékozódást szolgáló, kötelező ismeretek. Ekkor azonban mérhetetlenül megnövekedett volna irodalmunk, a munka terjedelme, s a gyakorlatban használhatatlanná vált volna. „Bevezetés a néprajztudományba”, s más előadások anyaga erre részletesen úgy is kitér, s felment bennünket. Fontosnak tekintettük bemutatni viszont mindazokat a hatásokat, amelyek onnan kiindulva lerakódtak a néprajzba, s hatottak szemléletére.

Sz. L.

A TÁRSADALOM IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS A MAGYAR NÉPRAJZ KIALAKULÁSÁNAK KEZDETÉN

A népi kultúra társadalmilag tagozott voltát hazai kutatásunk eléggé későn vette tudomásul, s még később vonta le ennek tanulságait. Hogy ez így alakult, annak természetes tudománytörténeti magyarázata van. *Minden tudomány kialakulásának kezdeti szakaszában az anyaggyűjtéssel foglalkozik: egy felfedezett új terület jellemzésére, leírására kerül legelőször sor.* Amerika felfedezése után megszorodnak azok a leírások, amelyek földrajzi tájékozódást, s a gyakorlati eligazodást lehetővé teszi. Emondják, melyek azok a hegyek, folyók, síkságok, amelyek az idegenből érkezőknek utat mutatnak, melyek azok a népek, amelyekkel e tájakon szemben találják magukat, s több, a felfedező, pionírok által fontosnak tartott népcsoport szokásait ismertető jellemzés lát napvilágot. Mindezt teszik azon egyszerű oknál fogva, hogy mivel nyerhetők meg az őslakosok, hogyan fogadhatnak bennünket bizalmukba. A görög *Herodotosz* sem tett másként jó kétezer évvel ezelőtt. A fokozatosan felhalmozódó anyag közvetlen összefüggéseinek felismerése és magyarázata után mind mélyebb és mélyebb összefüggésekre, s mindig új és új szempontú ismeretekre derül fény, s mutatkozik igény. Így kezdenek differenciálódni a tudományok részterületekre, s újabb tudományokra. A fenti kijelentés – miszerint *a népi kultúra társadalmilag tagozott voltát hazai kutatásunk eléggé későn vette tudomásul, s még később vonta le ennek tanulságait* – egyáltalán nem meglepő. Nem az elődök teljesítményének értékét kérdőjelezi meg, hanem inkább fokozza jelentőségüket: *az általuk feltárt anyag nagy mennyisége és minőségi volta tette lehetővé, hogy idővel differenciálódják és újabb területekre szakadjon szét a néprajztudomány.* Ami a késői (eléggé későn) jelzöt illeti, ez relatív tartalmú. Más, korábban önállósozott, s sajátos módszert, kutatási területet kialakított tudományokhoz viszonyítunk (pl. földrajz, történelem).

Tény, hogy az 1930-as években készült első nagy összefoglalás – A

Magyarság Néprajza négy kötete — csak két területre, *tárgyi és szellemi néprajzra* oszlik. A népi társadalom szerkezetéről, életéről, intézményeiről, szokásairól csupán érintőlegesen szól *Szendrey Ákos*, bár a társadalom, mint fogalom és hatóerő már e kötetekben is megjelenik. A magyar néprajz-kutatási területének ilyen felosztása abból fakad, hogy *hazai kutatásunk a német néprajzi iskolát követte*. A népi kultúra iránti érdeklődést először a népköltészeti alkotások keltik fel, s fedezi fel a kibontakozó nacioanlista öntudat a népdalok lírai szövegeit, a balladák drámáját, s a mesék elbeszélő költészetét, magas esztétikai értékét. A *Grímm testvérek*, illetve *Herder* megfogalmazta felismerések elsősorban irodalom és művészet centrikusak voltak. Nem véletlen, hogy nálunk Csokonai, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Erdélyi János, Petőfi, Arany János, Kriza János, Arany László, Benedek Elek, Kálmány Lajos, s mások nevével fémjelezhetjük a folklor kezdeti szakaszát. Ők inkább írók, költők, s esztétákként ismertebbek, semmint néprajzосként. Napjainkig rányomja bélyegét a folklorra ez az indíttatás. Ezért történhetett meg, hogy esztétikailag alacsonyabb értékű — társadalomnéprajzi szempontból azonban azonos jelentőségű — népköltészeti és dramatikus műfajok (hístóriás énekek, anekdoták, igaztörténetek, paraszti önéletírások vagy népi szövegek, viccek) gyűjtésére és elemzésére csak jóval később, úgyszólván napjainkban került sor. Világosodott meg, hogy *nemcsak az esztétikai érték és magasrendűség, hanem ennek ellenkezője is jellemző lehet egy-egy közösségre, a közösség egy-egy csoportjára, s épp olyan fontos ismerete, az esztétikailag értékeshez való viszonya, mint maga az érték*.

A tárgyi néprajz iránti érdeklődés kettős gyökerű: részben a földrajzból ered, s nem véletlen, hogy *Xantus János* a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának megalapítója, s *Jankó János*, *Bátky Zsigmond*, *Györffy István* is innen indul. Az elsősorban biológus *Herman Ottó*nak is táptalaja a geográfia. A másik összetevő az iparművészet iránt való érdeklődés: a szép tárgyak kultusza, amely európai folyamként a hazai *szeccsesszióba*, magyar folyóként a *milléniumba* torkollik. *Huszka József*, *Malonyay Dezső*, s a „Gödöllői Iskola” (*Nagy Sándor*, *Körösfői Kriesch Aladár*, s a *Remseyek*) nevei fémjelzik hazai vonalunkat.

A földrajztudomány természetes geográfiai egységekben gondolkodott: egy folyóvölgy (a Vág-völgye, Sajó-völgye), egy hegység (Bükk vagy Bakony), illetve ezek nagyobb tájjá szerveződő, azonos vonásokat mutató együttesében (pl. Kisalföld, Duna-Tisza-köze, Tiszántúl), esetleg történetileg, s földrajzilag is egységes, vagy rokon szálakkal összekapcsolódó nagy-

tájai (Dunántúl, Erdély, Alföld, Felvidék vagy Felső-Magyarország). Egy kasza típus, egy teherhordási mód, vagy település típus egy egész tájat vagy egymáshoz közeli tájakat, érintkező területeket fog át. Nem köthető egy adott közösséghez, társadalmi réteghez, típushoz. *Egy nagy térségből, különböző falvakból, gazdaságokból begyűjtött munkaeszközök, használati tárgyak így tág vidéket, földrajzi egységet jelentettek, nem pedig konkrét közösséghez, gazdasághoz köthető tárgyegyüttest. A földrajzi szemlélet a táj és az eszköz, a táj és az ember viszonyát vizsgálva, illetve ezt állítva középpontba, elfedte a társadalomhoz való kötődést.*

A másik összetevő az iparművészet iránti érdeklődés a népi kultúra kiemelkedő, esztétikailag igen magas rendű tárgyi anyagának kultuszát és kutatását eredményezte. Az esztétikailag kiemelkedő tárgyi (és szellemi) alkotások azonban igen tág területeket és embercsoportokat fognak át. *Egy ballada, mese vagy himzés stílus tökéletes változatai, jeles darabjai többnyire nem egy kis közösségben (család, háztartás, falurész, társadalmi réteg, település) halmozódnak fel, hanem nagy térségből innen-onnan gyűjthetők össze, különösen akkor, ha még a megszerzés (köz- vagy magángyűjteménybe való begyűjtés) szándékával is párosul mindez. Emiatt nem fedheti fel a társadalmi kötődéseket, mögöttes emberi viszonyokat sem.*

Mire gondolunk konkrétabban?

Az esztétikailag értékes folklór alkotások lejegyzése, begyűjtése lényegében nem más, mint *kincskeresés*. Megegyezik ez a szemlélet a korabeli régészet módszereivel, amikor a sírokból az arany tárgyakat emelik ki, az egészen ép edényeket őrzik meg, vagy az érdekes, különleges csont, fém, kő, s más anyagú eszközöket teszik a gyűjteménybe, olykor megosztva rajta az ásatók, hogy ide is, oda is jusson. A leletek helyzetét, helyét, a darabok összetartozását csak hozzávetőlegesen rögzítik: *nem a lelet körülmények, hanem maga a lelet a fontos*. Nagyszámú sírt kell így feltárni, hatalmas területet és földmennyiséget átvizsgálni, hogy eredményes ásatásról beszélhessünk. Ugyanígy volt ez a néprajzban is. Kiemelkedő népművészeti tárgyi emlék — amire a gyűjtő, mint különlegességre is felfigyelt — csak ritkán található meg pl. egy háztartásban vagy egy faluban. Még nehezebb ezeket a használatától gyűjtemény számára meg is szerezni. A gyakorlat ezért az volt, hogy egyik házból pl. egy mángorlót és egy guzsalyt, a másikkól egy ládát vagy egy széket, harmadikból egy kerámiát gyűjtöttek be, illetve falvanként is egy tágabb tájon (pl. Tiszahát) alig néhány darab kerülhetett begyűjtésre, lejegyzésre. A leletkörülményeket itt

sem jegyzik fel pontosan: legfeljebb az ajándékozó vagy eladó nevét, a falunevet, olykor egyenesen csak a vidékre, tágabb tájra utalva (palócok, Göcsej, Erdély, Alföld, Tiszavidék, Heves megye). Az így összeszedett értékek természetesen valódi tudományos elemzés tárgyai. De nem az etnográfia szempontjai érvényesülnek elsődlegesen, hanem irodalmi, képző- és iparművészeti, hisz a bennük megtestesülő esztétikai érték elemzése a fő cél. Erről az oldalról nézve pedig — mivel az alkotó legtöbbször ismeretlen vagy neve semmitmondó —, kielégítőnek látszik a falu vagy nagyobb táj nevével való megjelölés, s az, hogy ez *népi alkotás*. Az ilyen indíttatású kutatások fel sem vetik a közösség, az alkotó közösség problémáját. *Nagyonis megfelelő kategória a kutatás számára a személytelenség és a nép konkrét társadalmi kapcsolatokat elfedő fogalma.*

A földrajzi szemlélet, a folklor alkotások kincskeresés szerű gyűjtése, illetve irodalmi, művészeti értékelési szempontjai egymást támogató elvek abban, hogy a kutatás ne foglalkozzék a közösséggel magával, ne rögzítse adatainak ilyen vonatkozásait rendszeresen, a megfigyelés igényével.

A fokozatosan felhalmozódó néprajzi anyag azonban egy idő után túlmutatott ezen, s mind jobban kezdte feltárni saját arculatát, belső összefüggéseit. A közösség — amelyről azért a gyűjtők mégis sok mindent feljegyeztek, s még többet tudtak saját gyakorlatuk alapján —, kezdett körvonalazódni, egyéni arcot öltetni. Fontossá kezd válni, hogy egy-egy alkotás milyen közegben jött létre, hogyan terjedt tova, s alakított ki változatokat. Az önmagában vett alkotás mindezt nem magyarázza, s önállóan is kutatni kezdik magát az alkotó közösséget szűkebb és tágabb értelemben is. S ez az a pont, mikor nemcsak átlag vonásokkal, hanem konkrétan is jellemezni kezdik a népet. *Nem általában vett népi alkotásról, hanem tájhoz köthető stílusról, sőt faluhoz vagy annak bizonyos rétegéhez kapcsolható alkotásáról esik szó; akár létrehozzák, akár csak éltetik, s természetesen variánsokban módosítják ezeket.*

Az efféle igény érleli meg végül, hogy a kezdeti feljegyzések rendszeresebbé válva kibontakozhat a néprajznak egy új ága, területe, amely eleinte épp úgy a kezdeti lépések bizonytalanságát mutatja, mint a már idézett tárgyi és szellemi néprajz, s leírásokban, egymás mellé helyezett, olykor érdekességtől motivált feljegyzésekben ölt testet, mígnem kialakulhat egy átfogó kép, amely a népi kultúra egészének alaposabb megismeréséhez is hozzájárulhat. Amidőn ilyen fokra jutottak a társadalmi ismeretek, megindulhat a korábban gyűjtött néprajzi anyag *utánadatolása*

is: az elődök által összegyűjtött értékek immár pótolhatatlan anyagának értelmezése, közösséghez kötése, s ezzel súlyának, értékének növelése. Lehetséges, hogy nem tudjuk pl. egy sárközi főkötőről megmondani, hogy melyik faluból való, kié volt, vagy ki hímezte? De történeti néprajzi és társadalmi vizsgálódások kötni tudják társadalmi réteghez, e réteg önkifejezési szándékához, szokásaihoz. Az esztétikai minőség miatt begyűjtött tárgy értéke ezzel megemelkedik, világossá válik életben betöltött szerepe, s egyre többet mond el nekünk a tájról, a tájban élő emberről.

A népi társadalomról, a jobbágyi, nemesi vagy paraszti közösségek egyes szembeötlő sajátosságairól igen korai feljegyzéseink, szétszórt adataink vannak. Gyakran találkozunk nem a népeletet megörökíteni szándékozó leírásokban részletes jellemzésekkel is. *Tessedik Sámuel* azért írja le szűkebb vidékének Békésnek, s Szarvasnak paraszti társadalmát, életét és gazdálkodását, hogy megjobbítsa, hasznára legyen népének. Szembeállítja az *ó falut* az általa elképzelt, ideájához közelítő *új faluval*, s ebben az összeállításban a kései néprajzos utódok nyernek: hírt kapunk a falu intézményeiről, működéséről. *Berzeviczy Gergely* a parasztság munkáját kívánja termelékenyebbé és eredményesebbé tenni. Itt is nyer a néprajz, mert a munkahagyományok, munkaszervezet, a paraszt család munkarendje kerül feljegyzésre (V.ö: Tessedik — Berzeviczy: 1979.). Az ilyen módszerű megörökítések fontos forrásai a néprajznak, s így a társadalomnéprajznak is, s ezért velük majd külön is foglalkozunk. Ám a kifejezetten néprajzi, népeletbeli leírásnak a társadalomról szóló híradások csak igen kis részét teszik ki, s a legszembeötlőbb jelenségekre utalnak csupán.

A reformkorban megszorodó, már népeletet megörökíteni kívánó munkák úgy tűnik elsősorban a *családszervezetre*, s különösen a *nagycsalád együttélésére* figyelnek fel. Több egykorú leírás emlékezik meg röviden egy-egy népcsoport ilyen jellemzőiről. *Nemesnépi Zakál György* „Az Őrségnek leírása” című munkájában a következőket írja: „Csaknem minden háznál több testvérek és atyafiak laknak együtt, akik közül egy, aki öregebb és értelmesebb, gazdának választatik, akinek parancsolatjátul függ az egész háznép és gazdálkodás. Ez vesz be és ad ki mindent, és valamint egyéb házi, úgy a vevő ruházatbéli szükségesekeknek is eleget tenni köteles; aki pedig az atyafiak közül valami mesterséget, pl. kovácsságot, vargaságot, kerékgyártóságot, szabóságot, stb. tud, azt a gazda, minthogy néha magának mesterségével szerezhet, ruházni nem köteleztetik. Az ilyen mester atyafi a nagyobb és szorgosabb gazdaságbéli alul ki nem húzhatja magát és a házi szükségeket a gazda által vett materiákból mesterségével ki-

pótolni tartozik. A *fejémép* szintűgy, mint a férfiak (mondják főrfi) a külső munkákra alkalmaztatnak, kivéven a szántást és kaszálást, úgyszintén némely házi munkákat is, amelyeket a férfiak magok teljesítenek...". Egész kis leírása ez a családszervezetnek, munkamegosztásnak, s több hasonló, munkára, társadalomra vonatkozó megjegyzést is kiemelhetünk e népjelentésből. *Pländer Ferenc* 1832-ben ugyancsak a nagycsaládi együttélést említi Göcsejből „Göcsejnek esmérete” című tanulmányában: „A göcseji nép valódi patriarkális életet él. A férfiak ahányan legyenek, az atyai háznál maradnak és egy főnök alatt közösen gazdálkodnak. A leányok kiházásztatnak és ekkor ágyi ruhát, ládát, régente mentét, most ködmönt, egy tehenet vagy üszöbörjút kapnak. Avagy ha édesanyjuknak szőlőbirtoka volt, ennek is egy része kiadatik nekik. Többnyire az egész gazdaság osztatlanul a férfiak tulajdona marad. A család öregebbike vagy értelmesebbike a házigazda. Ez veszi be a jövedelmet, ez fizeti meg az adót, ez szerzi meg a szükségességeket. A gazdának felesége vagy az értelmesebb háziasszony gazdaasszonyi tisztet visel, s e két főnök senkinek számolni nem köteles. A házigazda gondviselése alatt álló köz(ös) kasszán kívül, majd minden házaspárnak tulajdon fiókkasszája is van. Azon szőlőt, melyet mindegyik férj feleségének osztályrészében kap, közös erővel megmunkálják, de annak termését a tulajdonos házaspár eladhatja s azért tetszése szerint használhatja.” Ez a leírás is a családi munkamegosztást mutatja be, de már az öröklésszemponttal, a családrészek saját tulajdonának bemutatásával együtt. 1846-ban látott napvilágot *Höbling Miksa* „Baranya vármegyének orvosi helyirata” című munkája, s ő is megfigyeli, mintegy mellékesen a baranyai nagycsaládot: „A háztartás is különös. A pénz a gazda kezén van, és pedig ha több pár van egy házban, vagy az apácán vagy a legidősb testvérén, ki az adót fizetni, és mind saját, mind a házban lévő férfiak öltözetéről köteles gondoskodni. Az asszony maga ruházza magát is, gyermekeit is, sőt férjét is ő látja el fehér ruhával. Pénzt holmi aprólékból szerez, úgymint eladott baromfiból, tojásból, vászonból, kendermagból, borsóból, sőt néha, ha szerét teheti, a hambárt is megvásárolja. Ha több asszony van a házban, a kereset egyenlő arányban valamennyi közt megosztatik. A legöregebb a gazdasszony, ki maga süt és főz, a többi szolgálói dolgokat végez. Ez az oka, hogy 40 esztendőss asszonyok is találkozhatnak, akik sem sütni sem főzni nem tudnak” (*Paládi-Kovács*; 1985: 39; 70; 104.).

Ez a három egymással szinte érintkező dunántúli táj a nagycsaládot mint különlegességet mutathatta fel más, és nem paraszti társadalmi rétegek számára, s szemszögéből. A fő vonások megegyeznek. Ám annak elle-

nére, hogy nem azonosak a leírási szempontok, megjelennek a különbségek is. Az egymás mellé helyezett képek eltérő volta kiderül. Megmutatkozik, hogy a *paraszti társadalom berendezkedése ugyanolyan különbségeket mutathat, tájilag (közösségenként), mint a szellemi vagy tárgyi néprajz egy-egy területe*. Ilyen összehasonlításra természetesen ekkor nem kerülhetett sor, hiszen a szerzők, mint mellékes, különleges érdekességeket jegyezték fel mindezeket, s őrizték meg számunkra fontos adalékként.

Reguly Antal útinaplójában ugyanígy figyel fel a palóc vidék egyes településeinek nagycsaládjaira, s feljegyzi kik és hányan élnek egy fedél alatt, hogyan nevezik a családfőt, legidősebb gazdasszonyt (Reguly: 1975: 27.). Megragadja a parasztcsalád szerkezeti felépítése, munkarendje az 1846-ban Hatvan vizsgálódó közgazda bányaigazgatónak *Frédéric Le Play*-nak a figyelmét is. Ő már a bomló nagycsaláddal találkozott, s leírása nem oly plasztikus, mint az idézett dunántúli szerzőké. Őt, aki módszeres társadalom vizsgálatot folytatott ebben az időben is, inkább a jobbágyi függőség, a rétegek eltérő helyzete foglalkoztatta egyébként is (Le Play: 1903). *Pintér Sándor* palócokról szóló alapos leírása 1880-ban a gazda hatalmát, a család szerkezetét, a család szétválását és házban való elhelyezkedésüket méltatja, s örökíti meg; ez utóbbit jóval később ki is egészíti újabb tanulmánnyal (Pintér: 1880; 1909.). Bár ez módszeres tanulmány, a társadalom mégis inkább különlegességgént, mellékes dologként kap helyet. Hasonlóan jelenik meg mindez még a *Borovszky Samu* által szerkesztett megyei monográfia sorozatokban, s az „*Osztérák—Magyar Monarchia írásban és képen*” című sorozat nagyobb területeket átfogó rajzaiban is.

Természetesen a szerzők nemcsak a családra figyeltek fel. Foglalkoznak sokat a munkahagyományokkal, különösen az Erdélyben, Székelyföldön dívó kalákával (*Etédi Gedő János*), az örökléssjoggal, házassági szerződésekkel (*Nemesnépi Zakál György*), híreket kapunk a legények alkalmi társulásairól, szervezetéről (*Kelecsényi József, Májer István*). Általában a sokak által leírt lakodalom, mint a legszínesebb népszokásunk sokszor megkívánja, hogy a társadalmi kapcsolatokat, a tisztségviselők szerepét, a különböző rétegek egymáshoz való viszonyát megemlítsék vagy esetleg részletesebben is jellemezzék. Ugyanilyen terület a szintén gyakran leírt népviselet: a jobbágyok, zsellérek, illetve a faluban élő nemesek, a meszsi vidékről odakerülő árusok, vándoriparosok (drótotstótok, tutajosok, bosnyák árusok, marlhajtók) ruházatának jellemzéséhez fűznek megjegyzéseket, társadalmi tartalmú megfigyeléseket. Érdemes említeni *Vahot Imre* kecskeméti leírását az egyes viselettípusokról, amelyet társadalmi ré-

teglehez köt, s egyben a város társadalmának meghatározó rétegeit is bemutatja (a jobb módú gazdalegények *nagymándlija*, posztó zsinóros nadrágja vagy *rajthuzlija*, selyem mellénye, sarkantyús csizmája; a középréteg bő ujju vagy borjúszerű ingje, ezüst gombos mellénye, vászon gatyája, *kismándlija*; s a „harmadik osztály” subája vagy fehér szüre – ez utóbbi a legszegényebbeké –, mint „hátán hordott” ház). Ugyane leírásból megtudunk sok egyéb társadalmilag érdekes vonatkozást a szokások (disznótor, lóverseny, lakodalom, szüret), s a tanyai gazdálkodás kapcsán is. Az aratás leírásánál a munkaszervezet, munkacsoport felépítését, szerkezetét, sőt teljesítményét is megismerhetjük, csakúgy, mint a pásztorszervezetet és hierarchiát (Kubinyi–Vahot: 1980.).

E korszakban tehát egyes közösségekre, nagyobb tájakra jellemző, első pillanatra szembeötlő, ám nem rendszeres megfigyelések állnak rendelkezésünkre. Ezek tematikától szinte függetlenek, mégis vannak jellegzetes témák (viselet, lakodalom, paraszti lakás és a benne elhelyezkedő család, munkák és munkafolyamatok leírása, különösen, ha párosul látványosabb szokásokkal is: szüret, disznóölés, aratás), amelyek szinte megkívánják, hogy bővebben jellemzését adják a társadalmi környezetnek, a tevékenység közben egymással kapcsolatba került emberek viszonyának.

Az efféle leírások végigkövetik napjainkig is a néprajzi érdekességű és vonatkozású írásokat. *Forrásértékük kiemelkedő, mert bár esetleges, hogy mit emelnek ki, mégis törvényszerű, s mindenképpen elfogulatlan. Nem ezt kívánta a szerző elsősorban leírni. Így „sine ira et studio” jeleníti meg. A nehézségük összehasonlítás és az egész magyar népterület jellemzése szempontjából abban van, hogy igen szubjektívek a leírások. Egyikük a családfői hatalmat, másikuk a nők helyzetét, női munkák összegzését, harmadikuk az öröklésgazdasági vonatkozásokat emeli ki pl. a családszervezetből: s nem tudni, ahol nem említik, nem ugyanúgy volt-e mint másutt; s ahonnan nem írták le, talán nem volt-e mégis jellegzetes vagy még karakteresebb egy-egy jelenség, mint ahonnan végülis feljegyezték? Rendszeres, egyéb irányú történeti-néprajzi, s társadalomnéprajzi kutatások azonban megsemmisíthetik ezek értékét. A szórványanyag feltárásában pedig kitűnő segédeszköz a Magyar Néprajztudomány Bibliográfiája I. már megjelent kötete, amely a századkori szórvány adatokat is összegyűjtötte. Társadalomnéprajzi szempontból azonban nem ítéltető meg, hogy egy-egy leírás tartalmaz-e számunkra fontos, mert mellékesen megemlített adalékot.*

A RENDSZERES TÁRSADALOM LEÍRÁSTÓL A NÉPI TÁRSADALOM
ÉLETÉNEK KUTATÁSAIG

A rendszeresebb társadalomnéprajzi adatfelvételeket a nagy táj- és tematikus monográfiák keretei között találhatjuk meg, s ezeket tekint-
hetjük az első teljesebb leírásoknak. Már említettük, hogy a századfordu-
ló nulleniumi kiadványai (Borovszky-sorozat) bőségesen tartalmaznak tár-
sadalomnéprajz szempontjából értékes adatokat, rendszeresebb feljegyzé-
seket. Ezeknek oka, hogy itt átfogó, a népelet több területére kiterjedő
képet igyekeztek adni a szerzők egy-egy megye népéről. A helytörténeti
kutatás, néprajzi gyűjtés korabeli helyi jelesei írták ezeket a fejezeteket
megfelelő irányítással, bizonyos sémát követve (pl. *Farkas Pál* Nógrád,
Komoróczy Miklós Gömör-Kishont, illetve *Heves*, *Móricz Zsigmond* (Szat-
már, Bács-Bodrog, Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék népele-
tét, olykor történetét). Mivel a legtöbb megye vegyes lakosságú, ezért a
magyar, szlovák (tót), román (oláh), s más nemzetiségek életmódja között
különbséget kellett tenniök, szokásaikat is jellemezni. Heves megyében pl.
a palóc és tiszavidéki magyarság elkülönítésére, családszervezetében fenn-
álló különbségekre is sort kerített a szerző, *Móricz Zsigmond* nem annyira
a szatmári, mint a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei tanulmányában differen-
ciál leginkább etnikailag és társadalmilag, figyelve az utóbbi évtizedek ta-
nyásodási folyamatának felerősödésére, a cselédség helyzetére, a tanya és
város életmódjának különbözőségére, s nem utolsósorban a jellegzetes
pásztorszervezet bemutatására. Az „Osztrák–Magyar-Monarchia Írásban
és Képben” című kiadványsorozat nem differenciál ennyire tájanként.
Nagyobb egységet mutat be, de jeles szerzők (pl. *Baksay Sándor*) mégis
differenciált képet tudtak rajzolni egy-egy nagytájról.

Természetesen a nulleniumi kiadványok előtt is születtek jeles hely-
történeti vagy egy-egy egész megyét bemutató munkák (*Szücs István*:
Szabad királyi Debrecen város történelme. I–III. Debrecen, 1871–1872. –
vagy *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monográphiája. I–III. Ungvár,

1881–1882.). Ezekben vagy a városélettel kapcsolatos kitűnő anyag található (társadalmi rétegek, közigazgatás felépítése, tizedesek, utcakapitányok, tűzoltás szervezete, stb.), vagy a falvak népeletének átfogóbb leírása, s a viselet, lakodalom, családélet, házbeli elhelyezkedés kapcsán értékes társadalmi megfigyelések. Méghozzá olyanok, amelyek *egy tágabb és átfogó, s főként törvényeti aspektusú kép részeként többet mondanak, mint az elszigetelt adatok.*

Saját gyűjtéseit, a korai monográfiák anyagát és az Osztrák–Magyar Monarchia... kiadványsorozat anyagát felhasználva *Benedek Elek* rajzolt képet először átfogóan a magyar népeletről „A magyar nép múltja és jelene” című 1898-ban megjelent kétkötetes munkájában. E kitűnően illusztrált könyv második kötete számos erénnyel rendelkezik, s noha ismeretterjesztő mű benedekleki stílusban, *hazai tudományunk méltatlanul felejtkezett el róla.* A családeletről, iskoláról, faluról, a falu szervezetéről (községi közigazgatás), bizonyos társadalmi típusokról (halász, pásztor) plasztikus képet ad. Fő hiányossága mai szemmel nézve az, hogy nem lokalizál. Természetesen túltengenek benne a székelyföldi adatok, s nagyon ritkán derül ki, hogy az ország eltérő részeiről van-e szó. Egy átlag magyar képbe illeszti – a kor általános szemléletének megfelelően – az egyébként hiteles és pontos adatokat, s mai szemmel nézve idealizál is. *Mégis ez az első összefoglalás, s egyben az egész kort és nép szemléletét is képviseli.* Hogy stílusából és módszeréből ízelítőt adjunk, a férfi és nő viszonyáról írottakat idézzük: „A feleség magázza, kigyelmedezi a férjet, emez meg tegezi feleségét, s csak legújabbán lehet hallani itt-ott, hogy a házastársak tegeznek egymást, de bár tegezze a férj feleségét, ez meg magázza amaszt, a nő helyzete sohasem volt lealázó, szolgálai természetű. A maguk erejének mértéke szerint s egyik úgy mint a másik a maga elhivatása körében egyformán viseli az élet terhét, gondját, de a természet rendje, hogy az erősebb fél, a férfi a család igazi feje, ő a család védője, támasza, illő tehát, hogy az asszony megkülönböztetett tisztelettel tekintsen férje-urára. A férj ül az asztal fején, s a feleség néhol állva eszik, minek különben az a magyarázata is van, hogy az asszonynak mindegyre ki kell fordulni a konyhára és semhogyléüljön meg felálljon, inkább le sem ül. Gyermekekoromban egy öreg csiki székely ember a feleségével szállóvendégünk volt s ebédnél az asszony elébb az urának vett húst a tálból, gondosan fölszeletelte s csak úgy vett magának. Nekünk ez feltűnt s nem is hagytuk szó nélkül. – Nálunk ez így szokás – mondotta az öreg székely...” (Benedek: 1898: II. 122–123.).

Amikor ezeket a monografikus leírásra törekvő munkákat idéztük,

lényegében még nem haladtuk túl az első előadásban említett munkák társadalmi szemléletének szintjét. Ezekben — bár egy átfogóbb képbe illeszkedve — *ugyanúgy mellékes szempontként vagy érdekességként jelenik meg a társadalom egy-egy vonása, mint a reformkori vagy későbbi leírásokban. A téma (lakodalom, házasság, szokások némelyike) maga kívánja meg, hogy egy-egy társadalomra jellemző vonást feljegyezzenek.* Odakiváncozott volna hát ezek értékelése is. Hogy mégis egy későbbi korszak bevezetéseként említjük őket, annak oka az, hogy a monográfia műfaja (táji, településszintű vagy tematikus) mégis más keretet ad, s egyben más mintát is követ. A magyar történetírás ma is küzd egy roppant nagy nehézséggel: nem kellő szintű és mennyiségű a helyileg, helytörténetileg feltárt anyag. A magyar történelmet átfogóan mind *Horváth Mihály*, mind *Szalay László*, mind *Pauler Gyula*, de még utódaik *Hómann Bálint* és *Szekfü Gyula* is úgy írta meg, hogy központi archívumokban kutattott, s kellő helyi feldolgozás, a központi intézkedések, országos események helyi lecsapódásai ismeretlenek voltak előttük. Igazi helytörténeti munkák jelentős számban nem születtek, amiket írtak, azokban az átfogó nemzeti történeti munkák helyi illusztrációit kell látnunk, nem pedig velejéig eredeti feltárást, amely épp módosíthatná, variabilisabbá tenné az átlagos, központi forrásokból kirajzolódó képet. *Azért beszélünk helytörténeti munkákról, mert ebben az időben még a néprajzi átfogó leírások ilyen munkák fejezeteiként keletkeznek.*

Mindez pl. Németországban nem így volt. Ott a helytörténeti kutatások — nyilvánvalóan összefüggésben a német fejedelemségek önállóságával, a szétagoltsággal is — megelőzték az összefoglalásokat. Töménytelen helytörténeti munka keletkezett az úgynevezett „Heimatkunde”, a ’helyismeret’, ’otthonismeret’ kutatás révén, s itt a természeti, földrajzi környezet megismerése mellett a népelet leírása is fontos szempont, amely utóbb rendszerré alakul, s minden ilyen kutatásnak kötelező részévé válik. Nem véletlen hát, hogy hazai korabeli monográfusaink, mint a már említett Bereg megyét leíró *Lehoczky Tivadar* is hasonlóan járt el.

Jankó János mind a pozitivistá néprajzi monográfiá, mind pedig a tematikus néprajzi kutatások egyik megteremtője ezt a módszert természetesen alkalmazta. Mint geográfus indíttatású kutató a földrajzi környezet bemutatására igen nagy súlyt fektetett, de a táj népének eredetét, kapcsolatait, antropológiai jellegét, s társadalmi berendezkedésének feltáróját is hazai kutatásunkban úttörőnek kell tekintenünk. *Ő az, aki a kissé laikus, bár irányított, szakemberek fémjelezte munkákat nemhogy*

meghaladja, de követendő és követhető mintát is ad. 1898-ban jelent meg „Kalotaszeg magyar népe” című kötete. Itt részletes társadalomrajzot ad, s különösen fontos számunkra a családélettel, rokonsági rendszerrel foglalkozó megfigyelése, a rokonsági terminológiák feljegyzése, a vőség, a műrokonság intézményének rajza, a család házbeli elhelyezkedése, s számos más társadalmi megfigyelés. Ugyanő „Torda, Aranyosszék, Torockó” című, következő évben megjelent munkájában halványabb rajzát adja a társadalomnak, de mégis sok adatot közöl szétszórta. Résztvesz az MTA balatoni kutatásában is, s 1902-ben jelenik meg „A Balatonmelléki lakosság néprajza” című nagy műve. Ebben az egyes települések rövid történeti jellemzése, településszerkezetének elemzése után részletesen foglalkozik a nemzetiségi megoszlással, a nevek (ősiek, újabbak) felsorolásával, s így a családok kézzelfogható közelségbe hozásával, a családélet olyan – mások által jóval később vizsgált, már tragikus korszakába fordult – jelenségével, mint a születéskorlátozás. A házassági körök a falvak és családok kapcsolatait, a vőség intézménye a családok belső kapcsolatrendszerét illetve annak egy bizonyos vonását világítják meg, s kiegészíti mindezt a műrokonság (komaság) ismertetése, s az építkezés kapcsán a házban, telken való elhelyezkedése egyes családoknak, illetve a vagyoni különbségek érzékeltetése is a lakáskultúrában, családéletben. Ha ezek nem is jelennek meg direkt módon mindig, az egymás mellé helyezett, pozitivistá módon feltárt adatok összevethetők. Ő rajzot készített, s nem kötötte mindig össze a megfelelő szálakat. Csakhát ő ezeket a kötések világosan látta, természetesnek vette, s nem hangsúlyozta éppen ezért. Mivel a halászat a Balaton vidékének egyik legjellemzőbb foglalkozása, ezért részletesen foglalkozik a halászat munkaszervezetével, különösen a nagyhalászat során létrejött társulásokkal a halász *bokor*-ral vagy *kompaniá*ival, s ugyanígy a halászok társadalmi helyzetével, bérviszonyaival.

Az általa elindított monografikus kutatás a XX. század második évtizedében *Gönczi Ferenc* 1914-ben megjelent *Göcsej...* című munkájában tetőződik. Mindazokat, amiket elmondtunk *Jankó János* munkáiról benne találhatók. Külön is ki kell emelnünk a vidék népének „Lelki tulajdonai” című fejezetét, amelynek részletes tartalomjegyzékét idézzük: „Természete, jelleme. A göcseji nép jókedvű, mulatozást kedvelő. Szőlőhegyi élete, pinczeszerzése. Élczelődése, gúnyolódása, önbizalma. Rátartós, önérzetes. Az úrral szemben való magatartása. Megbízhatósága, tisztelettudása, bátorsága, kötekedési s verekedési hajlama, pörlekedési

viszketegsége, békülése, vendégszeretete, áldomásai. Munkássága, takarékosága, cifrázkodása. Hazafisága, vallásossága. Gyónás, búcsú. A göcseji nép erkölce, házaselete. A hetésvidéki magyarság rövid jellemzése. Felkiáltások, bizunkodások, esködözések. Átkozódások, káromkodások. Pirongatások, leszólások. A községek gúnynevei. A lakosok gúnynevei” (Gönczi: 1914: 668–669.). A fejezet címei önmagukért beszélnek: a korabeli, *Herman Ottó* által is oly fontosnak tekintett karakter képe bontakozik ki belőle, de egy paraszti társadalomban benne élő, attól mégis elkülönülő ember szemszögéből. Mind korára vonatkozóan, mind a későbbiek szempontjából azonban ez a megítélés fontos és szinte nélkülözhetetlen forrása. Közvetlenebb ennél a mű családéletre, a gyermeki közösségekre, gyermekjátékokra vonatkozó része, s az egyes munkákkal kapcsolatos munkaszervezeti leírások nagy száma. S természetesen a szokásokkal társított, már a korábbi időszakból is idézett fontos megfigyelések, amelyek a társadalmi kapcsolatokat tárják fel (lakodalom, keresztelő, haláleset szokásai). *Gönczi Ferenc* munkáját hosszú ideig nem közelítették meg néprajzkutatóink, sem alaposág, sem sokrétűség, így társadalomnéprajzi leírás szempontjából sem e műfajban. Hogy módszerébe belelássunk, még idézni kívánjuk a bevezetőben írt, társadalmi élet kutatása és hitelessége szempontjából fontos néhány sorát: „A nép jellemének, családi életének, egyes foglalkozásainak megfigyelésére, kitanulmányozására minden alkalmat megragadtam. Megfordultam búcsúkon, vásárokon. Elmentem istentiszteletekre, egyes családokhoz. Bejártam a vidék erdeit, mezeit. Több helyen kirándultam szőlőhegyekre is, hol néha egy kis pinceszerezésben, mulatságban is volt részem. Résztvettem egyes szokások gyakorlásánál, halászaton. Némely községben — ahol intelligens ember nem lakott s kocsmában sem kaptam helyet — egyszerű parasztemberhez szálltam. Mindezen alkalmak bő tapasztalathoz segítettek...” (Gönczi: 1914: 6.). Ha egy kicsit a felülről érkezett, „intelligenciához” tartozó ember szemlélete is — ekkor természetes —, hitelességéhez, s ma is követendő módszeréhez kétség sem fér.

Gönczi Ferenc, s részben *Jankó János* monográfiájának magas színvonalához hozzájárult véleményünk szerint az is, hogy külföldi példák alapján magyarul is megfogalmazódott már egy bizonyos, teoretikus szintű igény a társadalom ilyen munkákban való leírására. *Katona Lajos* 1890-ben az induló *Ethnographia* első számában „*Ethnographia, Ethnológia, Folklore*” című tanulmányában e kérdéssel kétszer is foglalkozik az *ethnológia* és a *szociológia* című részekben: „a természetes és társadalmi

évkör szerint (történjék leírás), / rendkívüli vagy a társadalmi fejlődés magasabbfokához tartozó jelenségek / politikai jogok és kötelességek gyakorlásához fűződő hagyományos szokások, kormányzati és igazságszolgáltatási szokások” illetve az „Az illető népnek társadalmi fejlődés lépcsőzetén elfoglalt helye, társadalmi intézményeinek abszolút (az egyetemes emberiség haladására vonatkoztatott) és relatív (saját népisége fennmaradásának érdekéhez mért) becsé; az ezen becslésből levonható következtetések és általános elvek rendszere; a nép jövőjének, a tudományos belátás szerint megállapítható prognosisa s az ebből esetleg levezethető elővigyázati rendszabályok” fontos részét képezik a kutatásoknak, leírásoknak, s a magyar etnográfiának is ezt kell szem előtt tartani, mint mércét. (Katoná: 1890: 84–85.). *Fél Edit*, aki társadalom kutatás szempontjából roppant nagyra értékelte Katonának ezt a megnyilatkozását, megjegyzi, hogy fogalmai nem mindenben egyeznek a mai szóhasználattal. Szempontjai azonban hatottak, s épp a monografikus kutatások területén.

E vonulathoz tartoznak az úgynevezett tematikus monográfiák. *Herman Ottó*: „A magyar halászat könyve” I–II. 1872-től jelent meg, ezt követte a pásztorokdásról szóló kötete 1898-ban, ugyancsak az előző kötethez hasonlóan „ösfoglalkozások” sorozatba foglalva, majd az ezt kiegészítő, 1914-ben megjelent, számos addigi publikációt felhasználó „A magyar pásztorok nyelvkincse” című munkája. *Zichy Jenő* és *Jankó János* pedig a magyar halászat eredetét kutatva, a magyar és obiugor anyagot teszik közzé. Ezek a kötetek természettudományi munkákat, komplex leírásokat követnek, s épp komplexitásuk miatt alapvető ismereteket közölnek a vizsgált halász és pásztor közösségek társadalmáról is. Az európai egykorú munkák szerkezetét követve igen magasszintű és társadalmilag is érdekes feljegyzéseket hagyva ránk. A magyar halászat könyvében *Herman Ottó* leírja a halászat munkaszervezetét (Jankó Jánosnál már utaltunk ennek bizonyos vonásaira). Különösen plasztikus a balatoni garda halra való halászat, minthogy a legteljesebb együttműködést követeli meg. Belőle a ma oly fontos szemiotika is bőven merített, s példaértékű leírásnak tekinti. De megjeleníti a halászattal kapcsolatos különböző társadalmi típusokat is („A magyar halászember”; „Csikász”; „Czigány-halász”, „Az orvhalász”; „A fisér és halászné”, s több más e foglalkozáshoz kapcsolódó kisebb csoport). Ugyanő a pásztorok nyelvkincséről szólva külön fejezetet szán a „Pásztorszervezet”-nek, ahol az abrakos, béres, csacsó, betyár, fogott bíró, lakos, rideg ember; felfogadás, pásztorok rendje, pásztorszervezet, kondésszervezet, s még sorolhatnánk címszava-

kat, pontos meghatározása, olykor történeti anyaggal való szembesítése is megtörténik. Azaz egyes nem paraszti foglalkozások rajzára is sor kerül úgy, hogy a paraszti társadalommal való viszonyára is fény derül. Hasonló erények jellemzik *Jankó János* építkezési, halászati munkáit is, s ezek úgy véljük eleve következnek a monografikus munkákban megnyilatkozott erős társadalmi érdeklődésből is.

A korszaknak ez a törekvése *Tagányi Károly* munkásságával tetőzött. Az erős társadalmi érdeklődésű gazdaságtörténész előbb a földközösség eredetével foglalkozó munkájában értékeli okleveles és egyéb történeti adatainkat a földhasználat, faluközösséggel kapcsolatban, mintegy a földhasználat- és birtoklás oldaláról közelítve meg a *közösség* fogalmát. Munkája az európai kutatások vonalát követi, de hazai viszonylatban úttörő jelentőségű. (Tagányi: 1894.) Ez nemcsak a történeti, de az élő néprajzi anyag gyűjtését is szorgalmazza, elősegíti, bár sajnos igen kevés eredménnyel. *Tagányi Károly* vizsgálati módszere, a múltból a mába átnyúló, a mai anyagot a múlt értelmezése miatt gyűjtő módszere miatt továbbra sem lesz hűtlen a néprajzhoz. S ez eredményezi, hogy egy szűkebb területen (a népi jogélet kutatása) alapvetőt alkotott, noha munkája inkább programadás, mint betetőzés (sok részmegfigyelése a történeti anyag alapján eredmény is!). 1919-ben jelenik meg „A hazai élő jogszokások gyűjtéséről” című útmutatója. *Fél Edit* írja e munkáról: „... mai napig nem vesztett semmit időszerűségéből, sem jelentőségéből. Ha a Néprajzi Társaságtól 1919-ben kiadott kérdőíve csak valamelyes meghallgatásra talál, egész népi társadalomkutatásunk másként alakulhatott volna...” (Fél: 1948: 19.). E munka teljességét e helyen nem kívánjuk érzékelteni, az eredetit kell kézbevenni és elolvasni, hogy megértsük a legősibb szokásmaradványaink (nőrablás -vásárlás, hozomány; a családi élet; az öröklésjog; a nemzetiségi szervezet maradványa; férfi-nő viszonya; testtestvérség, testvérréfogadás, s egyáltalán a műrokonság; s minden más társadalmi kapcsolat) európai szintű, bár jogi értelmezésű felderítésének fontosságát. Ebben az időben még jó eséllyel és nagytömegű anyag gyűlhetett volna össze. Nem véletlen ez, hiszen a magyar jogtudomány korábbi előzményekkel is rendelkezett e téren, s a társadalomtudományok közül a leginkább kialakított (római jogon nyugvó) rendszere, terminológiája és elmélete volt. Mindezt a történész *Tagányi Károly* kitűnően tárhatta múltbeli összefüggéseivel együtt is a néprajztudomány elé. Az sem véletlen, hogy később *Bónis György* készít még alaposabb kérdőívet, s végül *Tárkány Szűcs Ernő* az első egész társadalomra kiterjedő, jogi meg-

közelítésű tablóját adta a magyar társadalomnak néprajzi szempontból (Tárkány Szűcs: 1981.).

Ez a munka betetőződése a tematikus vizsgálatoknak, s nem Tagányin múlott, hogy nem lett folytatása. A monografikus kísérleteket a néprajzban hosszú ideig tematikus feldolgozások váltják fel, s így Gönczi műve említendő tetőpontként. Ez utóbbi mintegy beteljesülés, s ezért hosszú ideig nincs folytatása, a másik magasan megfogalmazott igény, s inspiratív jellege van, ha nem is azonnal, s nem is feltétlenül a népi jog terén.

A következő korszakig azonban feltűnik a néprajzban egy újabb hang is a *Györffy Istváné*. Nem történész, mint Tagányi, mégis a történeti szemléletet, történeti források használatát, s ezen túl a társadalom szemlélet egy változatát honosítja meg a néprajzban a Fekete-Körös-völgyi magyarságról írott dolgozatával, amelyben a népesség mozgását, térfoglalását, megmaradását és kapcsolatrendszerét vizsgálja, s ezt kiegészíti későbbi tanulmányokkal is (Györffy: 1842.). Másfelől az alföldi, főként nagykunsági pásztorélet múltját megörökítő „Nagykunsági krónika” című kötetében (Györffy: 1924.) nemcsak a társadalom értékes típusainak, szervezeti rendszerének, periférián élő embereknek a rajzát adja, de a ma „életmód kutatás”-nak nevezett irány megalapozója is. A történetileg holt anyagot élővé téve, messze meghaladva *Benedek Elek* írói szempontú, kissé lírai rajzát, szinte múltbeli szociográfiát alkot, s eleven képet rajzol. Módszerében új elemek csillannak fel, de végülis nem tetőzi be e korszakban, sőt később sem ezt a társadalomnéprajzilag ígéretes kezdetet. Elindítója, s egyben továbbvivője azonban egy folyamatnak, amely a magyar társadalom megismerését segíti elő.

Az első világháború megpróbáltatásai, az ország anyagi romlása nagy erővel dobták felszínre a magyar társadalom megoldatlan kérdéseit, mindenek előtt a többségnek, az ország több mint hatvan százalékát kitevő parasztságnak jelenét, s jövőendő sorsát. Magyarország Trianonig egy világbirodalomnak, az Osztrák–Magyar-Monarchiának a tagja, bár nem első állama; e keret mégis rangot, s egyben védelmet is jelentett. Trianon nemcsak ettől a státustól és védelemtől fosztotta meg, de súlyosabb csapást is ráért: a történeti Magyarország területének két-, a magyar népesség egészének egyharmada rekedt az új határokon kívül; s még súlyosabb volt távlatokban, s egyben a pillanatnyi szempontból az is, hogy a Kárpát-medence évezreden át kialakult természetes gazdasági kapcsolatrendszere (ahogy a geográfusok megfogalmazták: a medence és a hegykeret egymásra utaltságából következő természetes együttműködés) megbomlott. Tettéte e kapcsolatok gyors elmúlását a franciák által megszervezett, utódállamokból szervezett Kisantant országok ellenséges politikája is. Ahhoz, hogy az új viszonyok között talpra állhasson az ország, belső erőtartalékait kellett mozgósítania. Az agrárius ország több mint hatvan százalékát kitevő mezőgazdaságból élő, jórészt parasztsághoz tartozó népesség helyzete azonban több, mint aggasztó volt. Politikai pártok, társadalmi mozgalmak tették szóvá az 1920–30-as években a földkérdést, a magyar parasztság tarthatatlan szociális helyzetét, s az ezt kísérő kóros megnyilvánulásokat (egyke, betegségek, szellemi- és fizikai elnyomorodás, földért való gyilkosságok). A múlt század utolsó harmadában az Európa szerte terjedő szocialisztikus eszmék, bár az ipari munkásságot tekintették a kérdést megoldó társadalmi rétegnek, a parasztságnak, mint elnyomott dolgozó rétegnek a felemelését is közügyé tették, s hazánkban létrehívtak egy sajátos mozgalmat az *agrárszocializmust*. A huszas években mégsem ez termékenyítette meg a közgondolkodást, hanem a *Szabó Dezső* által inspirált *népi*

írók mozgalma, amely összekapcsolta a szociális elnyomorodással a közvetlen, Trianon utáni politikai helyzetet; úgy vélte a jövő Magyarországnak a belső tartalékokból, mindenek előtt a paraszti tömegek életerejéből, kultúrájából kell megújhódnia. Ehhez azonban szükséges a szociálisan elnyomorodott paraszti tömegek felemelése.

Több oldalról irányul tehát a figyelem a parasztság szociális helyzetére, s így társadalmi berendezkedésének megismerésére, mint alapvető igényre is. Mindezt nem hagyhatta figyelmen kívül a néprajztudomány sem, hisz vizsgálati tárgya épp e réteg kultúrája. Sajátos azonban, hogy a néprajz legelső lépéseit mégsem ezen az úton teszi meg. *Mint szaktudományt felkészületlenül érte a magyarság új helyzete és a politika által felvetett, élesen megfogalmazott szociális kérdés. Nem voltak rendszeres ismeretei tárgyáról a parasztságról, hisz annak csupán kultúráját vizsgálták, elemezték; s a társadalom berendezkedéséről esetleges ismereteik voltak. Nem csoda hát, hogy legelőször úgymond szaktudományként próbálja a néprajz ismeretanyagát rendezni, majd e felmérést követően reagál az aktuális kérdésekre.*

Bizonyos áttekintési igényt kétségtelenül a készülő Magyarország Néprajza vet fel etekintetben is, s az alapvetés Szendrey Ákos nevéhez fűződik. Ő először 1929-ben a „Népünk és Nyelvünk” című folyóirat első év-folyamában írja le a közigazgatás népi szerveit, majd 1937–38-ban négy átfogó tanulmányt tesz még közzé a népi társadalom addig felhalmozott anyagát területekre bontva, s értékelve. *Amit ő ezekben leír, annyit tudott lényegében a néprajz a paraszti társadalomról.* Ez az ismeretanyag sem kamatozik kellően a Magyarország Néprajzában, mert annak fejezetbeosztása nem ad lehetőséget ilyen ismeretek kifejtésére. Érdemes éppen ezért részletesen foglalkoznunk vele.

„A népi társadalom tagozódása” címet viseli az első tanulmány. Alapnak, egységnek a falut tekinti a szerző, s megállapítja, hogy a falu népe hagyományosan élő csoportja nem homogén, hanem társadalmilag tagozott. A legfontosabb egységeket az addigi irodalomra és saját gyűjtéseire támaszkodva nevezi meg. Így állapít meg vérségi (ezen belül kor), vagyoni, foglalkozási, rangbeli, vallási csoportosulásokat, rámutat arra, hogy a nemek szerinti elkülönülés e csoportokat tovább tagolja, s hogy azok egyéb szempontok alapján még tovább is bonthatók. Az egyes csoportok nem zártak niereven, egyik csoportból a másikba átmenet lehetséges, mind történelmileg, mind pedig egy meghatározott időszakon belül. Ugyane cikkében, mint a tagozódástól már elhatárolódó társadalmi jelenséggel fog-

lalkozik azokkal a szertartásokkal, amelyek az egyik csoportból a másikba való átmenetet jelzik vagy szentesítik.

A sorozat másik fontos cikke újabb területe a társadalmi életnek. „A társadalmi érintkezés formái” című részben az egyének a csoportokban elfoglalt helyére utal. Megállapítja, hogy a csoportok és a csoportok tagjainak érintkezése határozott formák segítségével bonyolódik. Ezek nagy történeti múltat tekintenek vissza, tudósítanak bennünket a csoportok korábbi jellegéről is, és a csoportok tagjaira nézve bizonyos fokig az ilyen hagyományok kötelező jellegűek is.

A másik két tanulmány a társadalmi csoportok érintkezési alkalmait veszi vizsgálat alá. A szerző két típust különít el: „A népi társas élet összejövetelei”-t, ahol kizárólag a társas igényeiket elégíthetik ki az egyének meghatározott keretek és formák között; és a „Népi társasmunkák, és összejövetelek”-et, amelyek mindig munkavégzéssel kapcsolatosak, s amelyben mind a gazdasági tényezők, mind a társas igény a munkavégzéstől természetesen nem függetlenül és nem mindig egyenlő arányban vannak jelen.

Mivel egységnek a faluközösséget tekinti, ezért rendkívül fontos korábban megjelent cikkének ismerete is, amelyben „A közigazgatás népi szervei” címmel a falukeretet, a bírói intézményt, illetve a falu egyéb intézményesült funkcióit veszi vizsgálat alá, olykor történetileg is.

Szendrey Ákos e munkái a magyar társadalom kutatás szempontjából alapvetőek a néprajzban. Az addig csak mellékesen, néhány esetben és területen ugyan jelentkező, de figyelmenre alig méltott népi társadalmat, mint önálló kutatási területet térképezte fel, s bár csekély és meglehetősen rendszertelenül összegyűjtött anyagra támaszkodhatott, a további kutatások érdekében vállalta az összegzést. Felismerte, hogy a népi társadalom nem homogén, hanem számos csoportra tagolható. A csoportok nem statikusak, közöttük átmenet lehetséges, s-történetileg is állandóan alakulnak. A népi társadalom jelenségei a néprajzi kutatások területét kell, hogy jelentsék, hiszen ugyanúgy a hagyományoknak alárendelt jelenségei, mint a néprajznak bármely addig vizsgált területe. Munkája hiányosságait, amelynek javarésze az addig feltárt anyag hézagossából adódik, maga is érzi, s hangoztatja. A további rendszeresebb kutatások és anyaggyűjtés érdekében ezért rövid kérdőívet is csatol cikksorozatához, amely a leglényegesebb, a kép kialakításához szükséges anyagrészek gyűjtését szorgalmazza. Szendrey Ákos e munkája és korábbi tevékenysége a néprajzi kutatások, a társadalmi szempontú vizsgálatok területén felbecsülhetetlen jelentőségű.

güek. Addig, mint írtuk a *nép* fogalom nagyonis megfelelt a kor követelményeinek, a feltárt néprajzi anyagnak. *Ettől kezdve világos a szaktudomány számára is, hogy a nép nem homogén tömeg, hanem belső tagoltsága van, s ez a tagoltság egy-egy közösségre jellemző, s ennek megismerése nem hanyagolható el. A közösségek szokásai sem homogének, hanem nagyon különböznek egymástól, s nem szólhatunk egységes, minden rétegre, csoportra kiterjedő hagyományról. A különféle csoportok éppenséggel más-más hagyománnyal rendelkeznek. Bizonyos jelenségek, változások éppen azzal magyarázhatók, hogy a társadalom csoportjai hogyan viselkednek, milyen összefüggésben állanak egymással. Tisztában vagyunk az-
 zal, hogy e cikksorozat csak kezdete a szaktudomány első lépésének, s nem következett belőle azonnal a kérdések tömege. Csupán megmutatta, hogy milyen lehetőség előtt áll a kutatás ezen iránya. Hogy a hatása nem volt túlságosan nagy, az azzal is magyarázható, hogy ebben az időszakban mind a népi írók mozgalma, mind a szárbaszökök, magyar valóságot kutató szociográfiai irodalom a szaktudomány ezen újdonságát elfedte, hisz közvetlen társadalmi hatása nem volt.*

A szaktudomány vonalán, s ebben a szellemben, de már egy más rendszerezési igénnyel *Fél Edit* az, aki módszeresen vizsgálni kezdi a magyar népi társadalmat, s annak egyes intézményeit az 1930-as években *Györffy István* útmutatása alapján. Ebben az évtizedben gyűjti össze Kocs és Harta monográfiájának anyagát, amely nem egyszerű felelevenítése a századeleji néprajzi monográfiáknak, hanem a francia szociológusok társadalom szemléletét magáévá téve, a német monografikus kutatások javát áttekintve magasrendű feldolgozás, egy új típusú komplex kutatás megvalósítása. Azért hangsúlyozzuk a szakszociológia hatását – közöttük a magyar szociológiáét is (*Dékány István*) –, mert különbözik ez a leírás a társadalmi aktualitásokra tekintő, épp ezért szociálisabb tartalmú korabeli magyar szociográfiáktól (*Féja Géza, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Erdei Ferenc*). *Ő határozott keretet, szerkezetet kívánt adni a néprajzi anyagnak, benne a társadalomnak, s nem politikai, hanem tudományos célt tűzött maga elé. Itt említett munkáit különböző cikkek és tanulmányok egészítették ki, amelyek főként a Kisalföldről, Érsekújvár környékéről szóltak. Ebben is a rendszeralkotási igény, s a valóság feltárása, a népi társadalom egyes jelenségeinek mély, ugyanakkor tudományos rendszerbe fogható jellege, mint alapvető szempont jelenik meg. Hogy megértsük miről is van szó, állítsuk egymás mellé Szendrey Ákos idézet cikksorozatának társasmunka elemzési szempontjait és Fél Edit martosi elemzését, s kísér-*

letét a rendszerezésre. Szendrey a munkavégzés célja szempontjából elősorolja azokat a lehetőségeket, amelyek elkülöníthetnek egymástól egyes munkafajtákat, társulásokat: 1. egymás kiismerése (munka közben); 2. pénzmegetakarítás; 3. a munka megkönnyítése; 4. a munka megrövidítése (szubjektíve is); a munka szórakozássá tétele lehet a társulás oka. Ezek meglehetősen külsődleges szempontok, amíg többet mondanak a munkaszervezetről, társulási formákról, mint maguk az adatközlők, akik öletszerűen nyilatkoznak meg, s válaszolnak a gyűjtő kérdéseire. Szendrey mentsége az lehet, hogy igen szórványos, sok helyről összezedett, heterogén anyagból dolgozott.

Fél Edit, aki a francia *Maunier, R.* kabil (Észak-Afrika) közösségére már alkalmazott rendszerét veszi át bizonyos módosítással, a belső, s nem a felszíni összefüggésekre utal, amikor hármas rendszerét megalkotja. A témát technológiai szempontból, mint munkamegosztást vizsgálja, s eszerint a társasmunkák lehetnek: 1. *Osztatlan munkák*: ahol mindenki ugyanazon munkafolyamatot végzi; 2. *Egymás mellé helyezett munkák*: ahol az egyes résztvevők összehangolt, de különböző munkát végeznek. Itt a résztvevők a munka valamennyi fázisát képesek elvégezni, ha erre szükség van; 3. *Specializált munkák*: ahol a részmunkák egy cél felé haladnak, de egyes fázisokat csak bizonyos emberek tudnak elvégezni. (Fél: 1940: 361–379.). Természetesen részletesen elemzi a szerző, hogy a nemek, korok munkamegosztása hogyan befolyásolja ezt a munkamegosztást, táblázatba foglalja az egymásba kapcsolódó fázisokat, s foglalkozik a munka teljesítményével is. *Hazai néprajzi kutatásunkban eddig ez a módszer és hang ismeretlen volt, s előre vetítette, hogy ilyen feltárások vezethetnek a mélyebb megismeréshez, tudományos értékeléshez.* Hogy szempontjait más rokon tudományoktól kölcsönözte, az nem lehet véletlen, hiszem már említettük, hogy a francia *Le Play* a múlt század közepén készített hasonló rendszerességű társadalom leírást a magyar jobbágyságról Hatvan környékén. Akkor, amidőn nálunk még csak az érdekesség szintjén írták mindezeket le. Az átvétel azonban nem egyszerű és egyenes, hanem a magyar viszonyoknak megfelelően módosítja is. E módszerrel mindenképpen a felszín alá lát, mélyebbre, mint *Szendrey Ákos*, aki még csak benyomásait fogalmazhatja meg csupán a szórvány anyag alapján.

Határkö társadalom kutatásunkban *Fél Edit* másik martosi munkája „A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson” is. (Fél: 1944.). A nagycsaládi szervezet körültekintő módszeres leírása ez, amelyet majd hosszú időn át követ, s mintának tekint a néprajzkutatás. A

nagycsalád bemutatását a rokonsági terminusok rögzítésével és elemzésével indítja, tisztázza egymáshoz való viszonyukat, majd megrajzolja a nagycsalád életét, az életkor-tagolta csoportokat, a házassági kapcsolatokat, a meny, a vő, a gyermek helyzetét a családban. A családi vagyonnal, örökléssalakkal külön is foglalkozik, s ennek kapcsán kitér a személyes és családi tulajdon viszonyára, a személyes tulajdont jelző tulajdonjegyekre is, illetve a legkülönbözőbb eredetű vagyontárgyakra, birtoklási formákra a családon belül (pl. részesedés, kölcsön, ajándék). „A büntető jogszokások” című fejezetben a család méginkább kitágul a közösség irányába, de a család belső hatalmi rendszere, viszonyai is feltárulnak. A dolgozat végén rövid kitekintést ad arról, hogy a nagycsalád rendszere milyen népeknél lelhető fel, s hogyan áll e kutatás a finnugor népeknél. Csupán azt kívánja megjegyezni, hogy igen elterjedt, s különböző népcsoportoknál is fellelhető társadalmi intézményről van szó, s óvakodjunk minden felületes összevetéstől, addig, amíg a magyar anyagról megfelelő ismeretek nem állnak a rendelkezésünkre: „Ahhoz azonban, hogy e népcsaládok eléggé ismert és feldolgozott csalárendszerével (t.i. germán, szláv, turko-mongol és finnugor népek) a mienket összevethessük, hogy megállapítható legyen, vajjon milyen örökséggel van dolgunk, mindennek előtt a magyar anyag részletes és alapos feltárására van szükség.” (Fél: 1944: 83.).

Fél Edit ezt követően még számos tanulmányt közöl egyetlen nagycsaládot bemutatva, a faluközösség működését érzékeltetve, mindahányban tökéletesíti módszerét, bemutatja, hogy egy-egy területet hogyan kell elemezni a társadalom szempontjából is. Nem véletlen, hogy őt kéri fel arra, hogy egy új Magyarország Néprajzát előkészítő tanulmányosorozat számára (Magyar Népkutatás Kézikönyve) foglalja össze mindazt, amit eddig a magyar népi társadalomról tudunk, mérje fel helyzetét, forrásait, s adjon programot a további elmélyült vizsgálatok számára. 1948-ban jelent meg „A magyar népi társadalom életének kutatása” (Fél: 1948). A szerző munkája elején elhatárolja egymástól a társadalomtudományok, köztük főként a szociológia és néprajz kutatási területét a társadalom egészének területén. Megállapítja, hogy a néprajz *organikus társadalmi struktúrákat* (Gemeinschaft) vizsgál, s az *organizált struktúrákat* (Gesellschaft) csak bizonyos vonatkozásban érdekelhetik a néprajz kutatóját. Ezután a kijelölt kutatási területen belül három fő csoportot különít el: *belső pozícióközösség*, *külső pozícióközösség* és *akcióközösség*. A belső pozícióközösséget tovább is differenciálja a család (nagy- és kiscsalád), nemzetség, törzs, had, komaság, stb. egységekre; hasonlóan a külső po-

zicióközösség főbb csoportjait is kijelöli a falu, a város, a nemzet, a szomszédság, az etnikai csoport és alcsoport, s más fogalmakban; az akcióközösségen belül elsődleges akcióközösségeket részeként különíti el a munka, a játék és a rítus kivitelezésére létrehozott csoportosulásokat, s jelzi, hogy másodlagos akcióközösségek részeként a céhet, a népi közigazgatás szerveit érti. A rendszer fő vonásai mint keretek rajzolódnak ki. A kutatástörténet előtérbe helyezése nem engedhette, hogy a rendszert még tovább finomítsa, pedig bizonyos területek ilyen lehetősége éppen *Fél Edit* ekkoráig megjelent munkaszervezettel és családszervezettel foglalkozó munkáiban már bizonyítást nyertek.

Az összegzés már az egyes csoportok közötti törvényszerű kapcsolatot is megmutatja sokhelyütt. A szerző rávilágít arra, hogy látszólag össze nem függő csoportok között lényegi összefüggés, rokon vonás húzódhat meg, s ezért ezek nagyobb összefoglaló fogalom részei lehetnek, s működésük jellegét is ilyen kapcsolatok magyarázzák. Ez az összegzés a legátfogóbb összefüggések summázata, s az anyagában szegény, problematikájában homályos fogalmak tovább bontását, ennek lehetőségét fenntartva, nyitva hagyja az elkövetkező vizsgálatok számára.

Fél Edit munkája határközi népi társadalom kutatásunkban, úgy lehetett volna megtermékenyítő és erjesztő erő, mint *Tagányi Károly* útmutatója a népi jogélet feltárásában. Hogy ez nem következett be, annak oka, hogy 1949-ben durva, politikai szempontú támadás érte a művet, szinte kiiktatva a néprajztudományból (Ortutay: 1949.). A hivatkozás a szovjet néprajztudomány új társadalmi iránya, a polgári, idealista alapokon nyugvó társadalom szemlélet elvetése volt, s az, hogy *Fél Edit Dékány Istvánra, Tönniesre, F., Manierre, R., Thurnwaldra, R.* alapít, ugyanakkor bizonyos hazai törekvéseket (a szociális töltetű kutatók munkáit: *Kiss Lajos*, de a magát nem említő *Ortutay Gyula*) nem kellő súllyal tárgyal. Ezek a vádak a cikk nyomán a továbbiakban még – ha nem is írásban –, de állandóan jelen vannak, s korlátozzák *Fél Edit* és követőik tevékenységét és hatását. Ideje szembenéznünk ezekkel a vádakkal.

A népi társadalomra, ennek kutatására *Fél Edit* figyelmét az a *Györffy István* irányította rá, akinek huszas évekbeli munkásságát, s egy korábbi korszakát már érintettünk. Maga nem ebbe az irányba dolgozott, a településtörténet, a néprajzi csoportok kultúrája, s az ezzel összefüggő etnikus kérdések, s keleti hagyományaink foglalkoztatták elsősorban. *Fél Edit*en kívül azonban számos, később nagy kutatóvá lett

gyűjtő figyelmét fordította közvetve vagy közvetlenül a néprajzra, ezen belül a társadalmi jelenségekre. Így *Kiss Lajos*, aki alapvető, szociális tartalmú művel, mikro-társadalom rajzzal ajándékozta meg kutatásunkat, amikor a szegény ember és szegény asszony életét leírta, s bemutatta ezek alföldi, vásárhelyi típusait (Kiss: 1981: I–II.). E munka 1934-ben már készen állt, de csak évtizedes késéssel jött ki a nyomdából mind két kötete. *Luby Margit*ot szintén *Györffy István* fedezte fel, s indította útra, hogy megírja a „Parasztélet rendje” című, belső- és külső látással egyaránt rendelkező nagyszabású munkáját, amely a társadalom életét, működését, a parasztlelet törvényét foglalja rendszerbe, s nyújtja át Szatmár megyéből és a Nyírség széléről. (Luby: 1935). *Lajos Árpád* szintén az ő tanítványa. A gyermekélettől foglalkozva nemcsak játékokat gyűjt, de értékes társadalmi megfigyeléseket is tesz, majd később, halála után értékes, a gömöri nemességre vonatkozó könyve is megjelenik e szemlélet eredményeként (Lajos: 1979.).

Ugyancsak Györffynek köszönhető az, hogy felélénkültek a népi jogélet kutatásával kapcsolatos munkák. Ez a magyar jogtörténet s Tagányi által inspirált vonal szinte önálló stúdiummá vált a pesti egyetem Néprajzi Tanszékén: *Bónis György*, *Papp László*, *Fél Edit*, *Szendrey Ákos*, majd ezek inspiráló hatására *Tárkány Szűcs Ernő* v.ö: *Tárkány Szűcs*: 1981: 15–16.). Az sem véletlen, hogy a martosi nagycsaládról szóló mű legerősebb része éppen a népi jogélettel összefüggő két fejezet. *Györffy István* hatását, s olykor még később bekövetkező, realizálódott eredményeit tovább sorolhatnánk (*Nyarády Mihály*, aki saját sorsán át a nyírségi kisnemeselek utódainak rajzát is adja, vagy a *K. Kovács László* inspirálta *Nagy Gyula* munkásságát, mint Györffy-szellemben dolgozó, s eredményeit az 1960–70-es években betakarító kutató).

Györffy István indította el, illetve az ő tanítványai köréhez tartozott több olyan jeles kutató, akik már a szociális tartalmú, a népi írók által szorgalmazott kutatásokra is választ adtak, s néprajzi-szociológiai megközelítéssel előre lendítették a népi társadalom megismerését is. *Gunda Béla* Kemse felmérésében vesz részt. *Kardos László* és *Márkus István*, illetve később *Kresz Mária* olyan kutatásokba fog, amely hűdát jelent a szociográfusok (*Erdei Ferenc*, *Szabó Zoltán*, *Kovács Imre*, s mások) nagy nemzedékének munkássága és a néprajz között. Klasszikus mű etekintetben pl. *Márkus István* nagykorösi, illetve *Kresz Mária* kalotaszegi munkája, bár jellegük eltérő, szellemileg mégis egy töröl fakadó (Márkus: 1943; Kresz: 1948.). Ők nemcsak követték a mestert (gyakorlatilag

a Györfly Kollégium munkájában), de mintegy támadták, kiegészítették, nálánál érzékenyebben reagálva a szociális kérdésekre.

A budapesti egyetem Néprajzi Tanszékén és a Táj- és Népkutató Központban (amely *Teleki Pál* és *Györfly István* vezetése alatt állt) folyó munkától függetlenül kibontakozott egy másik mozgalom is a komplex tudományosság jegyében a szegedi fiatalok mozgalma. A szociális kérdésekre ők is érzékenyen reagáltak, s a felmerülő társadalmi problémákra művészei, s tudományos választ kívántak adni. Számunkra ez utóbbi fontos. *Ortutay Gyula* és *Tomori Viola* munkássága figyelemre méltó néprajzi szempontból, s a csoporttal kissé lazábban összefüggő *Erdei Ferenc* nagyhatású tevékenysége külön fejezete a magyar társadalom kutatásnak. (Ortutay: 1967.).

Ortutay Gyula „Magyar népismeret” és más ezidőtt megjelent munkáiban azért perel, hogy a magyar parasztság – népi írók által is felvetett tarthatatlan állapotának rajzától indítva –, valóságos, szociális értékű „valóságtudományát” megteremtse. *Freyerre, H.* hivatkozva jelenti ki, hogy „...a magyar népismeret, vagy ismerősebb terminussal, a falukutatás *valóságtudomány* legyen. Aki a falu valóság-egészét akarja megragadni akár történeti, társadalmi, akár néprajzi, lélektani síkon, eleve le kell mondania minden elméletéről, prekoncepcióit elvrendszerről... A mai kutatónak ezt szándékos vagy szándéktalan torzítást ki kell kerülnie...” (Ortutay: 1937: 35–36.). Elutasítja és károsnak tekinti *Szabó Dezső* mítikus megközelítését épp úgy, mint a *pozitivistá katalógizáló néprajzot*, melyek nem tudják megközelíteni a jelen valóságát. Az immanens megismerést, a teljes valóságfeltárást, a társadalom történeti változásait és a szociális tartalmat (gazdag paraszt–szegény paraszt!) fogalmat állítja a középpontba. Már e tanulmányban jelentős szerepet szán az egyén és közösség viszonyának megismerési folyamatának is. *Ortutay Gyula* már ekkor írott munkáiban is hasonló hangot üt meg. Nagyigényű szempontok ezek, s a kor követelményeit, a *szociális kérdéseket* fogalmazzák meg.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumához tartozott a mára nem-hogy elfeledett, de egykori harcostársai által is szinte megtagadott *Tomori Viola*. Az ok nyilván az, hogy szorosabban kapcsolódott a negyvenes, ötvenes években nem kívánatos „német népiség kutatáshoz”, noha ennek negatív elveivel, s tartalmával soha nem azonosította magát. Munkáiban a „néplélektan” jelenik meg hazai nép- és néprajzi kutatásunkban. „A magyar parasztság lélektana”, „a német 'népiség'-kutatás”, „A parasztság szemléletének alakulása”, s más kisebb-nagyobb, olykor kéziratban maradt

munkái úgyszólván kiiktatódtak a néprajzkutatásból, noha annakidején nem kis hatásuk volt, s újdonság számba mentek. Mind a korabeli európai kutatásokat, mind a hazai népi írók által is támogatott szociográfikus igényt kielégítették ezek a munkák, s a népi társadalom belső életére hívták fel a figyelmet. „A parasztság szemléletének alakulása” az „A parasztság szemléletének és eszméltési fokának lélektani vizsgálata” alcímet viseli, s 1935-ben jelent meg Szegeden. A doktori disszertáció rövid életrajza beszámol arról, hogy természettudományi képzettségű, de pedagógus vénájú, így gyakorló tanár emberről van szó, aki Ausztriában, és az Egyesült Államokban tökéletesítette tudását. Mindezt nem említenék itt, ha mára tevékenységét szinte meg sem említené a magyar néprajztudomány.

„A parasztság szemléletének alakulása” című doktori értekezése 1935-ben jelent meg. Európai szinten foglalkozik a közösséglelektan kérdéseivel, a miliőkutatással, a fejlődéslelektannal. Később *Ortutay Gyula* fejt ki és példázza *Fedics Mihály* meséivel az egyén és közösség viszonyát; ennek elméletét azonban *Tomori Viola* itt fejt ki. A dolgozat másik része a parasztság szemléleti és a paraszt szemlélet változásaiával foglalkozik, illetve a jelennel, amikor a paraszti világ átalakul. Mindezt mély lélektani megfigyelések járók át. Összegzésében a külső és belső hatások viszonyát vizsgálja. Úgy véli, hogy a paraszt lélek évszázadokon át zavartalanul dolgozta fel a kívülről jövő; most „a ható okok is zavarosak”, tisztázatlanok számára, s részleges elsajátítást tesznek csupán lehetővé; ezt még súlyosbítja a paraszti lét „szociális nyomora” és a „városi külső hatás” is. Ez a belülről építkező, szerves paraszti fejlődést mintegy szétzilálta, a „szintetikus haladást” lehetetlenné tette. A fontos az, hogy a nekik nyújtott segítség arra irányuljon, hogy a „parasztság szempontjából bensőségesse” tegye a modernet, az újat, s természete szerint beépülési lehetőséget adjon a paraszti kultúrába, minden újdonságnak.

Ez a felfogás nemhogy ellentétben áll, hanem nagyonis rokon *Györffy István* végrendeletszerű művével, a „Néphagyomány és nemzeti művelődés”-sel, s mutatja, hogy a Györffy-féle irány és a szegediek legmélyebb törekvései erős rokonságban állottak egymással, s a kor kihívó parancsával.

Erdei Ferenc munkássága a magyar néprajz társadalomkutató irányja szempontjából döntő jelentőségű. Ő az, aki először, szociológiai-politikai aspektusból összefoglalta több tudomány addigi eredményeit, s saját paraszt voltából és ismereteiből is kiindulva átfogó képet rajzolt a magyar parasztársadalomról, úgy hogy ezt Európa tablóján is elhelyezi. Munkáit el kell olvasni mindenkinek, aki társadalomnéprajzzal, s egyáltalán a magyar

társadalommal foglalkozik. Szükséges ez azért is, mert gondolatai mélyen átítatják a magyar néprajzosok, történészek, szociológusok társadalom- és paraszt szemléletét. Ehelyen ezért részletekbe nem is bocsátkozhatunk, csupán egyik fő művének gondolatmenetét követjük végig dióhéjban.

„A magyar paraszttársadalom” című munkája a parasztság fogalmának körülhatárolásával, illetve ennek megkísérlésével kezdődik. Úgy véli, hogy a parasztság értelme sok oldalról közelíthető meg (földművelők, falusiak, munkások, a nép, alsó rend), ám egyik sem meríti ki e fogalmat önmagában. Valamennyinek csak részértéke van a meghatározás szempontjából, s egy-egy jellemző vonást emel ki. Somnásan szemlélve megközelítőleg igaz az, hogy „... a parasztság általában földművelő és falusi, s bizonyos sajátosságos népi-paraszi kultúrát éltet, s egészében véve, mint alsó rend illeszkedik a társadalom szerkezetébe.” Ám ebből még nem derül ki a parasztság igazi értelme. Különleges társadalmi szemlélettel kell közeledni hozzá, hogy valóban megérthessük. Ezt követően elmélyíti az egyes jegyeket, megállapítja, hogy a társadalom üzemmenetének egy sajátos szerkezeti eleme, s gazdasági szerepe szerint munkás termelőcsoport. A munkásoktól azonban abban különbözik, hogy nem a társadalom gazdasági viszonyainak tárgyi kényszerítő ereje működteti, hanem egy – bár valamikor ebből táplálkozó és elinduló –, „különleges társadalmi üzemmenet”, amely sajátosságos formaképződésen ment át, s ma autochton módon ez szabja meg, szinte kényszerítő erővel a parasztság életét. Azaz a társadalmi kényszer nem közvetlenül érvényesül életében, hanem áttételesen, s ez történetileg kialakult állapot. Ezért használja – épp autochton volta miatt – a szerző a *paraszttársadalom* terminust, jelezve mintegy, hogy bár a társadalom alatt élő rétegről van szó, mégis önálló belső törvények alakítják egységessé, társadalommá.

A parasztság keletkezését és változásait vizsgálva megállapítja, hogy egy feudalizmusban gyökerező társadalmi képletről van szó, olyanról, amely a rendiséggel együtt jön létre (mintegy parasztrend), s Kelet- és Közép-Európa társadalmi viszonyai között konzerválódott ez az állapot. Nyugat-Európában ugyanakkor már rég meghaladta a fejlődés ezt a fokot, igazában alig van parasztság. Ilyen szempontból a paraszti lét bélyege is társadalmunknak, s arra kell törekedni, hogy ez az anakronisztikus, s a benne élők számára egyben szégyenteljes állapot felszámolódjék, megszűnjenek azok a társadalmi okok, amelyek életben tartják még a parasztságot. Ez nyíltan politikus álláspont, s jelzi, hogy az egész későbbiekben megrajzolt kép ennek van alávetve.

A jobbágyfelszabadítás nem szüntette meg e réteget, nem tette polgárokká a parasztságot. A ma található formák a polgárosodás szintjéhez mérhetően különböző lépcsőfokokon helyezkednek el. Vannak még *parasztok, romlott parasztok, menekülők, már nem parasztok, „polgárosodott” parasztok, visszaparasztosodott parasztok*. Létezik *elmaradt falu, hagyományos paraszti gazdaság, konzervatív uradalmi gazdaság, amelyen a parasztok egy része éli, s megkövült parasztság*, amely életben tartja – hagyományaival is – a paraszti állapotot. A mai társadalomban a parasztság különböző típusai lelhetők fel: *parasztagazdák, kisparasztok, parasztmunkások*, amelyeknek még sok alcsoportja, változata létezik, azaz nem azonosak a munkaeszközökhöz, földhöz való viszonyuk, s miközben az egész parasztság egy alsó társadalmi rend az egész magyar társadalomban, sajátos belső szerkezettel bír. Nem lehet más cél, mint ezt az anakronisztikus társadalmi képletet felszámolni és a nemzetbe olvasztani egyenjogú polgárként.

Erdei Ferenc más munkáiban a magyar vidékkel, a településsel, s ebben a parasztság helyzetével foglalkozik, általában politikus megközelítéssel. Ő a szövetkezeti gondolat egyik élharcosa is. Munkái óriási hatással voltak a szociografikus irodalomra, a falukutató mozgalomra, s nem utolsósorban a néprajzra. *Fél Édit* 1948-ban valóban megkerüli Erdeit, nem mérli jelentőségén, de ez érthető is. Mint láttuk politikai megfontolásokból, szociológiai alapállásból a parasztságot megszüntetendőnek tekintette, értékeit múzeumban megőrzendő, kultúrába beépíthető kincsnek tartotta, de úgy vélte ezek élesztése, életben tartása egyenesen káros. Hirdette, hogy a parasztság szabadulni igyekszik parasztvoltától, legfeljebb ezt belátandó, még nem minden rétege jutott el a megfelelő fejlődési fokra. Látni fogjuk, hogy Erdélyben ezidőt épp egy ellenkező irányú folyamat bontakozik ki, szintén szociális tartalommal, s a szociológia legjobb eredményeit is adaptálva, annak jegyében, hogy a kisebbségi létben ez a paraszti jelleg igazi megtartó erőként működhet.

Másfelől a néprajz nem tud mit kezdeni olyan kategóriákkal, amely a tagadásra épül (még paraszt, romlott paraszt, menekülők), mert őt épp a közösségben megmaradtak érdeklik, s ezekből kíván értéket kibányászní a jelen számára is.

Végül *Erdei Ferenc* – hozzávéve itt egyéb munkáit is –, a társadalom vagyoni rétegzettségére koncentrál, mint legfontosabb dologra; egyéb tagoltságról csak módjával szól. A néprajzot pedig e tagoltságon belüli mik-

rovilág érdekelte. Rendszerét jobban vázként, keretként használhatta tudományunk, de úgy, hogy arra szilárdan építhetett, s épített is.

Legutoljára kell megemlítenünk azt a mozgalmat, amelyet e fejezet elején kiemeltünk: a népi írók elindította *falukutatást*. Nem kívánunk itt részletesen foglalkozni e kérdéssel, mert később még mint a néprajz fontos forrására visszatérünk rá. Csupán azt említjük meg, hogy ennek *határozott politikai éle volt*, a paraszti lét kérdéseibe, a parasztpolitikába aktívan is beavatkozott. Éppen ez, s a vele társult írói magatartás és írni tudás növelte meg hatóerejét. E munkáknak több típusát említhetjük: néprajzi szempontból élen áll az, amit Kiss Géza „Ormányság” című műve jelent (Kiss: 1937.), s amely a néprajzi monográfiák legjobb hagyományait, a néprajztudomány szempontjából is adatgazdagnak tekinthető elemzéseket, s a szociális töltésű jelenkutatást egyesíti magában, s amely épp úgy csúcsteljesítménye a szaktudománynak, mint a szociográfiának; a másik pólus *Féja Géza* „Viharsarok” című műve, amely a néprajzi szempontokat alig veszi figyelembe, az aktuálpolitikai szemléletet a riport erejével erősíti fel, íróilag formálja meg, s távolról sem ad olyan mély rajzot, mint Kiss Géza, noha hatása jóval erősebb, elementárisabb, s a nagyközöniséget (így az egykorú hatóságot is) megragadóbb; a kettő között helyezkedik el *Szabó Zoltán* palócokról, s a matyókról szóló két munkája, amely mégis inkább az aktuális politikai kérdéseket, mint néprajziakat tartja szem előtt, ám mély társadalomrajza, differenciáltabb társadalmi képe nem csupán osztályellentétekre, hanem a társadalom bensőbb megnyilvánulásaira is példa (Szabó: 1986.).

E két pólus között számos művet sorolhatnók fel: *Veres Péter*, *Tamási Áron*, *Móricz Zsigmond* maga megélte, íróilag megidézett, de mégis objektív, s erős társadalmi töltésű önéletírásait, amelynek folytatása az elmúlt két évtizedben Erdélyre jellemző inkább, hisz ez az erdélyi emlékirat irodalom hagyományaiból is táplálkozik (*Kacsó Sándor*, *Horváth István*). A nagy nevek mellett kisebbek is akadnak, sőt jelentős számú kézirat is, amely nem jutott el a megjelenésig, de a társadalomról, a paraszti létről sok értékes adatot tartalmaz, ha íróilag nem is emelkedik erre a szintre. Ma pedig — *Hoppál Mihály* kezdeményezésére — sok emlékirat, paraszti önéletrajz jelenik meg, s hitelességét a megélt élet szavatolja. (*Vankóné Dudás Juli*, *Martonné Homok Erzsébet*).

Ezt a sok jószándékú törekvést, amely a magyar falu válságos időszakában megnyilvánult parasztságunk iránt, a már említetteken túl a „Magyar Társaság Falukutató Intézete” is felkarolta, s kiadványok sorával

próbálta meg falukutatásunkat objektív, tudományos mederbe terelni. *Bodor Antal* a kutatást irányítandó, kiadta a „Falukutatás vezérfonala” című munkáját, amely a monografikus szociológia, a magyar igényes és történeti hagyományok összeegyeztetésével mindmáig a legjobb és legteljesebb igény megfogalmazása a falu belső viszonyainak feltárására magyar nyelven. Ezt követte egy olyan kötet, amely a legjobb hazai kutatókat, kutatási hagyományokat állította példaként, mintegy módszerrel adva azoknak, akik az előbb említett mű vezérfonallal kezükben a falut kezdi járni. Szó esik itt a gyűjtés módszereiről, forrásairól, a források kezeléséről, s mindezt nemzetköziségbe ágyazva, mintegy európai összefüggésben szemlélve. A Turul Szövetség vagy a Sárospataki Faluszeminárium, s a cserkészek munkája egyaránt ismertetésre kerül, s olyan kutatók szólalnak meg, mint *Cholnoky Jenő*, *Lükő Gábor*, *Szendrey Zsigmond*, *Fodor Ferenc*, *Szabó Zoltán*. Olyanok állítanak példaképpül, mint *Bél Mátyás*, *Széchenyi István*, *Orbán Balázs*, s külföldről *Gusti, D.* iskolája, a német vagy orosz falukutatás. (Bodor: 1935.). Kiegészíti még ezt egy helytörténeti bibliográfia, amely 1944-ben jelent meg, s ma új kiadásával büszkélkedhetünk, s egyben szégyenkezhetünk: ma is erre támaszkodhat falukutatásunk. Ez az indítás összefoghatta volna a magyar falukutatást, s mivel megfelelő intézmények is támogatták, s társadalmi szervezetek körében is népszerű volt (Sárospataki Főiskola, Falukutató Intézet, Cseksz Szövetség, Pro Christo Szövetség) jelentős eredményeket hozhatott volna. A háború ezt már elseperte. Szorosan vett néprajzi szaktudományos oldalról kevés eredményt hoztak. *Fél Edit* később úgy látta, hogy kevés a hasznosítható belőle. Néprajzilag inkább adaptálható irány a *Tomori Violáé* (bár őt kétségtelenül *Fél Edit* nem veszi számba, valószínűleg azért, mert túl általánosnak tekinti megállapításait). Másfelől *Kiss Gézáé*, amely azonban szociális töltése ellenére is a szaktudomány szempontjából folytatása mintegy a Jankó-Gönczi monografikus iránynak, s hazánk egy tájáról ad csak hírt (őt *Fél Edit* számbaveszi), s *Kiss Lajost* is említi, ha nem is súlyához méltóan. *Ortutay Gyula* konkrét vizsgálattal nem szolgált az egyéniség kutatáson túl, művei megmaradtak programadó cikkeknek, s eredményt nem hoztak 1948-ig. S éppen ezek okozzák a konfliktust Ortutay és Fél között (leszámítva a személyes indulatokat). A néprajz megkísérelt azonnal reagálni a kor felvetette aktuális kérdésekre, a parasztság helyzetére. Be kellett azonban látni, hogy nem ismeri jól tárgyát a parasztságot, mint eleven organizmust, társadalmat. Sokat tudott volna róla mondani, de szaktudományi szinten mégis megalapozatlant és keveset. Így válik érthető.

vé, hogy *Gunda Béla*, kemesi vállalkozásban való részvételéről miért ír szkeptikusan *Fél Edit*: „Az 'Elsüllyedt falu a Dunántúlon' szinte egyetlen olyan szakmunkánk, amelynek kitűzött célja '(a kemsei) népi társadalom életmegnyilvánulásainak bemutatása'. Sajnálatos módon azonban éppen a népi társadalomról mond legkevesebbet... Legrészletesebben talán a vősegről tudósít. Ebben a tudósításban a tiszta ethnographiai tények a szociographiaiakkal keverednek...” S úgy véli végül a szerző, hogy bár szükségtelennek tartja az efféle határvonal megvonását, „nem széjjel választani, hanem összesíteni kell az eredményeket”, magyarul a néprajznak kellett volna tovább lépni a társadalom belső viszonyainak szociális indítatású feltárása terén (*Fél*: 1948: 18–19; *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*, 1936.). Ez a vélemény egyben a néprajzot, mint a korra reagáló szaktudományt is minősíti, s magyarázza *Fél Edit* álláspontját. Nem elég a szándék, a politikai aktivitás. Ahhoz, hogy a néprajz megfelelő választ adhasson a társadalom kérdéseire, módszeres vizsgálatokra van szükség. Ő 1948-ban megjelent művében, saját korábbi tevékenységével mintegy hitelesítve mondandóját, ezt szorgalmazta: a rendszeres, szaktudományos kutatásokat. A falukutató mozgalom, s a kor vethetett fel kérdéseket, a szándék lehetett pozitív tudhattak rendkívül sokat a népről, parasztságról a néprajzzal foglalkozók, falut járók, helyes választ nem adhattak, mert ilyen irányú, rendszeres vizsgálataik nem voltak. Esetleges ebből a szempontból, s így koncepciótlan is a néprajzk beütésű szociográfiák sora, kevés a Kiss Géza-féle munka, az alapos, minden részletre kiterjedő vizsgálat, avagy az afféle kutatás, amelynek épp *Fél Edit* adta példáját a martosi kutatásaiban. 1948-ban úgy tűnt ez a munka iránymutató. Sajnos ezt épp úgy az indulatok seprték el, s a politika, mint *Fél Edit* egykorú munkáit az erős társadalmi töltésű, s aktuális munkák sora, amelyből napjainkra – elmúlván szociális töltése – csak nagyon kevés hasznosítható adat maradt fenn. S tanúság ez napjainkban is, amikor a gyorsuló politikai események úgy-mond „divatos témákat” dobznak felszínre, s erre a néprajz megkísérel a reakciót. Kérdés, hogy van-e mögötte tartalék? Többet tud-e mondani a kutató a köznek, a mának, mint a hirtelen megnyilatkozó, aki „járatos falun, a parasztok között”?

Az *Ortútay–Fél* 1949-es vitában *Fél Edit*nek lett igaza. Vegyük példának a martosi munkaszervezetről írott sorait, osztályozási rendszerét, amely azóta újabb és újabb, s így mind elmélyültebb osztályozási rendszereket hívott életre (*Gunda Béla*, *Varga Gyula*, *Szabó László*, *Janó Ákos*), s beépült sokatmondóan a tudományba. Ugyanígy a nagycsaládról

írott dolgai, amelynek csak a terminusokkal foglalkozó vonatkozásai egész sereg új kutatót mozgattak meg (*Gunda Béla, Szilágyi László, Bodrogi Tibor, Szabó László, Juhász Antal, Penavin Olga, Lőrinczi Réka*, s még sorolhatnánk). A tudományosan és módszeresen megalapozott gondolatok kamatoztak, megsokszorozták az ismereteket és elmélyítették. A tudomány, ha e kérdésről van szó azonnal reagálni képes immár, s megalapozottan, nem a felületet szántva. Népi jogélet kutatásunk ma már épp a magyar jogtörténeti kutatás hagyományai, *Tagányi Károly* elvei, *Györffy István* szervező munkája révén olyan összefoglalással dicsekedhet, mint *Tárkány Szücs Ernő* összegzése. S ha nem jött volna közbe a politikai viszonyok olyan változása, mint amely bekövetkezett a fordulat évében, talán az egész társadalomról is más képünk lehetne. Hathatott volna *Fél Edit* 1948-as összefoglalása: nemcsak erényeivel, hanem hibáival is, vitára ingerelve, megmozgatva a szakmát, az alkotó fantáziát.

Fél Edit összegzésének hatása elmaradt. Politikai és ideológiai szempontok iktatták ki hosszú időre a magyar néprajzból ezt a vonalat. A nagyigényű összegzés elvetése, s helyette a marxizmus propagálása, főként *Engels, Fr.* ősi társadalomról szóló tanításának idézése nem oldhatta meg a magyar néprajz problémáit. Az ősi társadalomból való kiindulás, ennek a recens néprajzi anyaggal való összekapcsolása elvileg és módszertanilag is lehetetlen volt. Mivel a kor nemkívánatosnak ítélte a népi írók mozgalmát is —, azok a társadalmi töltésű munkák is háttérbe szorultak, amelyeket a magyar falukutatás eredményezett. *Szabó Zoltán, Kovács Imre*, s mások nyugatra távozása külön is árnyékot vetett a mozgalom honmaradt tagjaira: *Féja Gézára, Nagy Lajosra*, s másokra; még olyanokra is az ötvenes években, mint a politikai szereplést vállaló *Erdei Ferencre* vagy a mozgalommal valami módon kapcsolatot tartó *Boldizsár Ivánra. Ortutay Gyula*, s irodalmár társai a szegedi mozgalom olyan vonalát, amelyet *Tomori Viola* képviselt, szinte elhallgatják; a maga munkásságában csak az egyéniség kutatását emeli ki, semmint a *Németh Lászlóval, Sinka Istvánnal* rokonítható vonalat; azt amely társadalomkutatás szempontjából előre vívó lett volna. Mindez odavezetett, hogy a magyar néprajz régi kérdése: a tárgyi és szellemi néprajz összekapcsolása megoldatlan maradt. Ám szorító politikai helyzetben új útkeresés indul meg egyszerre több oldalról is. Ezek némelyike visszanyúlik korábbi időszakra, más részük, úgymond álcázott: nyíltan nem vallják meg a gyökereket, nem tárulkoznak fel, s igyekeznek ugyanakkor marxistának látszani. Végük sorra röviden ezeket a próbálkozásokat, hiszen mégiscsak ezek vezettek a társadalomnéprajz kialakulásához.

1. *Történeti-néprajzi kutatások:* A magyar jobbágyság történetét megíró *Acsády Ignác* a múlt század végén olyan művet tesz az asztalra, amely a régi nemzetfogalmat (*nemesi nemzet*), az addigi történetfelfogást

módosítja. Ettől kezdve megszorodnak azok a munkák, amelyek egyáltalán a jobbágysággal, parasztsággal foglalkoznak – így korigényt is kifejeznek –, s ráirányítják a figyelmet e széles réteg társadalmi berendezkedésére. *Tagányi Károly* földközösséggel és népi joggal foglalkozó írásai párhuzamosan mélyítik el az ismereteket, majd *Domanovszky Sándor* huszas évek végén indított sorozata, amely különböző nagybirtokokat dolgoztat fel tanítványaival (*Wellmann Imre, Bakács István, Jármái Edit*), s e művek a rajtuk élő jobbágyokra, ezek társadalmi helyzetére is ráirányítják a figyelmet, noha elsősorban gazdaságtörténeti munkákról van szó. Végül 1940-ben jelenik meg *Szabó István* „A magyar parasztság története” című kis kötete, amely a terjedelem ellenére nagyívű összefoglalása a kérdésnek, s útmutató a továbbiakban. Ezt az utat a szerző későbbi munkái, mintegy kiszélesítik, s finomságait, buktatóit is feltárják az államalapítástól napjainkig, mintegy mikro-leírást készítve a múltból. (Szabó: 1969.). Ennek a kis kötetnek az érdeme, hogy vezérfonalat ad a néprajz számára is, s külön is kiemeli a Mária Terézia-féle urbárium egységesítő jellegét; azt, hogy ez, illetve az 1848-as jobbágyfelszabadítás (1850-es úrbéri pátens) milyen összefüggésben áll azzal a parasztsággal, amelyet a néprajz is vizsgál. Később nem véletlen, hogy e kérdéssről a néprajztudomány jelesei felkérésére önálló tanulmányt készít az Ethnographia számára (Szabó: 1965.).

E vonalhoz egy másik is társult. *Györffy István* már indulásakor azzal tűnt fel, hogy a történeti forrásokat nemcsak kitűnően használta fel, hanem képes volt ezek alapján, s a néprajzi gyűjtései, tapasztalatai segítségével a múltat, mintegy feldiegni. A Fekete-Körös-völgyi magyarság, a Nagykunság, a Jászság, a matyó vidék feltárása társadalmi és történeti látásmód eredménye, s ezt a szemléletet tanítványai is átveszik. Főként *Tálas István*, aki nemcsak a Kiskunság pásztoréletét írja meg e módszerrel, de tanítványokat is nevel (*Takács Lajos, Andrásfalvy Bertalan, Kósa László, Bárh János*, s mások, hogy csak egy-egy nemzedékből egy-egy személyt emeljek ki). *Márkus István*, aki a névsor legelejére kíváncskodik, utat talált a szociográfusokhoz, falukutatókhoz is, s megírja *Majláth Jolán*mal együtt Nagykörösről szóló történeti munkáját, amelyben épp a kertek és tanyák kérdése áll középpontban, s mintegy néprajzi tanulmány a múlt adataira épülve *Györffy István* szellemében.

Az 1950-es évektől aztán sorra születnek olyan monográfiák, amelyek egy-egy növénykultúrát, munkamódszert dolgoznak fel, s ennek nemcsak széles egyidejű kapcsolatrendszerét munkálják ki, hanem múltbeli gyökereit, s a hozzá kapcsolódó lehetséges társadalmi közeget is (a nyom-

tatás munkaszervezete, részesek, summások, speciális növénykultúrával foglalkozók élete: pl. dohányosok). A *Balassa Iván* kukorica monográfiájával induló sorozat (Balassa: 1960.), majd *Hoffmann Tamás* nyomtatásról szóló kötete iskolát teremt, s sorra következik a dohány, a burgonya, a szénamunkák hasonló feldolgozása vagy csak cikksorozat olyan növényekről, mint a szőlő, a kender, a napraforgó, s kissé más módszerrel a folklor területén a ballada is. *1945 utáni hazai néprajzkutatásunk csúcsteljesítményei ezek a munkák, s bennük a Herman–Jankó-féle monografikus igény modern, erős társadalmi és történeti látásmóddal is párosuló változatait kell látnunk, s úgy, hogy még magába szívtá mindazt, amit szociális töltésű falukutatásunk, s a marxista igények is megtestesítettek.* Ez utóbbi szempont különösen fontos volt, hisz ezt várták el a néprajztól. Márpedig a munkaeszközök történeti rajza, az ezt működtető társadalom bemutatása, s a történeti látás félreérthetetlenül ehhez kapcsolták a munkákat ideológiailag is. A szerzők megoldhatták azt a nehézséget is, amely a társadalom kutatás legfőbb hiányossága volt; s hazai néprajztudományukat régóta nyomasztotta: *a tárgyi, szellemi jelenségeket összeolvastotta egy erős, történetileg is feltárt társadalmi háttérrel.* Könnyebben megtehetette ezt, mert *nem az egész népi kultúrát, hanem csak egy eszköz együtttest, egy áttekinthető munkafolyamatot, s a hozzá fűződő folklor elemeket kellett összekapcsolnia, egységben látnia s ennek történeti, társadalmi háttérét felfejteni.* Egyszerűbb feladat volt ez, mint akárcsak *egy faluközösség komplex megjelenítése, nem is beszélve nagyobb területeiről, ahol differenciált közösségek, etnikailag kevert lakosság bonyolítja a helyzetet.* Nem kisebbíteni kívánjuk e munkák érdemeit, csupán azt magyarázzuk, hogy miért sikerülhetett harmónikusan megoldani e problémát annak ellenére, hogy a népi társadalom kutatásának szerves folyamata elakadt.

A történeti-néprajzi kutatások egy másik vonulatát e korban *Balogh István* nevével kívánjuk jelölni. Ő *Szabó István* köréhez tartozván a történelem oldaláról indult, de mindig köze volt a falukutatóshoz, sőt a gyakorlati politikához is, s így ahhoz a „parasztpárti”-nak nevezhető vonulathoz, amelyet *Veres Péter* jelentett művekben is. 1946-ban jelent meg „*Cívisek társadalma*” címmel Debrecen társadalmának fejlődéséről szóló munkája, amely mind történeti, mind néprajzi szempontból rendkívül fontos, s egy paraszti vezető réteg kialakulását, fénykorát, majd bezárulását és vegetálást mutatja meg azzal együtt, hogy a kor viszonyai között hogyan találják meg ők és utódaik helyüket (Balogh: 1946.). Később Debrecen tablójává szélesítve e kezdeményt, illetve a Hajdúságot is feldolgozva olyan

kismonográfiákat ad közre, amelyek mintaszerűeknek tekinthetők, s megmutatják, a társadalmi és történeti látásmód miként szülhet egységes, új-típusú monográfiát. Ugyanő, s még *Varga Gyula* résztvesznek *Szabó István* olyan alapvető vállalkozásában, amely a kapitalizmus kori parasztság történetét, kultúráját dolgozza fel, s ott néprajzi szempont- s módszertanilag iránymutató fejezeteket írnak. *Balogh István* utóbb a paraszti művelődésről szóló tanulmányát kiegészíti, időben továbbviszi, s nélkülözhetetlen történeti-néprajzi munkát alkot (*Balogh: 1973.*). *Varga Gyula pedig számos helyi monográfiában érvényesíti itt kifejtett elveit.*

1965-ben születik egy kényes egyensúlyú összefoglalás is. *Hoffmann Tamás* és *Voigt Vilmos* a „Kultúra Világa” című tizkötetes munka számára röviden összefoglalják a magyar népi kultúrát. Ez az áttekintés hangsúlyozza is a marxista igényeknek való megfelelés szándékát. Mint erre már korábban egy elemzésben rámutattam, a tisztázatlan történeti és társadalmi háttér ellenére azért sikerülhetett ez mégis, mert *a történelem által vázolt nagyvonalú háttérrel hasonlóan nagyvonalú néprajzi képet olvaszthattak össze. A fogalmak bár a történelem szempontjából nem a legnagyobb terjedelműek, a néprajz szempontjából mégis tágak.* Ha kissé részletesebb képet vázoltak volna fel a szerzők, a két tudományág fogalmai már nem feleltek volna meg egymásnak, a kép házagos lehetett volna. Mint ezt már értékeltük: „Az egész műben a nagy átfogó fogalmak a dominánsak: pl. ösközösség, agrárstruktúra, állattenyésztés, stb. vagy totemizmus, szokás, hiedelem, stb. A kisebb összefoglaló fogalmak is, ritka kivételtől eltekintve, a néprajztudományon belül meglehetősen átfogó jellegűnek számítanak: lakáskultúra, munkaállat, kertgazdaság stb. vagy ballada, mese, temetkezés, stb. Ez érthető is, hiszen a munka nem részletezhet.” S ez a siker oka. Ez az összegzés egyben mutatja azt is, hogy *a magyar néprajz a hatvanas években még nem érett önálló társadalmi kép felvázolására, nincs kimunkált, minden részletében erre alkalmas fogalomrendszere, s más tudományoktól, elsősorban a történettudománytól kölcsönözheti fogalmait, amelyek azonban a finomabb részletek értelmezésére alkalmatlanok.*

Hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy a történeti-néprajzi munkák halmozódjanak tematikus és táji vonatkozásban is behálózják a magyar népterületet, s alkalmasak legyenek más irányokkal együtt arra, hogy differenciált társadalom képét vázolhassák fel. A Györffy–Tálas, illetve a Szabó–Balogh vonalon tovább kutató új nemzedék (*Kósa László, Bárh János, Domonkos Ottó, Szilágyi Miklós, Bellon Tibor, Örsi Julianna, Szabó László, Veres László, Juhász Antal, Novák László, Kosján László, s mások*)

egy-egy tájról, s a témakörből olyan mértékű anyagot halmozott fel napjainkig, hogy lehetőséget ad nagyobb ívű összegzésre is. Talán a Dunántúl maradt ki eddig az irtenzivebb és új szempontú kutatásból, ám most *Laczkovics Emőke* és *Lukács László* munkaközösségei, a bevont nagyszámú kutató a Dunántúl középső részének társadalmi kutatásait is felzárkóztatja Sopron környékéhez és a Dél-Dunántúlhoz, különösen a baranyai és sárközi részekhez (*Andrásfalvy Bertalan*).

Ez az irány olyan mértékű anyagot halmozott fel napjainkra, hogy kiegészítve ezt saját kutatásaival, s a helyi monográfiák bőséges anyagával *Balassa Iván* már rendszeres és átfogó társadalom képet vázolhatott fel történeti mélységben is, az *Ortutay Gyulával* írott „Magyar néprajz” című 1979-ben megjelent kötetben. A „Társadalmi (szociális) kultúra” című első rész a bevezetőt és az etnogenézist követi, s méltóan társul az anyagi és szellemi műveltség részekhez. A történeti aspektusú, de mégis az utolsó évszázadra koncentráló leírás a családszervezet, a rétegek és osztályok, a munkaszervezet, a falu öngazgatási szervei, az egyházi és vallási élet, a közösségi összefüggéseket megteremtő olyan alkalmak, mint a búcsú, piac, vásár kerül bemutatásra. Még nem tud részletezni, mert a kutatások etekintetben maguk sem egységesek, s nem is terjedhet ki a leírás minden tájra. A nagy összefüggéseket azonban felmutatja, s minthogy a másik két rész is átfogó jellegű, nem érzünk hiányosságot. *Ez az első olyan összegző munka a magyar néprajzban, amely a társadalom átfogó képét is plasztikusan tudja felvázolni.*

2. Etnológiai és szocialantropológiai kutatások. A magyar kutatásoknak már a múlt században volt egy olyan vonulata, amely nem a német néprajz vonalát követte, hanem elsősorban az angolszász mintát. Azt, amelyben a társadalom és kultúra komplex egységben van, sőt éppenséggel a társadalom az egyik leginkább feltárt terület, s az emberi társadalom fejlődésének törvényszerűségeit fontos kutatási feladatnak tekinti. *Zsigmond Gábor*, aki a magyar néprajz múlt századi társadalmi érdeklődésének kibontakozását vizsgálja éppen ebből a szempontból, korszakolja is e korai szakasz etnológiai irányú kutatásainak történetét. Szerinte öt nagyobb periódus különíthető el, ha elméleti és módszertani szempontokat veszünk figyelembe. Az 1. korszaknak azt az időszakot tekinti „amikor a társadalmi fejlődés kutatása a politikai és gazdasági tudományok és célkitűzések egyre nélkülözhetetlenebbnek elfogadott *segédeszközeként* tűnik fel”, s ezt *Berzeviczy Gergely*, *Tessedik Sámuel*, *Széchenyi István* és *Kossuth Lajos* (az utóbbiak vitája egymással a „Kelet népe” körül) jegyzi. A 2. korszak-

kunkat „azon törekvés jellemzi, hogy a társadalmi kérdések iránti érdeklődést önálló tudománnyá kívánja tenni, és a születő új tudományág alapjának a közgazdaságtant szánja.” *Hunfalvy Pál embertudománya* koncepciója tartozik ide *Zsigmond Gábor* szerint; az amely az *ember és társadalom, a társadalom és az állam*, illetve az *ember, a nemzet és az egyetemes emberiség* közötti viszonyt kívánja feltárni, s ehhez a klasszikus közgazdaságtan elméletét hívja segítségül. A 3. korszak az 1848/49-es forradalom leverését követő időszak, amikor a társadalomtudományi gondolkodás újraéled, s Magyarország politikai válságát kívánják értelmezni és megoldani hazai kutatóink. Ekkor a fő kérdés „az egyetemes gazdasági és társadalmi fejlődés és a nemzeti felzárkózás (mint a nemzeti fennmaradás egyedüli biztosítéka) közötti viszony...”, s hangsúlyt kapott a nemzetet összetartó, a hagyományokat őrző tendenciák felkutatása és ápolása” is. *Hunfalvy Pál*, s az általa írt „Magyarország Ethnográfiaiája” fémjelzi ezt a korszakot, s *Szontágh Pál*, *Wenczel Gusztáv*, illetve a ketjük vitája az egyetemes kultúra evolúciós lépcsőfokán elfoglalt helyünkről, illetve szerepünkről Európa középső részének régiójában. A 4. korszakot idézett szerzőnk a politika és tudomány viszonyának alakulásával, s az evolúcióval jellemzi, megállapítva, hogy valamennyi, különböző irányból (közgazdaságtan, statisztika, jogtörténet, szociális irányzatok, politikai publicisztika) érkezett kutató az evolucionizmus talaján áll, s az a célja, hogy a tudományt a politika eszközévé téve, „Magyarországnak nemcsak nemzeti és gazdasági kibontakozását” kívánják elősegíteni, hanem a szociális és nemzetiségi kérdéseket is rendezni kívánják. Tudományunk szempontjából, de egyébként is legkiemelkedőbb alakja a korszaknak *Beöthy Leó*, aki számos közgazdasági munkája mellett megírja 1882-ben mindmáig egyetlen nemzetközi hatású, a kortárs nagyok által is sokra tartott munkáját az ő társadalomról „A társadalom fejlődés kezdetei” címmel (*Beöthy: 1882. I–II.*). Mellette még olyan nevek tűnnek fel ebben a korszakban, mint *Pukszky Ágost*, *Lánczy Gyula*, *Halász Imre*, *Grünwald Béla*. Az 5. korszakot az elméleti elvontság jellemzi, de az is, hogy a társadalmi és nemzetiségi mozgalmak következtében újra gondolják a tudományos és politikai eszméket is. *Katona Lajos*, *Somló Bódog*, *Pikler Gyula* neve a legkiemelkedőbb e korban. *Katona Lajostól* származik az az Ethnográfia első számában megjelent programadó cikk is, amelyből más vonatkozásban már idéztünk. Itt szükséges az etnológiáról írottakat hosszabban is közzétenni: „Ez utóbbit legjobb lesz állandóan és következetesen az *ethnológia* nevével címezni, amelynek feladata az eddigiekhez képest: a

közös származás és nyelv kötelékével összefűzött emberi társadalmak, mint szerves egésznek alkotó csoportegységének anyagi és szellemi életének leíró és oknyomozó történeti tanulmányozása azon célból, hogy e tanulmány és más hasonló rendű társadalmi alakulatok életével való összehasonlítás alapján a felderített életjelenségek folyamatának ok és okozati összefüggését, s a belátásból folyó előrelátás fő kellékét, a vizsgálat alá eső tünetények törvényszerű kapcsolatát felismerhessük”. E programban megjelenik az *etnikum* (közös származás és nyelve), mint *társadalom*, a *társadalom*, a szellemi és anyagi javak közötti *egység*, a *történeliség*, mint kutatási módszer és szemlélet, illetve az *összehasonlítás* hasonló fejlődési fokon álló más társadalmakkal, s végül a *törvényszerűségek* felismerésének, mint végső célnak az igénye.

Ekkor már széles mederben hömpölygött a német néprajz vonalát követő magyar etnográfia és folklór, s az új folyóirat e programadó cikke hatástalan maradt a későbbi kutatásokra, csakúgy, mint *Beöthy Leó* nagyigényű feldolgozása, amely a társadalom kialakulásának kezdeti időszakát eredeti látással mutatta be, s értelmezte magát a néprajz által kutandó társadalom fogalmát is. Szerinte „társadalomnak *nem nevezünk* olyan egyénecsoportot, melynek tagjai csupán együtt élnek helyben és időben... Társadalomnak *nevezünk* olyan egyénecsoportot, melyben az egyénközi viszonyok teljes homogenitásának állapota megszűnik azáltal, hogy a tagok egy részénél – a mindegyikkel közös tevékenységen kívül – olyan többé-kevésbé állandó jelleggel bíró tevékenység fejlődik, mely a többiek létviszonyaira módosító befolyást gyakorol, azon befolyáson túl, melyet az egyének közti viszony homogenitása mellett is minden egyesnek léttevékenysége a többire egyaránt gyakorolhatott.” Azaz nem társadalom az, ahol *a tevékenység nem differenciálódott és specializálódott*, nem alakult ki *csoportokhoz köthető munkamegosztás*, s később, mint ezt kifejti, ebből kialakuló *munkacsere*, illetve az egész tevékenységet szabályozó, csak ezzel foglalkozó csoport *szervező, összehangoló szerepe*, azaz valamiféle államkezdemény. Ahol társadalomról beszélünk, ott az egyéni szabadság egy részéről le kell mondani, s szükséges a vezető, a hatalmi viszonyt is elfogadni. (Zsigmond: 1977: 27–28.).

Beöthy és *Katona* nemcsak feltártak bizonyos anyagot, de elméleti és módszertani útmutatást is adtak. Mellettük a más indítatású *Tagányi Károly* tett fontos lépéseket előre mind az ősi társadalom maradványainak (földközösség), mind a jogkutatás terén, s ugyanígy egységben látta a társadalmat, s a kulturális megnyilvánulásokat, s ugyanígy fontos terü-

letnek tekintette a társadalom önálló kutatását is. Sajnos a világháború és az azt követő új magyar helyzet az efféle kutatásoknak nem kedvezett, s hosszú időre kiiktatózott. A társadalom napi és égetően megoldandó kérdései kerültek előtérbe. Láttuk már, hogy mindez egyszer végbement e területen 1848 után: *Zsigmond Gábor* úgy véli, hogy a politikai helyzet megváltozása eredményezte a 3. korszakban az addigi kutatási célok és szempontok újragondolását; az egyetemes társadalomfejlődés és a vele együtt járó társadalom-szerkezeti átalakulások összhangjának megteremtésére irányuló kutatási törekvések abbamaradását, mert ezt fel kellett váltania az új helyzethez igazodó nemzeti felzárkózás kérdésének vizsgálatával. (Zsigmond: 1974: 20–21.).

Amíg e kutatási irányban akkor csak módosulás történt, 1920 után szinte kiiktatózott minden ilyen törekvés magából a néprajzból is. Ezzel nemcsak egy fontos kutatási szempont tűnt el egyidőre, de annak a lehetősége is, hogy a német néprajzon nevelkedett magyar folklor és etnográfia egy etnológiai szempontú kutatásban egyesülhessen. S kiiktatózott még valami: az, amit *Hunfalvy Pál* vázolt: az *ember-nemzet-egyetemes emberiség* viszonyában; a magyarság kapcsolata az egyetemes emberi fejlődéssel. Trianon túlságosan a belső erőkre, az új helyzet feladta nemzeti leckére irányította a figyelmet. Arra, hogyan lehet az elszigetelt országnak önerőből, saját tartalékát mozgósítva megemelkednie? Ám ez nemcsak politikai és gazdasági törekvéseinket összpontosította a belső viszonyokra, zárta magába az országot, hanem a szellemet is. A tudományoknak ez a vonala erősödött fel.

A magyar néprajz nagy feladatra vállalkozik, s ez köti le legjobbjait: a Magyarság Néprajza megírására. Mindazt, amüt eddig alkotott összegezni kell, de úgy, hogy egyes kutatási területek egymással összhangban legyenek, egy-egy kimunkáltabb terület ne zavarja az arányokat. Így maradhatott ki pl. *Róheim Géza*, de mindazok az eredmények, amít korábban az etnológiával is foglalkozók elértek, mert csak részeredmények voltak, ezek a koncepció zavara nélkül nem illeszthetők az egészbe. A mű megszületett, ma is nélkülözhetetlen, koncepciózus munka, ám a burok valóságos csontlél, kemény dió, amely csak a magyarságot, a magyarság kultúráját zárja be. Az „egyetemes emberiség”-gel való kapcsolat hiányzik belőle, s hiányzik az elmélyültebb társadalom rajz is. Márpedig *Beöthy Leó* szellemében vagy *Katona Lajos* elvei szerint nem tudjuk milyen lépcsőfokán állunk a fejlődésnek, milyen társadalommal és fokkal mérjük magunkat.

A Magyarság Néprajza nemcsak betetőzése volt egy hosszú kutatási folyamatnak, hanem egy új, igen pezsgő korszak megindítója is. A munkát azonnal bírálatok is érik, s ezek között fontos szerepet kap az a megállapítás, hogy a munka *túlzottan is a magyarságra összpontosít, sem anyagában, sem elveiben nem kapcsolódik eléggé az egyetemes néprajzban uralkodó irányokhoz, az ott elért eredményekhez.* Gunda Béla, Vajkai Aurél, Maróth Károly, Ortutay Gyula kritikái a legfontosabbak ebből a szempontból. A kritikákkal egyidejűleg új törekvés jelenik meg, amelynek az a célja, hogy a több, mint két évtizedes lemaradást hazai néprajzunkban pótoljuk. A figyelem az etnológia felé fordul. Az ott kialakult új irányokat kívánják népszerűsíteni, meghonosítani a magyar kutatásokban, a magyar sajátosságokhoz igazítva. Joó Tibor áttekintést ad az etnológiai kutatásokról, s a kultúrkörök elmélete mellett a legújabb munkákra is felhívja a figyelmet (Thurnwald, R., Freyer, H.). Túlzottan is a német iskolához kapcsolódik, csakúgy, mint Tomori Viola, aki néplélektanai kutatásokkal foglalkozott, s munkásságáról más vonatkozásban szoltunk már. Vajkai Aurél orvosi alapképzettségét is hasznosítva másirányú, de európai szintű pszichológiai vizsgálatokat végez a tömeglélektan terén. Gunda Béla a Thurnwald, R. munkássága mellett elsősorban a skandináv (dán, svéd) etnológia eredményeinek átültetésén fáradozik, főként Erixon, S. elveinek elterjesztésén. Vele az *európai etnológia* jön létre, s azonnal fontos áramkörbe kapcsolódhattunk volna. Fél Edit, mint írtuk a francia szociológia felé tájékozódik. Maróth Károly mitológiai indíttatású, s néprajzi vonatkozású munkáinak egyetemességét klasszika-filológus volta biztosította. Kívülük sorolhatnánk még jónéhány szerzőt, ám ezek jószerint csak a könyvismertetésig, egy-egy irány rövid bemutatásáig jutnak el (funkcionalizmus, rasszantropológia, szociálpszichológia).

E kibontakozó, s a magyar néprajz tájékozódását segítő törekvések ismét a háború miatt kerülnek válságba, majd a közvetlen kapcsolatok (háborús évek) megszakadásának feloldását követően jön 1949, amely fordulat tudományunkban is; a marxizmus talajáról indított kritikák mintegy elseprik a megindult kezdeményeket. Ha szó esik is ilyen irányokról, akkor úgy, mint Vajda László tette, hogy mélyen elítéli őket (Vajda: 1949.) vagy pedig oroszról fordított szovjet munkák formájában, ahol minden ilyen törekvés, mint az imperializmus megtévesztő eszköze kommentálódik. Az elképzelhetetlen ekkor, hogy eredeti művet lefordítsanak, sőt még hivatkozzanak is. Erős kommentárral lehet bemutatni. *A magyar tudomány egy megindult irányzata, amely a jól feltárt, Magyarság*

Néprajzában összegzett anyagot az európai vérkeringés rendszerébe kapcsolhatta volna, ismét a történelmi erők áldozata lett.

A marxizmus, pontosabban a szovjet néprajztudomány elméletileg nem sokat tudott nyújtani a szibériai népek leírásával vagy a kaukázusi területek rajzával. Nem igazi etnológia ez, hanem egyszerű pozitívista leírás, amelyen függeléknek ott van a szocialista kor értékelése is, a kolhozok, szovhozok, s az új falu néprajza, annak idealizált képe.

Az etnológiával mégis foglalkozók kis csapata más utat talált. *Engels, Fr.* ősi társadalomról kifejtett nézeteit *Morgan, L.H.* munkáira alapozta. Ezt a munkát mind a szovjet néprajztudomány, mind hazai kutatásunk az ősi társadalmak kutatása kiindulópontjának tekintette. Az eredeti forrás, a *Morgan, L.H.* nagy munkája „Az ősi társadalom” magyarul hozzáférhetetlen volt. *Bodrogi Tibor* és *Bónis György* ezt fordította le, s jelentette meg kommentárjaival 1961-ben. Ugyancsak *Bodrogi Tibor* foglalja össze sok egyéb etnológiai munka alapján mindazt, amit az ősi társadalmakról tudni kell, s az eddigi kutatások felhalmoztak (*Bodrogi: 1962*). E kis könyvecske és az Engelst is szolgáló alapmű lefordítása lassan is, de fordulatot idéz elő hazai kutatásunkban. Megindul a régóta elfekvő, magyarok számára hozzáférhetetlen művek fordítási sorozata (*Birket-Smith, K. – Mead, M. – Boas, F. – Cocchiara, G. – Malinowski, B.*). S méginkább fontos, hogy *Bodrogi Tibor* néhány területen a magyar kutatásokat is mozgásba hozza. Ez a kutatási terület már kapcsolódhat korábbi magyar eredményekhez is, így *Fél Edit* munkásságához is. Hazai kutatásunk szempontjából roppant fontos a „Műveltség és Hagyomány”-ban megjelent cikke a magyar rokonsági rendszerről, amely a terület hazai feltárását ismét megindítja. Később ő maga a finnugor népek rokonsági rendszerét veszi vizsgálat alá. Mellette *Láng János* munkássága jelenti a hetvenes években a természeti népekkel való foglalkozás hazai csúcsát. „Az ős-társadalmak” című művében a magyar társadalom kezdeteinek emlékei is szervesen illeszkednek a többi népek közé (*Láng: 1978*). De *Ecsedy Csaba, Boglár Lajos* közvetlen afrikai, illetve délamerikai expedíciókban való részvétele nemcsak a természeti népekkel való foglalkozás megindulását jelenti, hanem azt is, hogy az etnológia és a szociálintropológia e körön át beáramlik a magyar néprajzba, s megtermékenyíti a gondolkodást. Ebből a szempontból különösen fontos *Sárkány Mihály* munkássága, aki a különböző szociálintropológiai irányok, főként a gazdasági-antropológia hazai vonalának kidolgozásán fáradozik. (*Sárkány: 1970; 1984.*) *Hofer Tamás* szerkesztésében megjelent tanulmánya, amely a gazdaság és kul-

túra oldaláról közelíti meg a parasztság fogalmát, megkísérel az antropológiai kutatásokat a hazai, marxista irányval és az európai kutatási tapasztalatokkal egyeztetni. Úgy véli, hogy az antropológiai vizsgálatokban könnyen meg lehetett valósítani egy holisztikus szemléletet, hisz a közösségi létformák és a kulturális teljesítmények egymásnak megfeleltek. Amidőn e szemlélettel a paraszt fogalomhoz közelítünk, nem elegendő pusztán ez a kiindulási alap, túlontúl az általánosba merül a szemlélet. Különböző kísérleteket vizsgál meg ezután, amelyek a paraszt fogalmat részben empirikus, részben történeti oldalról közelítik meg (*Pounds, N.J., Erdei Ferenc, Redfield, R., Kroeber, A.L.*). S természetesen Marx elveit is bekapcsolja. Végül *Wolf, E.R.* elméletét, aki – Erdei Ferenchez hasonlóan – megtoldja az idézettek munkáját azzal, hogy a parasztság nem csupán egy nagyobb társadalom része, hanem el is tartja a felette álló rétegeket terméktöbblettel, s azokat is akik számára a lét, termelés szempontjából nélkülözhetetlenek. Mindezt *Sárkány Mihály* még mindig túl általánosnak tekintve, ekként összegzi a parasztfogalmat a marxi elméletet is segítségül hívva: „a parasztok mezőgazdasági termelők, akik mezőgazdasági termelésük mellett végezhetnek egyéb munkát is (pl. halászat, kézműipar) és termelőtevékenységüket olyan társadalmakban végzik, amelyben lehetőségük van a saját újratermelésükhöz szükséges munkaerőnek és munkaeszközöknek birtoklására, de általános munkafeltételeiknek tulajdonosai vagy az állam, vagy egyes jogi személyek, akik tulajdonosi helyzetük alapján az általuk termelt javak egy részét elsajátítják.” Közel esik ez *Hoffmann Tamás* fel fogásához.

Az 1970-es években megnyílik a lehetőség arra, hogy az eddig elzárt nyugat-európai és amerikai irányzatokkal hazai kutatásunk is megismerkedhessen. Különösen jelentős volt a *strukturálisizmus* ebből a szempontból (*Voigt Vilmos, Hoppál Mihály*), amely a *társadalmi struktúra nem marxista, az utóbbi évtizedekben kidolgozott, s ezért nálunk meg nem ismerhető értelmezésére is ráirányította a figyelmet* (*Lévy-Strauss, Cl.*). Különösen sokat tett *Bodrogi Tibor* és a vezetése alatt álló, Néprajzi Kutató Csoportban működő Társadalomnéprajzi Osztály. Évkönyvük a „Népi Kultúra – Népi Társadalom” egyes kötetei fontos tárházai ennek a tájékozódni szándakozó iránynak (pl. az 1970. évi kötet).

Ilofer Tamás elsősorban az európai irányokkal keresi a kapcsolatot, s a magyar néprajz jelenségeit egy európai társadalmi összefüggési rendszerben kívánja elhelyezni! Számos tanulmánya mellett igen fontos kötet az általa szerkesztett „Történeti antropológia” című munka, amely hazai ku-

tatógárdánkat vonultatja fel különböző területekről e cél érdekében (Hofer: 1984.). *Gunda Béla* tovább folytatja tájékozódását az európai, de az úvilági szociálintropológia és az etnológia területén, s módszere szerint az egyes irányokat nemcsak mások művei alapján mutatja be, de egy-egy hazai feldolgozással is.

S ez az a pont, amely ennek a zaklatott sorsú iránynak a gyengéje napjainkban. Úgy tűnik nincsen alkalmazható módszere a magyar néprajzra. Nem tud mit kezdeni az eddig felhalmozott és más szempontból összegyűjtött anyaggal. *Nem készít feldolgozásokat, hanem főként könyvismertetésekben, elméleti irányokban, s konferenciai rövid, néhány példát idéző előadáson mutatja be eredményeit. Kimerül a módszerek és elvek ajánlásában.* Bodrogi Tibor rokonsági terminológiával foglalkozó írásain túl mint kísérletet említhetjük meg *Hoppál Mihály* visontai kommunikációs rendszerről írott művét (Hoppál: 1970.). S a *Bodrogi Tibor* szerkesztette kötetet Varsányról, amely egy nógrádi falu társadalomrajzát adja szociálintropológiai elvek érvényesítésével (Bodrogi: 1978.). Ám a munka elolvasán felemás érzésünk van, a hagyományos monográfia szintjét csak itt-ott haladja meg egy-egy cikk; az egész alatta marad a magyar gyakorlatnak. Úgy tűnik várnunk kell még arra, hogy megfelelő hazai anyag is terítékre kerüljön ezzel a megközelítéssel, s beérjen a sokirányú törekvés: a magyar néprajz teljes jogúan része legyen az etnológiai, szociálintropológiai kutatásoknak.

Természetesen mindezek a társadalom kutatására vonatkoznak. *Az etnológiai, szociálintropológiai, s egyéb irányok jórészt a folklórban éreztették hatásukat, s ott kamatoztatták őket hazai kutatóink is (mitológia, szövegelemzések, a folklorművészet jelrendszerének feltárása).* Etekintetben a művet befogadó közösségről ma sokkal többet tudunk, mint korábban. Remélhetőleg a néprajz más területein is így lesz ez, mindaddig, amíg egyáltalán e hagyományosan kialakult területekben gondolkodunk.

3. *A szovjet néprajz inspirálta kutatások és a marxista-irány:* A már említett 1949-es fordulat néprajztudományunk egészének jellegét változtatta meg, s korábban meghatározó tudósok szorultak háttérbe régebbi munkásságuk miatt, új emberek tűntek fel. *A korszak első felét nem is jellemezhetők másként, mint a szovjet néprajztudomány követésének korszakát vagy legalábbis ilyen igény megfogalmazását.* A mintának tekintett szovjet néprajztudományt nálunk úgyszólván senki nem ismerte. Éppen ezért fordításokkal kellett kezdeni. Ezért indították meg 1950-től a Nép-

rajzi Múzeum és az ELTE kiadásában a „Szovjet Néprajztudomány” című rotaprintes eljárással készült folyóiratot, s közöltek benne fordításokat az oroszul nem tudó magyar néprajzosok számára. Az „Etnográphia” hasábjain is megjelennek oroszból fordított cikkek, s nem utolsósorban könyvismertetések.

Hazai kutatásunkban ez az irányzat két nagyobb ágra szakad. Egyik, hogy új témák jelennek meg a kutatásban, s ezek művelése példaként állítódik mások elé; a másik az elnyomott rétegek, társadalmi csoportok intenzív kutatásának megindítása. Új téma pl. a friss telepítésű, 1950-ben tanyaközpontokból létrehozott falvak kultúrájának vizsgálata, mintegy a „szocialista korszak” kezdetének dokumentálása. Györgyiarló, Ebes és más újonnan faluvá szervezett, többnyire egykori cselédekből álló lakosság — mert nem közösség —, s lakóhely leírására került sor. Kardos László, Bakó Ferenc, Balassa Iván, Molnár Balázs, Szolnoky Lajos, Dömötör Sándor, Manga János vettek ezekben a munkákban részt a Néprajzi Múzeum munkatársaiként. Kardos László egyben teoretikusa is volt ennek az irányzatnak, s nem véletlenül (Kardos: 1953; 1954.). Ő volt még a fordulat évét megelőzően a tiszai munkaközösség megszervezője. Ez a munkaközösség azért alakult, hogy egy meglehetősen szegény faluban komplex feltárást végezzenek, s tanulmányozzák: a földosztással parasztgazdasághoz jutott földtelenek, cselédek milyen módon illeszkednek az új viszonyok közé. Kardos László, mint Györffy-tanítvány, s közöttük a leginkább politizáló kutató, Györffy István szellemében kívánta — alapos tanulmányozás után —, a népet felemelni. Ő volt a NÉKOSZ vezéralakja is.

Munkaközösség alakul Dégh Linda és Dömötör Tekla vezetésével a városi néprajz, illetve a munkásfolklor kutatására is, s létrejön 1954-ben a Nagy-Budapesti — Néprajzi Munkaközösség, majd ennek nyomán más városokban is szerveződik hasonló. Természetesen elsősorban a munkásságot állítják középpontba (Dégh: 1953., Dömötör: 1955; 1959.). Ez az irányzat a hatvanas években elhal, egyedül talán a zenekutatásban mutatott fel eredményeket, s Nagy Dezső, megváltozott szemlélettel, tart ki mellette.

Ugyancsak fontos vita volt a szovjet kutatás, s a marxizmus jegyében zajló vizsgálatok terén a népművészet elhalásáról szóló vita, s ebben a nép (parasztság) fogalmának változása, jövője sorsa is benne foglaltatott. Istvanovits Márton a vita egyik központi alakja.

A szovjet kutatás által inspirált, marxistaként jelentkező irányzatnak termékenyebb a másik ága, amely az elnyomott rétegekre irányította a figyelmet. Korábban népszemléletünk középpontjában a birtokos pa-

rasztság állt, az amelyik a faluközösségben a legteltesebben tudta élni a paraszti életet, s hordozta a hagyományokat. Már a magyar szociográfikus irodalom felhívta a figyelmet a paraszti társadalom alsó rétegeire, sőt, mint parasztság alatt őket is enlegette. Most egyre inkább rájuk fordul a figyelem (a napszámos, cseléd, szolgalegény), illetve a szabad munkavállalókra, közöttük is a legszervezettebb kubikos és summás, illetve arató bandákra, mert ez a munka- és életközösség olyan szervezési foka, amely csak az ipari munkásság között lelhető fel. Nem is parasztok tehát, hanem *mezőgazdasági munkások*, s mint ilyenek letéteményesei a szocialista forradalomnak. *Katona Imre* kubikosokkal és summásokkal, aratóbandákkal foglalkozó munkái ennek az iránynak a csüsteltjesítményei. Ő valóban feltárja a munkaszervezetet, életközösséget, vizsgálja a termelékenységet, s ennek a munka szervezethez való összefüggését. Számos munkája közül legkiemelkedőbbek a munkaszervezettel kapcsolatos írásai (Katona: 1961; 1963). *Balassa Iván* a munkaszervezet kutatását a ledolgozás elnevezéseinek összegyűjtésével viszi előre, majd egyéb munkáiban a munkaszervezet, s az életközösségek pontos rajzával, utóbb pedig már tisztult szemléletű monográfiájával az aratómunkásokról (Balassa: 1953; 1985.). Mint ebből is kiderül, *ez a kutatási vonal tovább él napjainkban is, eredményeket ér el, s megtisztulva a kötelező, elsősorban a dolgozó rétegek nehéz helyzetét illusztráló vonásoktól, mindenképpen nagy nyereségei néprajzi kutatásunknak.* *Pusztainé Madar Ilona* a békési uradalni cselédekről, *Petánovics Katalin* egy dunántúli summásfalu néprajzáról szóló legújabb munkái pedig azt is mutatják, hogy egy újabb néprajzos generáció is fontosnak tartja a parasztság c rétegének néprajzi feltárását.

A marxizmus maga, — tehát nem a szovjet néprajz követése —, csak annyiban járta át a néprajzot, amennyiben az anyagi kultúra kutatását előtérbe helyezte, ráirányította a figyelmet a szociális problémákra, s az elnyomott tömegek helyzetének kutatására, s egyáltalán a társadalom vizsgálatának lényeges voltára. Ez utóbbiban azonban elsősorban a vagyoni viszonyok, a vagyoni rétegzettség, olykor a csoportok közötti ellentét volt a fontos. Divatossá vált, s szinte kötelezővé, statisztikai adatokat közölni a birtokmegoszlásról, s mintegy ellentétes képet rajzolni a vagyonosabb és a szegényebb rétegek szokásairól, még akkor is, ha ez nem volt lényege a kérdésnek, s egészen más okok tagolták a szokásokat. *Vérszegény társadalmi kép született így, amely épp a kultúra jelenségeit nem magyarázta, vagy éppen elfedte a fontosabb kapcsolatokat.* Magam lek-

tori véleményekkel kellett, hogy megküzdjek a megjelenésért, pl. a be-regi ünnepi táplálkozást vizsgáló cikkemben, s másutt is (pl. a zempléni munkaszervezet kutatásakor); rákényszerültem a lektori vélemény vagy szerkesztői beavatkozás nyomán ilyen szempontok érvényesítésére. Nyilvánvalóan másokkal is ugyanígy történt, ha a társadalom kérdéséhez kö-zelítettek.

Hoffmann Tamás, aki elsősorban a gazdálkodással foglalkozott, vált utóbb a marxista néprajz teoretikusává, s fejtett ki elvileg is figye-lemre méltó gondolatokat Marx és Engels alapján. 1961-ben hangzott el az az előadás, amely ilyen szempontból leginkább figyelemre érdemes. Az etnográfia „nép” fogalmát értelmezi benne. 1975-ben közzétett ta-nulmánykötetében még számos társadalommal, gazdasági fejlődéssel fog-lalkozó tanulmánya van, amely a marxizmus elméletét kívánja a néprajzba átültetni, s újragondol olyan fontos fogalmakat, mint a hagyomány, az etnikum, a kultúra, megrajzolja középkori agrárforradalmunkat, a paraszt-ság utolsó időszakát, amelyet végülis „csödnek” tekint a fejlődés szem-pontjából. (Hoffmann: 1975.)

Az etnográfia nép fogalmáról épp társadalomszemlélete miatt kell beszélnünk külön is. *Hoffmann Tamás* a kérdést hangsúlyozottan a mar-xizmus alapján állva szemléli, s úgy véli, hogy mintaadó lehet a szovjet etnogenetikai iskola felfogása, komplex kutatási módszere etekintetben, annál is inkább, mert elsőként reagált arra az új helyzetre, amely kialakult napjaink társadalmában, s minden megkötöttség és érdek nélkül kez-dett vizsgálathoz szemben a polgári szociológiával. A marxizmus és a polgári szociológia egyidejűleg léptek fel. Ám a polgári szociológia el-választotta a „társadalmi folyamatokat a gazdasági alaptól, s tisztán tár-sadalmi kérdésekkel kívánt foglalkozni”, illetve, mint ez az Egyesült Ál-lamokban történt (cultural anthropology), „a társadalom történetét a kul-túra történetére korlátozta”. *A polgári társadalomban a szociológia mint-egy belemerevült a tudományos munkamegosztásba, szaktudománnyá lett, s miközben a társadalomra koncentrált, elveszítette az egészet, a tel-jességben való gondolkodást. A marxizmus éppen ezt a teljességet őrizte meg, s ennek segítségével a szocialista társadalom egyik jelentős kérdését tudja eredményesen megoldani elmélet és gyakorlat síkján, azaz azt, hogy „a civilizáció fokára még el nem ért társadalmak mi módon vezet-hetők át etnikai jegyeik konstruktív átalakításával a modern civilizáció viszonyaiba”. Tehát nemcsak úgy teljes az elmélet, hogy nem szakítja ki a társadalom vizsgálatát az élet, a lét egészéből, hanem elmélet és gya-*

korlat harmónikus egységben van, s a tudományos vizsgálat ugyanakkor mélyen történeti aspektusú is. Ezt követően a tanulmány hangsúlyozza, hogy ő ezen a helyen elsősorban a társadalmi folyamatok gazdasági oldalát, mint az életmódot „minden körülmények között leginkább” determináló tényezőt kívánja vizsgálni, mégis nagyívű képet ad a magántulajdon társadalmi termelési viszonyaiból kiindulva a társadalom fejlődéséről, amelyben a kialakuló munkamegosztás és csere játszik döntő szerepet. Mivel a társadalom fejlődését a gazdasági tényezők határozzák meg, ezért az ipari forradalmakig nem következett be újabb fordulat, gyökeres változás a társadalomban, mert bár volt fejlődés, előrehaladás, ezek „szűk skálán mozogtak”, mert a legfelső határt „a munkát végző ember (vagy állat) izomerejének természetes teljesítőképessége szabta meg.” Ez pedig kis határok közötti mozgást biztosított, apró újításokat a technikában, a tapasztalatokra építést, s nem a szó modern értelmében vett tudományos szemléletet. Ennek megfelelően a család nagy szerepét a tapasztalatok továbbörökítésében, ismeretek szűkkörű birtoklását. A fordulatot az ipari forradalom hozza meg, s ez a társadalom rendjét alapvetően átalakítja. Részletesen jellemzi az emberiség történetének ezt az időszakát, s végül megállapítja, hogy sok területen még mindig nem haladtuk meg azt a szintet, amelyet az ipari forradalom előtti termelés jelent, s ehhez köthetően vannak bizonyos társadalmi vonatkozások is, amelyek máig fennmaradtak, különösen Kelet- és Közép-Európában. Úgy fogalmazza meg végülis az etnográfia tárgyát, hogy az „a kapitalizmus előtti tulajdonformákon felépült társadalmak néptömegei életmódjának és ebben kifejtett kulturális alkotótevékenységének története”.

Mivel az 1961-ben elhangzott előadást 1975-ben a szerző változatlan formában adta közre, hihetőleg annak minden részével egyetértett. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a néprajz ilyen szintű elméleti értelmezése marxista alapról később már nem jön létre. Ez hát nemcsak a hatvanas évek eleje, sőt övenes évek második felének koncepciója, de a hetvenes éveké is. Benne, s *Hoffmann Tamás* más munkáiban a marxista irányú, történet szemléletű kutatás nyert elvi, s módszertani kifejezést a legmagasabb szinten hazai kutatásunkban.

Ez a nagyívű és következetes koncepciójú felfogás nem talált sem komoly követőkre, sem megfelelő vitapartnerekre. 1975-ben megjelent munkája visszhangtalan, noha ekkor az etnológiai indíttatású kutatások, a szocialantropológiai irányok különböző képviselői is foglalkoztak hasonló kérdésekkel. Ő maga a már említett átfogó tanulmányában ka-

matoztatja ezeket az elveket a „Kultúra Világa” kiadványban. Résztanulmányai kötetben megjelentek, ám átfogó magyar társadalomképpel még adós.

4. *A néprajz hagyományos vonalát követő kutatások:* A fordulat ellenére több kutató tovább dolgozott – legfeljebb egy ideig nem tudott publikálni jelentősebb munkát – abban a szellemben, amelyet a néprajz hagyományos vonalának nevezünk. Két irányt különíthetünk el benne, a *tematikus* illetve a *monografikus* kutatásokat.

Mindkettőnél mindenképp előtérbe kell hozni Fél Editet. Társadalmi irányú vizsgálatait 1948–50 között Tiszaigáron is tovább folytatta, majd a bukovinai csángók között végzett hasonló vizsgálatokat. Mind a két munkája a vizsgálatokat követően, jó egy évtizeddel jelent meg. (Fél: 1958; 1959.). Monografikus kutatásairól (Átány) majd később szólnunk. Fontosabb az számunkra, hogy munkássága az ötvenes és hatvanas években másokat is inspirált. Így elsősorban *Morvay Juditot*, aki a palóc nagycsaládról alapvető munkát tett az asztalra 1956-ban (Morvay: 1956.). De gyűjtött a Zobor-alján, később foglalkozott a rokonsági rendszerrel, s a had, nemzetség fogalmának körülhatárolásával, a népi társadalom palóc vidékre jellemző sajátosságaival is. Fő műve, amely újabb kiadást is megért, a kor bélyegét is magán viseli; a mű nemcsak kitűnő anyaga miatt jelenhetett meg, hanem azért is, mert az asszonyok elnyomott helyzetét, sorsát is megjelenítette. Munkája a *Fél Edit* kisalföldi kutatásai mellett, ma is a nagycsalád együttélésének modelljeül szolgál. Kettejük munkássága egy újabb néprajzos kutató generációra a hatvanas években már komoly hatással van. *Varga Gyula* a szatmári társasmunkákról készített (sajnos máig meg nem jelent, de a debreceni egyetemen a hallgatókat mégis befolyásoló) cikket, amely *Fél Edit* felfogását történeti irányba is fordítva fontos munkának számít. *Szabó László* társasmunkákról, munkaszervezetéről írott munkái is ebben a szellemben fogantak. *Janó Ákos* a szatmári társaséletet, a kalákákat dolgozza fel több cikkben, majd önálló könyvben, s szintén ezen a hagyományos-néprajzi talajon áll (Szabó: 1965; 1967; Janó: 1966; 1987.). *Jávor Kata*, *Benkő Éva* a családszervezettel (Jávor: 1966; Benkő: 1986) foglalkozó munkái új területek leírását adják, s ugyancsak fontos etekintetben a néprajz tradicionális, Fél–Morvay inspirálta kutatások szempontjából *Cseh István*, *Andrásfalvy Bertalan* és *Penavin Olga* Baranyára, Szlavóniára, s a Sárközre vonatkozó elmélyült kutatása (Penavin: 1981). *Ruitz Izabella Szendrey Ákos* vonalát követi inkább, amikor a Bódva-völgy társas életét mutatja be (Ruitz: 1965–

1966.). A kisalföldi nagycsaládról részben leíró jelleggel, részben *László Gyula* temetkezési rendről írott tanulmányait követve *Timaffy László* ír több cikket, majd foglalja ezek lényegét össze kismonográfiájában (*Timaffy*: 1980: 215–232.).

A hagyományos vonal mindinkább – a téma jellege miatt –, eltávolodik attól az elsősorban szinkronikus leírástól, amelyet *Fél Edit* és *Moryay Judit* képviseltek. Egyre inkább történeti aspektusúvá válik a kutatás, s ezt mind a *Györffy–Tálas*i, mind a *Szabó–Balogh* iskola történeti szemléletével összefüggésbe hozhatjuk. *Szabó László* a munkaszervezetről készített összefoglalásában, a jáász társadalomról írott munkáiban, s a magyar rokonsági rendszer intézményeit vizsgáló összegzésében, s más tanulmányaiban is a történeti szemléletet képviseli. *Andrásfalvy Bertalan* úgyszintén a sárközi, mohácskönyéki, illetve a baranyai székelyek között végzett kutatásaiban. Egy mégújabb generáció (*Örsi Julianna*, *Laczkovics Emőke*, *Szücs Judit*, *Novák László*, *Bárth János*) más-más elvek szerint ugyan, de a néprajz hagyományos vonalát szintén történeti irányba mélyítik el. Találkoznak tehát az irányzatok egymással, erősítik egymást akkor, amidőn már megfelelő felhalmozott anyag áll a rendelkezésre, s ezek értékelésére is sort kell keríteni.

A tematikus, a társadalom különböző intézményei leírására, történeti fejlődésének megrajzolására irányuló törekvések mellett a másik vonal, a *monografikus* feldolgozás, amely a néprajz hagyományos vonalát követi. *Jankó–Gönczi–Fél* vonala ez, s célja, hogy egy-egy közösség vagy tágabb táj, néprajzi csoport *egész kultúrájáról*, s nem utolsó sorban *történetéről* is, képet adjon. A háború nem kedvezett az efféle nagyszabású vállalkozásoknak; olyan ígéretes kezdemények maradtak félbe, mint *Fél Edit* martosi vagy fülöpszállási vizsgálata, *Lükő Gábor* moldvai csángókról szóló munkája. Az ezt követő időszakban politikai okok nem tették máig lehetővé a tiszaiigari munkaközösség munkájának megjelenését, s elakadt több vállalkozás is. *Vajkai Aurél* Szentgálról írott kötetének 1959-ben csak az első része jelent meg, s évtizedek múlva a második. Éppen ezért igen fontos és példaadó volt a *Nagy Gyula* szerkesztésében, két kötetben megjelent Orosháza monográfia 1965-ben, s szinte egy mozgalmat indított el. A történeti és néprajzi részekre oszló munkának számos szerzője van, s az egész kötet leíró jellegű, nagyjából követi a magyar néprajzban kialakult hagyományokat, de külön fejezet szól a társadalomról, s általában erős társadalmi töltésű részek is vannak benne (*Nagy*: 1965. I–II.). Ezt követően számos munka jelenik meg. Hogy csak a két csúcst

említsem etekintetber: a Tápé és a Kecel kötetet, amelynek munkatársi gárdája részben közös, s tudatosan támogatták egymást másfél évtized távolából is (Juhász: 1971. — Bárh: 1984.). Az ilyen közös munkák mellett vannak még egyéni vállalkozások is, amelyek a dolog természetét követően lassan haladnak előre, de mégis van eredményük. *Nagy Gyula* a vásárhelyi pusztát dolgozta így fel, s eddigi kötetei között ott van egy vaskos, életszerű társadalmat feldolgozó munka is, illetve *Szabó László* járszági kutatásai, amelyek modellként szolgálnak társadalomnéprajzi elvei számára, s az elvek kidolgozásában a gyakorlat próbáját is jelentik. Ugyanezt a célt szolgálja *Varga Gyula* munkásságában Kismarja, amelynek társadalom szempontjából is mintaszerű feldolgozása sajnos hazai tudományunkat nem mozgatta meg (Varga: 1978.). A monográfiák mellett vannak úgynevezett tanulmánykötetek (Gyöngyös, Jászdóza, Gyoma, Vésztő, s mások), amelyek vagy egy-egy cél érdekében íródtak vagy nem kívánják feldolgozni az egész népi kultúrát, csupán annak egyes fontos és lényeges vonatkozásait. Hogy mit, azt sajnos olykor a munkatársi gárda összetétele szabja meg, nem pedig a tényleges fontossági sorrend, s a valóság.

Látható, hogy akár egyéni, akár munkaközösségi munkáról van szó, akár teljes monográfiáról, akár pedig úgynevezett tanulmánykötetekről a célok és módszerek különbözőek lehetnek. Nem kívánok ennek részletes ismertetésébe bocsátkozni, legyen elég annyi, hogy általában leíró jellegűek ezek, s egyik fogyatékoságuk, hogy — mint *Szilágyi Miklós* megállapította — a történeti szemlélet nem hatja át a néprajzi cikkeket, nem elemeznek, hanem csak regisztrálnak többségükben. (Szilágyi: 1984. — benne bibliográfia a helyi monográfiákról). Inkább a határozott célt követő tanulmánykötetek azok, amelyek túllépik ezt a szintet (pl. Gyoma, Jászdóza, Berettyóújfalu). Ettől függetlenül e munkák kitűnő adattárai immár a kutatásnak, s elévülhetetlen érdemük, hogy a népi társadalom szerkezetéről — ha nem is azonos szempontok szerint —, de képet adnak. Igencsak elkelt volna egy olyan útmutató, vezérfonal, amely kissé egységesíti a köteteket. A harmincas években *Bodor Antal* a falukutatás számára adott is ki ilyet, s ha ezt mai intézményeknek megfelelően, módosítva követték volna, biztos más képünk lehetne a népi társadalomról is a nagy monográfia hullám után. (Bodor: 1935. és az ezt kiegészítő bibliográfia: 1944.). Természetesen nem akarjuk lebecsülni ezt a hatalmas és kitűnő anyagot, amely — mert a Magyarság Néprajza szerkezetét követte többnyire —, tárgyi és szellemi néprajzban sokkal egységesebb, rendszerebb. Sajnos épp a társadalom kutatása is forrongásban van a magyar

néprajzban, s használható tanácsot alig adhatott volna. A munkaközösségek, egyének kénytelenek voltak saját maguk kidolgozni, majd egymástól a jobb ötleteket átveve, ezen javítva a társadalom leírását elvégezni. Mindenesetre sem összehasonlítás, sem adatok, sem pedig általános tájékoztató szempontjából nem mellőzhetők ezek a munkák, s nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy *ma a hagyományos népi társadalomról, közösségekről egészen más fogalmaink vannak, táji különbségeket érzékelünk egyes vonatkozásban, s feltárulkozik tényszerűen is az, hogy még egymáshoz közelálló közösségek esetében is nagyok az eltérések, fontos a belső, sajátos struktúra.* Olyan történetileg azonos fejlődésű területen, nűnt a Jászság vagy Hajdúság, sajátos arculata van az egyes közösségeknek, s ez éppen az önkormányzatnak köszönhető; annak, hogy az egyetemes jászkun vagy hajdú jogot minden közösség sajátos módon, érdekeinek és viszonyainak megfelelően értelmezhetette. Ez alakította mássá a közös jog ellenére is az egyes települések társadalmi arculatát. Másfelől látni, hogy az efféle önkormányzattal csak korlátozottan rendelkező jobbágytelepülések Észak-Magyarországon vagy másutt nem formálhatták képükre ennyire a társadalmat, sok közös vonás köti őket össze, s inkább földesuraik szerint különülnek el: más pl. az egri püspökség birtokán élő közösség, mint a magán földesúri, illetve ezen belül is különbözik az a hely, ahol egy vagy több kisebb birtokos osztozik a falu határán. Az egységesség nemcsak a táj hatása miatt van — hisz pl. ez az Alföldet is egységesíthetné —, hanem a közösség önállótlanága, irányítottabb volta miatt. Ez az irányítottság, a földesúrhoz való kötöttség, azonban soha nem érte el a nyugati, pl. francia grófságok zártságát, s karakterizáló erejét.

A néprajz hagyományos vonalát követő monografikus kutatásokat éppen a tematikus, történeti irányba fejlődő kutatások egészítik ki, s tesszik nélkülözhetetlenné. Ott pedig, ahol ez a kettő igényben is találkozik, mind munkaközösségi szinten (Kecel), mind egyéni törekvések eredményeként (Kismarja) magas színvonalú munkákat eredményezett, s társadalom képünk reális értékeléséhez is hozzájárult. Erről az oldalról szemlélve csúcsteljesítménynek kell tekintenünk a *Fél Edit* és *Hofer Tamás* készített átányi monográfiát, amely sajnos csak részleteiben jelent meg magyarul. Ennek első része, angol nyelven éppen a társadalom képét vázolja fel egy Heves megyei faluban, s középpontba a jogazdáknak mondható, éppen ezért teljes életet is élő réteget állítva. A társadalom teljes képét rajzolják meg a szerzők, a településsel, gazdálkodással, a hétköznapi tevékenységgel, családdal és szokásokkal együtt. Ma a világ számára ez jelenti a magyar

paraszságot társadalmában, életmódjában, holott szerzőik hangsúlyozzák, hogy ez csak egy típus, s más közösségeket is hasonlóan akartak feldolgozni különböző vidékeken, mintegy modellálási céllal. Ugyanez a munka számos általános kérdés tisztázására illetve felvetésére is módot adott mindkét szerzőnek (Fél–Hofer: 1969.). Átány társadalmának rajza nem történeti aspektusú, hanem inkább szinkronikus és szociológiai. *Fél Edit* korábban is kifejtett elvei érvényesülnek benne alapvetően, társulva *Hofer Tamás* európai etnológia iránti érzékeny felfogásával, s a magyar néprajz, s muzeológia legjobb hagyományaival. Ezt szemlélve sajnálhatjuk csak igazán, hogy elakadt, s buktatókon át érvényesült az a néprajzi irány, amely meghatározhatta volna az utolsó negyed század egész tevékenységét.

5. *Az erdélyi társadalmi kutatások:* A magyar néprajzi kutatásokban sajátos szint és módszertanilag fontos irányt jelent az erdélyi kutatás. Mind feltárt anyagával, mind kiforrott, s némileg más gyökerű felfogásával és módszereivel nagy segítségére lehetne a magyar kutatásoknak, ha részletesen elemeznők, s hasznosítanók. Így van ez a társadalom kutatásával is, amely Erdélyben sajátos arculatot öltött, szorosan összefonódott a kisebbségi léttel, s mindig népek közötti relációban gondolkodott.

Trianon után Erdély magyarsága új helyzetbe került, kisebbséggé vált Románián belül. Ez a társadalomtudományokra is erős hatással volt. Ugyanazok a törekvések, amelyek nálunk is megvoltak, ott más akusztikát kaptak, s más célt is szolgáltak. A két világháború között Romániában *Gusti, D.* bukaresti szociológiai szemináriuma Európa egyik legfigyelemre méltóbb kezdeményezése volt. Széleskörű, szociális indíttatású, de szigorúan tudományos szociográfikus kutatásba fogott, s hatalmas kutatógárdát képezett ki és vont be céljai megvalósítására. Számos magyar híve is volt (*Lükő Gábor, Venczel József*). Hogy megértsük felfogásának lényegét, hosszabban idézzük *Lükő Gábort*, aki mestere módszerének és felfogásának lényegét összegezte: *Gusti, D.* „A szociológiát, politikát és etikát a társadalom-tudományok neve alatt foglalja össze. A szociológiai kutatásokban t.i. a társadalmi fejlődés irányát ismerjük meg, a politika a társadalmi és etikai értékek és normák megvalósításában rendelkezésünkre álló eszközöket foglalja rendszerbe, az etika pedig a célok rendszerét, az etikai ideált tárgyalja. A legelső feladat, a szociális valóság megismerése, ami egyúttal azonban a legnehezebb is, mert a szociológia általában idegen tudományok szolgáltatta anyagot tárgyalt és tudományos módszere még nem alakult ki. A szociális valósággal ugyan sokfelé felvették már a szociológusok a közvetlen kapcsolatot, a tudományos rendszer és gyűj-

tőmödszer kidolgozásában azonban a románok vezettek. *Gusti* prof. elmélete szerint bármely embercsoport társasélete szellemi, gazdasági, jogi és politikai tények autonóm együttesében jelentkezik (*társadalmi jelenségek*), s ezt a csoportot fizikai környezete, biológiai jellege, múltja és jelenlegi lelki élete (*a társadalom keretei*) határozzák meg. — A társadalom soha sem homogén: mindig kisebb *egységekből* áll. Ilyenek a nemzetség, család, felekezet, egyenlő gazdasági helyzet, társadalmi osztály, vagy szimpátia alapján kialakult csoportok. Ezek egymáshoz való viszonya társadalmi folyamatokat indít meg. A társadalmi élet összes jelenségei párhuzamosan haladnak, pl. a gazdasági élet újabb alakulata a jogi és erkölcsi normák újabb változataival jár együtt, vagy megfordítva: a vallásos tényezők újabb alakulása új gazdasági fogalmakat hoz, stb. Állandó alakító hatással vannak a társadalomra annak külső (kozmológikus és biológikus) és belső (történeti és pszichológikus) keretei. A társadalmi jelenségek megfigyelésével statikus kereteinek tanulmányozásával pedig dinamikus képét ismerjük meg a társadalomnak. A szociológus mindig részjelenségek társadalmi szerepét keresi, tehát az összes problémák együttes látása és részletekbe hatoló aprólékos kutatómunka egyaránt szükséges. Ennek következtében a szociológia egyetlen lehetséges módszere a monográfia...” Ezt követően *Lükő Gábor* beszámol a módszerről, annak lényegéről. Bennünket most csupán egy vonatkozás érdekel — nem szem elől tévesztve az egészet —, az, amit a hagyományokról ír ebben a rendszerben *Gusti, D.* felfogása alapján: „A történeti keret problémája a mai ember és szokásainak viszonya a rélighez. Igyekezzünk rekonstruálni a falu közelmúltját. Írjuk meg mai, szellemi, jogi és politikai értékeinek történetét, valamint minden egyes egységét is (család, nemzetség, társadalmi osztályok, egyházak, falu). E célból gyűjtsük össze az írott emlékeket (oklevelek, szerződések, feljegyzések), a szájhagyományt (kevés történeti értéke van, erős kritikával fogadjuk), leghasználatóbb anyagunk azonban a múlt maradványai. Majdnem minden társadalmi jelenség hagyományos, régi társadalomból jött át a maiba. Különböztessük meg tehát a hagyományos formákat az élő nemzedék újításaitól és megismerjük a hagyomány szerepét a mai társadalomban.” (*Lükő*: 1935: 117–120.). Ez a felfogás, a monografikus igény, a parasztság helyzetének minél alaposabb megismerése természetesen a néprajzra sem volt hatástalan. Maga *Lükő Gábor* is ennek jegyében fogott hozzá a moldvai csángók kutatásához. Magyarországon *Markos András* ismertette és népszerűsítette még ezt az elméletet, s megérintette a magyar falukutatást is. A hazai prob-

lémák azonban mások voltak mint az erdélyiek, ahol a kisebbségi lét másként visszhangozta a román törekvéseket.

Gusti, D. egyik legnagyobb magyar követője, a végig e szellemben dolgozó *Venczel József* volt. Mélyen átérzve a kisebbségi lét kérdését, úgy vélte, hogy a román falukutatás az erdélyi magyarságra vonatkoztatva más célt is kell, hogy szolgáljon. Véleménye szerint „az erdélyi magyarságnak csak két életképes rétege van: a dolgozó nép és az értelmiség”. A dolgozó nép többségét, s egyáltalán az erdélyi magyarság döntő részét a parasztság teszi ki, amelynek helyzete nem ismerjük, s azért kell javítani rajta, hogy az értelmiség vezetésével a kisebbségi létben megállhasson. Éppen ezért „a falumunka feladata... — a mi erdélyi viszonyaink között — súlyos nemzetpolitikai kérdéssé testesedik. Távolról sem csak szociális attitűd és jószándékra bízható önkéntesség, hanem a legmegfelelőbb és legeredményesebb eszköz az új népnevelő értelmiségünk kiképzésében”. (*Venczel*: 1980: 63.). Ennek jegyében vizsgálja Csíkszéket, s ad Szentdomokos, Csíkszenttamás, Jenőfalva, Csíkkarcfalva, Dánfalva, Madaras, illetve sok más település társadalmáról hiteles, bár nem néprajzi, de a hagyományokat mindig számbavevő képet. Válogatott munkái, amelyben *Gusti, D.* iskoláját is bemutatja, s az erdélyi kutatások történetével is foglalkozik, szerencsére megjelentek a *Kriterion* Kiadónál.

E falumunka gyakorlati eredményéről, az értelmiség és a falu kapcsolatáról *Balázs Ferenc* számolt be „A rög alatt” című munkájában. A Mészkon élő pap küzdelme a kisebbségi lét keretei között a falu megemeléséért, társaságok alakítása, népfőiskola szervezése fűződik nevéhez, s egy korabeli társadalmi rajz, amely a hagyományok és az újítás összeütközését tárja elénk személyes élmények alapján (*Balázs*: 1944.).

Sorolhatnók az erdélyi falumunkákat, amely a *Gusti*-féle megalapozás ellenére sem juthatott mindig el a kellő szintre. *Venczel József* a törekvések és szándékok jóhiszeműségét nem vonja kétségbe, de úgy véli, sem anyagiak, sem a kiképzett kutató gárda elégtelen volta miatt nem hoz olyan objektív tudományos eredményt ez a mozgalom, mint a románoknál. Ennek ellenére ezek a falumunkák — amelyből egy csokorralalót a Téka sorozat is megjelentetett, legalábbis részleteiben —, fontos forrásai a szociológián kívül a néprajznak is, s mint láttuk *Lukó Gábor* esetében, hatással voltak a néprajzi kutatásokra is.

Az erdélyi társadalomkutatások azonban nem ekkor kezdődtek. A román falukutatással szemben nagy előnyük volt az, hogy hatalmas, a történeti múltat, kultúrtörténeti értékeket feltáró munkák egész sorára tá-

maszkodhatott, s ezért a mindenkori jelen jobban gyökerezhetett a múltba. Ez pedig Trianon után a kisebbségi lét ugyanolyan megtartóereje lehetett, mint a társadalomkutatás. Eltekintve Erdély kitűnően feltárt történetétől, s jelenvaló műemlékeinek nagy számától, hatalmas bázist jelentett a mindenkori kutatás számára az *emlékirat irodalom*. *Bethlen Miklós, Kemény János, Apor Péter, Árva Bethlen Kata, Rákóczi Ferenc*, s mások a korabeli életet plasztikusan jelenítik meg, a társadalmat, annak szokásait, olykor gazdag néprajzi anyagot is beleszöve (*Apor Péter*). Igaz, hogy ez a társadalom felső rétege, az erdélyi birtokos nemesség, ott is a magasabb régiók, ám meg kell jegyeznünk, hogy a Kárpát-medence e részében nem volt olyan távolság a nemesség és jobbágság között — márcsak a székelység köztes, nem egészen jobbágyi helyzete miatt is —, mint pl. az ország nyugati részében. A földesúr-jobbágy viszony patriarchálisabb volt, a két — bár elkülönülő — kultúra között több az átvetető szál, s ez kitetszik a népművészeti alkotásokból épp úgy, mint a falusi templomok úgymond polulárisá vált (és itt meg is maradt és hatott) gótikus stílusából. Az emlékiratok ezért nemcsak arról az osztályról szólnak, amelyet közvetlenül megjelenítenek, hanem sok kiolvasható értő szemmel belőle a szélesebb néprétegekre vonatkozóan is.

Az *Orbán Balázs* nyomdokait is követő, majd generációkat a kutatásnak felnevelő *Kelemen Lajos* bár elsősorban művészettörténeti, kultúrhistoriai anyagfeltárást végzett, ezek néprajzi vonatkozása is igen gazdag. A társadalom szempontjából pedig — épp az erős erdélyi faluközösségi lét miatt — rendkívül nagy jelentősége van azoknak a közösségi épületeknek (templom, iskola, temetőbeli építmények), s az ezt díszítő freskóknak, festéseknek, az itt elhelyezett, s a közösségi élet szolgálatában álló tárgyaknak (klenodiumok), amelyek mindegy szimbólumai is egy-egy egyház vagy faluközösségnek, s megtartó erői is a magyarság tudatnak. Nem lehet közömbös az, hogy valaki XV–XVI. századból származó kehelyből áldoz, vesz úrvacsorát, tudja, hogy temploma már öt-hatszáz évvel korábban állt, ismert nevű festő-asztalos olyan stílusban díszítette, amely rokon azokkal a bútorokkal, amelyek őt magát is szolgálják hétköznapijain. A templomok ugyanazzal a hűnizéssel borítottak, amelyeknek motívumait otthon használt textiliáin is fellelni. Túl az efféle feltárások tudományos értékén, a kisebbségi létben játszott megtartó szerepük döntő.

Ezt felismerve egész gárdája keletkezik a kultúrhistoriával, a hétköznapi élet múltjával foglalkozó kutatóknak, s ezek *Kelemen Lajos* módszerét különböző irányokba továbbfejlesztve az erdélyi társadalom múltját

ról hatalmas anyagot, s mély elemzéseket adhattak közre (*Jakó Zsigmond, Imreh István, B. Nagy Margit, Dávid László, Benkő András, s mások*). Közülük itt csak *Imreh István* székely falutörvényekkel foglalkozó munkáira, illetve a XVIII–XIX. századi erdélyi társadalomra hívjuk fel a figyelmet (*Imreh: 1973; 1979; 1983.*). Megismerhető a falu egész életkerete a fennmaradt XVIII–XIX. századi faluközösségi határozatok alapján, s ez mint másik munkája mutatja kitölthető egyéb forrásokkal úgy, hogy szinte a székely falvak napi élete rekonstruálható belőlük (ember és táj, földesúr és közösség, határhasználat, a különböző falusi rétegek, csoportok, ezek szerepe a munkamegosztásban, az iparosság, a várossal való kapcsolat, s ezen túl azok működése, akik közösségükben újítani, változtatni kívántak a köz érdekében már akkor is). Néprajzi finomságú kép ez a múltról.

Szabó T. Attila szintén *Kelemen Lajostól* is inspirálva úgy végez nyelvtörténeti munkát, hogy tisztában van ennek nemzetmegtartó, s kultúrhistoriai fontosságával. Óriási példatárból dolgozik, amely az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár eddig megjelent négy kötetében közvetlenül is napvilágot látott. Finom elemzése, erre az anyagra épülő kis elemzése pedig a népi társadalom múltjáról és jelenéről adnak képet. Válogatott tanulmányainak több kötete tartalmaz ilyen cikkeket nagy számban (pl. mezei hadak, kaláka, kalugyer, határjelek, adózási formák, népszokások leírása, amely a társadalmi élet elemzéséhez is fogódzót nyújt, történetileg és interetnikus vonatkozásban is egyaránt elmélyíti). Tanítványainak széles köre pedig nyomdokain jár. Közülük – társadalomnéprajzi kutatás szempontjából különösen fontos lévén – csak *J. Lőrinczi Réka* nevét említjük, aki a magyar rokonsági elnevezésekről adott közre nélkülözhetetlen munkát (*J. Lőrinczi: 1980.*).

Már említettük, hogy *Venczel József* is hangsúlyozta: a parasztság van többségben, s Erdélyben ezt a tömeget kell az értelmiség vezetésével megtartani a magyarságnak. Éppen ezért a szoros értelemben vett néprajzi kutatás, amely olyan indításra lehetett büszke, mint a *Kriza Jánosé*, kulcsszerepet játszott a parasztság életének kisebbségi létet is szolgáló kutatásában. A Székely Néprajzi Múzeum gárdája, a kolozsvári egyetem kutatói, az önkéntes gyűjtők nagy száma jellemezte, s a legutóbbi időkig életben is tartotta az erdélyi néprajzi vizsgálatokat. Az erdélyi székely és magyar falvak többségét a népi kultúra viszonylagos érintetlensége, teljessége, a folklór anyag bősége, s a szokások színes, a közösségi életet meghatározó volta jellemzi. Érthető hát, hogy itt elsősorban a gyűjtés, az anyagfeltárás volt a cél: megmenteni az utókor számára is az értékeket,

a teljességet. Olyan műfajok éltek, s élnek itt elevenen a mai napig, amelyek a magyarországi közösségekben szinte már nem is tanulmányozhatók (mesemondás és alkalmi, balladák, a tánc közösségi szerepe, viseletek). Aki itt bármely témához nyúlt, nemcsak kincseket lelt, de egy sereg olyan közösségi vonatkozásba is beleütközött, amely másutt alig volt tanulmányozható. A két világháború között kialakult társadalmi kérdések iránt érzékenyebb lett erdélyi néprajzkutatás a kisebbségi lét szorításában egyre inkább kezdett foglalkozni a közösséggel, a kultúra közösség megtartó szerepével. Ehhez pedig a háború évei alatt, amikor a kolozsvári egyetem és múzeum köré olyan magyarországi, s ezért más szemléletű kutatók kerültek, mint *Gunda Béla*, *K. Kovács László* módszertani előrelépés is történt, s továbbra is megőrizve a kisebbségi lét iránti érzékenységet, új irányok is lábrakaptak. Ekkor, s itt jelennek meg olyan munkái *Gunda Bélának*, mint a munka és kultusz kapcsolatáról, a társadalmi tényezők és a népi műveltség viszonyáról, s a funkcionalizmusról szóló tanulmányai, s az összehasonlító tárgyi néprajzot szolgáló Lápos-völgyi, erdélyi és moldvai kutatási eredményeit megismertető cikkei, s kifejezetten a társadalommal foglalkozó gyimesi csángó rokonsági elnevezéseket közreadó kis közlése. *K. Kovács László* bálványosváralji juhászatról, s a kolozsvári Hóstat ternetkezési szokásairól olyan munkát tesz az asztalra, amely irányt szab a későbbi, elsősorban *ifj. Kós Károly* művelte iránynak, s *Gunda Bélával* együtt elindít egy olyan folyamatot, amely a gyűjtött anyag elemzésére is nagy gondot fordít.

Eltékelve néhány tanulmánytól kevés jel érkezik hosszú időn át Erdélyből. Nyilvánvaló, hogy a háború utáni rossz gazdasági helyzet is késlelteti a publikációkat, majd a nemzetiségi kérdéseken túl ott is olyan nehézségekkel kell a kutatóknak megküzdeni, mint idehaza. Az irányított, sematizált tudományszervezéssel. Egy ideig a gyűjtés az adattárnak, s az asztalfióknak szól. Ám megindul a hatvanas években egy oldódás, s a *Kriterion* Kiadónál sorra jelennek meg azok az érett munkák, amelyeknek megjelenési dátuma egyáltalán nem irányadó jó másfél, két évtizedet kell a gyűjtésig és a feldolgozásig visszaszámlálni. Ez az elfektetés, s nyilvánvaló csiszolgatás és érlelés azonban használt a munkáknak.

Két terület válik el, a *folklor* és az *anyag* kultúra, illetve a közvetlen gyűjtés publikálása és az elemzéssel egybekötött közlés. Etekintetben a folklor gazdagabb, s csak később kerül napvilágra *ifj. Kós Károly*, *Nagy Jenő*, *Szentimrei Judit* tárgyi néprajzi, népművészeti munkássága. A folklorban *Jagamas János*, *Faragó József*, *Kallós Zoltán*, *Nagy Olga* gyűjtemé-

nyci, majd magasszintű elemzése a figyelemre méltók. S publikál egy korábbi nemzedék is, aki mindkét területről érett tanulmányokat közöl (*Vámszer Géza, Tarisznyás Márton*). Mindezeket pedig azért említjük egy társadalomnéprajzi szempontú szemlében, mert bennük a közösségre vonatkozó adatok, az egyes műfajok életével kapcsolatos megfigyelések áradó bőséggel vannak jelen. S nem is ezeket elemezzük, hanem azt a néhány művet említjük, amelyek a társadalomnéprajzi kutatásnak olyan átlomásai, amelyek megmutatják, hogy a társadalomlag érzékeny, komplex szemlélet, s természetesen az élő anyag diktálta szempontok milyen műveket eredményezhettek.

Iffj. Kós Károly két tanulmánykötetében úgy tárgyalja a tárgyi néprajz egyes jelenségeit, hogy azt beágyazza egy nagyobb társadalmi képbe, s ugyanakkor egy mikro-környezetet is felvázol, számos szállal köti közösségéhez a létrehozott, s használt tárgyat. Ez utóbbit értjük, hogy a közvetlen társadalmi kapcsolatra, tartalomra is mindig utal. A torockói vasművesség tárgyi anyagának ismertetésekor – miután az egész vasművesség történetét röviden vázolta – mindúntalan kitér ezekre a vonatkozásokra. Nem önmagában, hanem használat, a bányász közösséghez, munkamegosztáshoz való viszonyában. A bányák helyzetéről és elhelyezkedéséről írva, rögtön megjegyzi: „E bányák irányában, a község északnyugati *Felső* és *Kőfarka* utcában találni ma is az egykori bányászcsaládokat. A „bányához induló bányászok reggelente az út első emelkedésén, a *Nyugón* megpihenve várták be egymást...”. A bányász öltözetének leírásához hozzáteszi, mint lényeges dolgot, hogy „A még gyermektelen fiatal bányászfeleségek is kimentek férjüknek segíteni (a meddő kőzetet – *péreg*et – kitalicskázni), s ilyenkor egész öltözetük a házivászon aljú *gyolcs ing*ből, a vászon *froskó*ból és *surchó*ból (kötény) állott...” Hasonló részleteket idézhethetnénk sorra, nem beszélve azokról a vonatkozásokról, amelyek eleve és közvetlenül is társadalmi vonatkozásúak: bányászceh, annak mulatságai, a bányászok különböző rétegeinek fizetsége. Ugyane kötetben (*Kós: 1972.*) a kaláka munkákról, s a rákosdi nemzeti szervezetről ad mintáértékű tanulmányt közre, s tudjuk ez utóbbi hazai kutatásunkba teljesen beépült, sőt a régészet is sokat hasznosított belőle. Másik kötete az „Eszköz, munka, néphagyomány” e szemléletről már címében is árulkodik. Itt az eszköz, a munkafolyamat, a közösség együtt jelenik meg, s átfogja az élet minden területét a rítusig. A régi munkaszervezésről, Szék község rendjéről, s a munka, életmód és hagyomány változásáról a lakodalom kapcsán azt bizonyítja, hogy az élet teljességében nem választható el az

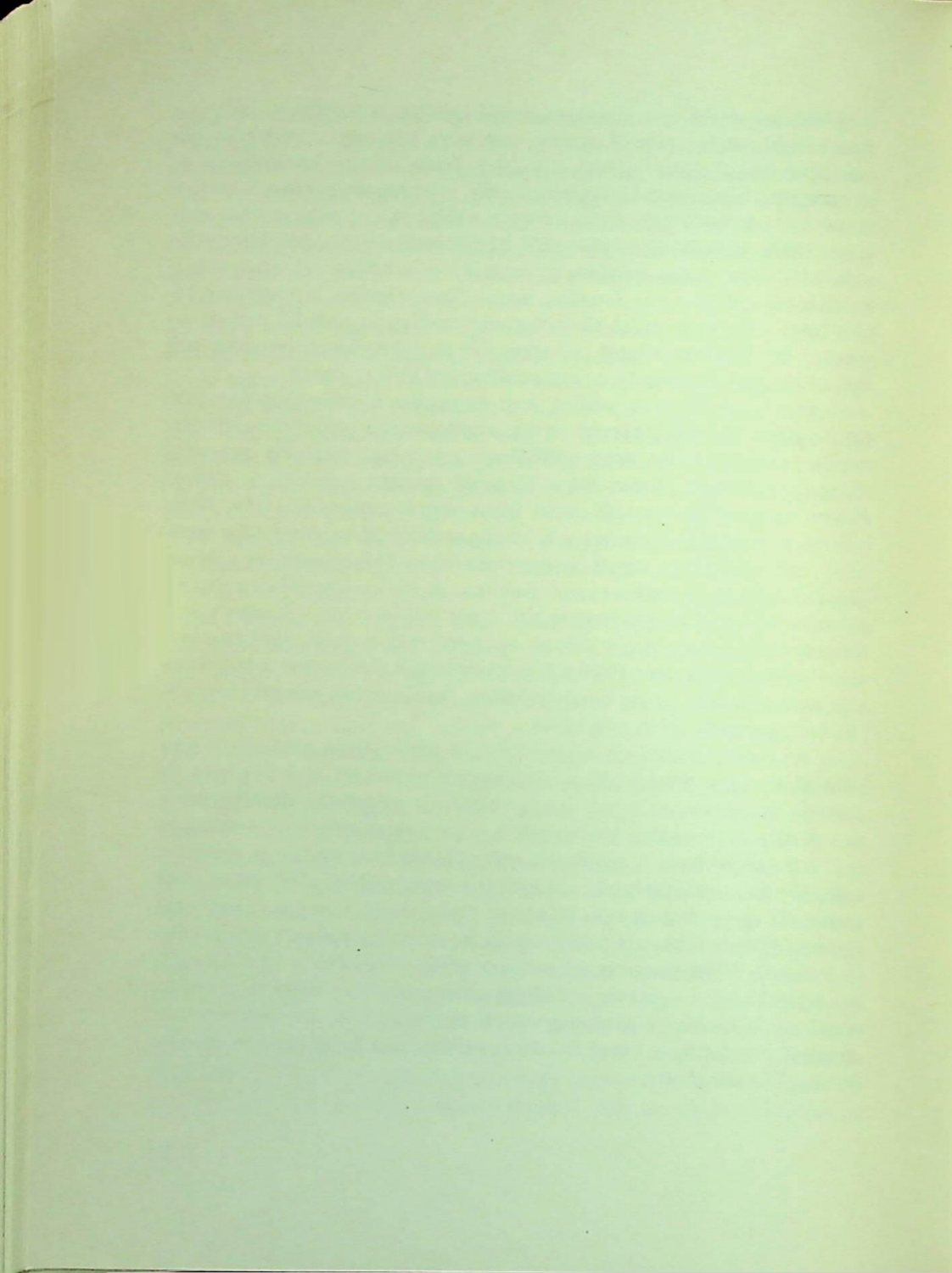
anyagi és szellemi termék, együtt van ezeknek értelme és jelentősége a közösségi létben. Ő maga az eredetileg egymástól függetlenül írott tanulmányok kötetberendezésétől azt várja, hogy egy munkaközpontú szemlélet bontakozik ki belőle, s igazolja ez, hogy: „a dolgokban – tárgyakban és jelenségekben – azok eredeti okának, értelmének, a népi életben és kultúrában idők során betöltött helyének és szerepének megismerése” valószínűleg majd meg. Nem saját irányzatnak tekinti mindezt, nem az iskolák számát kívánja ezzel gyarapítani, mert ezekre nem tart igényt, csupán azt a szerény célt kívánja elérni, hogy megmutatkozzék az, hogy a „népi életmódot, társadalmat és kultúrát szerves egységben látó, a dolgok közötti összefüggéseket és jelenségek közötti okozati kapcsolatokat figyelő, komplex vizsgálatokat végző kutató” ezt természetesnek vegye, s szerény hozzájárulásnak egy olyan szintézishez, amely a munka néprajzát foglalja majd össze. Ezt igen fontosnak gondolja, mert „a munka tette az embert emberre, s ez egyben kiindulási alapja és magyarázó elve az egész anyagi-társadalmi-szellemi kultúrának, erkölcsnek, viselkedésnek.” (Kós: 1980: 12.).

Amíg *Iffy. Kós Károly* a munka és a tárgyi világ oldaláról közelíti meg a közösség egészét, foglalja szerves, az ethnológiában megvalósuló egységbe a paraszti életet, addig *Nagy Olga* az erkölcs felől közelít, s kiindulási alapja a szokásrend, a rítus, a folklór jelenségek (mint kétségtelen érték is) és a társadalom kapcsolata. Ugyanígy jut el a teljességig legújabb könyvében. Munkásságában épp úgy jelen van a kisebbségi lét meghatározó szempontja, a közösség, a hagyományok megtartó szerepének vizsgálata, s a használni akarás, mint más erdélyi szerzők műveiben. Kiinduló, feleletre váró kérdését így fogalmazza meg: „A hagyomány kezdettől fogva állandóan alakult, változott, új és új jellegzetességeket vett fel, és ezeket az idők folyamán úgy asszimilálta, hogy a régi és az új egyetlen közös szintézisben alakult tovább. A néprajzkutató számára tehát nem az a feladat, hogy ezeket a már alig kikövetkeztethető és már egyáltalán nem „vegytiszta” elemeket kibányássa, hanem az, hogy *magát az élő népi kultúrát vizsgálja*. Nem utolsó sorban azt a rejtélyt próbálja megfejteni: hogyan lehetséges, hogy egy népi közösség századokon át új és új jegyeket viselő kultúrája, hagyománya minaddig, amíg ép, nem veszíti el identitását, sajátosságát, sőt végső soron egy nemzet identitását is jelenti. Hogyan lehetséges, hogy a népi kultúrában, amíg működnek az integráló erők, minden idegen elem „sajátossá”, „hagyományossá” alakul?” E titok megfejtésén fáradozik *Nagy Olga*, s hatalmas tablót rajzol a népi hagyományok, főként a szokások, rítusok, s az erkölcs megtartó erejéről. Már az elején előrebocsátja

vizsgálatainak egyik igen lényeges megállapítását, nevezetesen, hogy „...nem beszélhetünk a népről, hanem csak népi közösségi struktúrák más-más típusairól...” (Nagy: 1989: 17–19.). Tehát minden közösségnek saját arculata, belső struktúrája van, amely számára, de egyben a nemzet számára is megtartó erő. Ezt a tételt a különböző, a polgárosodás vagy városi hatás különböző szintjén álló közösségek vizsgálatával bizonyítja, s hangsúlyozza, hogy mindaddig, amíg ép a közösség erkölcsrendje, a külső hatásokat be tudja fogadni, meg tudja emésztetni, s hasonítani képes. Nagy előrelépés ez az alakatlan népfogalom, az „utolsó órában vagyunk” szemlélethez képest, s benne van az a küzdelmes huszadik század, s Erdély külön sorsa is, amely a milleniumi idők óta eltelt.

Egy új generáció is feltűnt, s ez épp ebben a szellemben dolgozik. *Gazda Klára* pont e közösségi létbe, erkölcsrendbe való belenevelődést ragadja meg impozáns monográfiájában, amely az esztelneki gyermekvilággal foglalkozik. *Kresz Mária* többször említett munkája és *Gönczi Ferenc* somogyi gyermekről szóló írásai mintái ugyan, de ezeket túllépi mind teljességben, mind a közösség szemléletében. *Nagy Olga* munkáját és végkövetkeztetéseit is nagymértékben befolyásolta ez a kötet (Gazda: 1980.). A tragikus sorsú *Salamon Anikó* csak felvillantani tudta a kalotaszegi ünnepek leírásakor azt, hogy mit jelentett a közösség számára a szokásrend maga, s milyen megtartó ereje van ott, ahol ez elevenen él (Vasas–Salamon: 1986.). Következtetéseit nem vonhatta le, s munkája nem nőhetett fel az említettekéhez, csupán annak igényei bizonyítják, hogy mire lett volna még képes.

Az erdélyi kutatások a kisebbségi lét szorításában, mint láttuk arra irányultak, hogy megfejtsék, s feltárják a népi kultúra és a közösség viszonyát, azt, hogy mi tartja össze, s biztosítja a közösség identitás tudatát. A még ép, s gazdag közösségek is ott voltak az erősebb városi hatásnak kitéttek mellett, s mindezek mélyebb történeti múltja is ismeretes volt. *Gusti, D.* nagyigényű, szociológiai megközelítésű elvei pedig csak segítették az egységben való látást, az egyes témák komplex megközelítésének igényét. Hatottak elvei azokra is, akik nem voltak közvetlenül a tanítványai. Erdélyben megvalósult egy olyan ideál, amely csak az európai etnológiában van meg: a kultúra teljes szemlélete, mély történeti látással, s a különböző típusú közösségek összemérésével. Hazai kutatásunk azonban mindeddig e munkák elvi és módszertani tanulságait nem vonta le, s nem hasznosította.

Előző fejezetünk hosszú szemléje „A magyar társadalomnéprajz kialakulása” címet viselte, korábban pedig mindig „társadalom iránti érdeklődésről”, „a népi társadalom jelenségeinek leírásáról” beszéltünk. Miért tesszük ezt a megkülönböztetést, s mi ennek a magyarázata?

Láthattuk, hogy a néprajz korábban a homogén és meglehetősen ködös *nép* fogalommal dolgozott, nem figyelt arra, hogy az a közösség, amely létrehozta egyben *társadalom* is, s mint ilyen tagolt, csoportokra oszlik, és e csoportok kultúrája eltér egymástól. Zárt közösségek is apró részekre szedhetők szét, a faluközösség széthullik vagyoni rétegekre, nem- és korcsoportokra, vérségi és lokális együttesekre, felekezetekre, nyelvi- és nemzetiségi közösségekre, s sorolhatnánk. Egy ember egyidejűleg számos közösség tagja lehet, s mind az egyén, mind a különböző csoportok cselekedeteit, tevékenységét ezek a keretek határozzák meg. Másként viselkedik ugyanaz az egyén, ha mondjuk a presbiteri közösség tagja, s vasárnap templom után megállnak presbiter társaival beszélgetni a pappal, másként ha ő a gazda egy társasmunka alkalmával, s őt segítik ki, megint másként, ha csak egyszerű, mert szomszédság jogán meghívott személy egy lakodalomban. Természetesen ezek a magatartásformák egymásra is hatással vannak, s az egyén egész viselkedését formálják. Tekintélyes, presbitériumba, tanácsba beválasztott jó gazdának nem illik mondjuk berúgni a lakodalomban, míg ezt egy funkciót nem viselőtől, ha nem is veszik jó néven, de elnézik bocsánatos bűnként.

A hagyományok működésének ilyen érzékelésére csak lassan derül fény. Differenciált szokás leírások kellettek hozzá, s meg kellett ismerni magát a társadalmat, a társadalom szerkezetét. Kétirányúak voltak hát a kutatások: az egyik oldalról a tárgyi és szellemi néprajz jelenségeinek finom leírásához hozzákapcsolták a társadalmi vonatkozásokat, az eszközt a munkamegosztás folyamatába helyezték, a szokást a paraszti élet rend-

jébe, s feltárták a közvetlen társadalmi kapcsolatokat (pl. kultúrnövényeinkről szóló monográfiák, ifj. Kós Károly dolgozatai illetve Luby Margit többször idézett műve vagy újabban Jung Károly leírása a gombosi népszokásokról); *másik oldalról az a törekvés, hogy magát a népi társadalmat, ennek szerkezetét, működését vagy egyes intézményeit leírják, bemutassák; ilyenkor a munkaeszközök vagy szokások részletes kifejtésére nincs mód, mert magát a társadalmi intézményt kívánják jellemezni* (Fél Edit martosai társasmunka leírása, Morvay Judit nagycsaládról, nemzetségről, hadról szóló írásai). Megfelelő mennyiségű anyag felhalmozódván már természetes volt az utolsó két évtizedben, hogy pl. munkafolyamatról írni munkaszervezet bemutatása nélkül nem lehet. A munkaszervezetről szóltak akkor is, ha a szerzők nem tudták szerves egységbe foglalni a kötöt. Adatszerűen azonban jelen volt bizonyos leírás. Ugyanígy a lakóalmat vagy szokásokat is a társadalommal összefüggésben ismertették, s egyre halmozódtak az adatok a népi társadalom megismeréséhez. Akár történeti megközelítéssel, akár szinkronikusan írtak azonban le efféléket, ezt nem tekinthetjük még társadalomnéprajznak. Gyarapítják társadalomról való ismereteinket, beágyazzák az egyes kulturális jelenségeket egy társadalmi közegbe, de a szemlélet egészen más, s *nem beszélhetünk társadalomnéprajzról, csak a népi társadalom jelenségeinek, intézményeinek kutatásáról.*

Szerintünk a társadalomnéprajz nem a népi (paraszti) társadalom viszonyaival, szerkezetével, jellegével, történetével foglalkozik, hanem a népi (paraszti) kultúra egészével sajátos társadalmi megközelítésben. Azaz a társadalomnéprajznak a társadalom nem tárgya, hanem szemléleti alapja. Tárgya az egész kultúra, amelynek a társadalom maga csak kisebb szelete, s egyben meghatározó közege is. Mint ilyen természetesen a legjellemzőbb területe is.

Ahhoz, hogy ezt pontosan megértsük, szükséges 1970-ben megjelent munkákhoz visszatérni, s bemutatni, hogy milyen módon alakult ki a kutatások során ez a szemlélet, milyen alapokon nyugszik. Akkor ugyanis, még nem állt rendelkezésre az eddig ismertett munkák java, épp a betetőzés.

A néprajz történetének tanulmányozása során, már a hatvanas évek végén látni lehetett, hogy a kulturális jelenségek vizsgálatának hagyományosan tárgyi és szellemi jelenségekre osztott volta tarthatatlan. A kutatók a legkülönbözőbb utakon kísérelték meg, hogy teljessé tegyék szemléletüket, ezeket a jelenségeket úgy hozzák összefüggésbe egymással, hogy eleven

kultúrát ábrázolhassanak. Egyre többen, bár más-más megközelítésben a társadalommal való összefüggést, a társadalmat, mint eleven, a kultúrát megteremtő és éltető organizmus megismerését tekintették fontosnak. Hogy ezek a törekvések mégsem találkozhattak, s összegződhettek, annak egyik legfőbb akadálya az volt, hogy hazai kutatási hagyományaink miatt néprajzosaink iskolákban, irányzatokban gondolkodtak. Magukkal vitték egy-egy irány zárt szemléletét, azért, amelyből kiindultak, s nem ismerték fel, hogy valójában mindannyian ugyanoda jutottak, ugyanazt fedezték fel, csak más ösvényt jártak be. Ez a közös terület pedig maga a *társadalmi tevékenység*, az élő társadalom legfontosabb sajátossága volt.

„Ezt a területet mindenki a maga szempontjából fedezte fel, munkálta ki, aszerint, hogy honnan indult. Egyik esetben az *alkotó* tevékenységre, másik esetben a *rituális* tevékenységre, harmadik esetben a *társadalmi értékű*, a társadalom egyes funkcióit éltető tevékenységre irányítva a figyelmet. *A közös vonásoknak a felismerése nélkül pedig a felfedezett területek nem kaphatták meg a valóságos, egész néprajzot átfogó jelentőségüket, hanem csak beilleszkedtek a néprajz kialakult hagyományos rendszerébe, mint kisebb kutatási területek, újonnan felfedezett jelenségcsoportok.* Ahhoz, hogy felismerhessék az önálló felfedezések közötti rokonságot, azt az egyező vonást, hogy mindannyian a tevékenységnek valamilyen típusát állították elének, — még sok munkára és minden területen nagy felhalmozott anyagra volt szükség. Az ilyen irányú kutatásokat azonban előbb a háború gátolta, majd a magyar néprajzban, és egész tudományos életünkben bekövetkezett nagy változás tette hatástalanná az irányok némelyikét.

Éppen ezért e felismeréshez más úton kellett eljutni. Az egyik *leglényegesebb emberi tevékenységnek, a munkának a vizsgálata, a munka fogalmának a paraszti életben elfoglalt sajátos, paraszti értelemben való kitágítása szülte azt a felismerésünket, hogy a már kifejezetten tevékenységnek tekinthető munkával rokon az előbb említett kutatók felfedezte valamennyi terület. A munkát mint tevékenységet részleteiben és sajátosságaiban megismervén, döbrentünk rá arra, hogy a háború előtti törekvések szintén a tevékenység jegyeit mutató területek kimunkálásával igyekeztek áthidalni a magyar néprajz hagyományos kettős megosztottságát, s próbálták megvalósítani a kultúra egységben való szemléletét. Éppen azért az ő általuk kimunkált területek közvetlenül, néhány szemponttal való megföldítés után kapcsolhatók a munkaszervezeti kutatások eredményeihez, s az egymás mellett futó kis utakat így kis cserjeirtással egy széles és átfogó*

nagy úttá szélesíthetjük. Ez az út a kultúra egységben való szemléletéhez vezethet el, természetesen a magyar parasztság kutatásában is megfelelően alkalmazható metodológia kidolgozása után.

Éppen ezért úgy véltük, hogy kultúra meghatározásunkban a kultúrának ezt a kutatók által külön-külön felfedezett *eleven* részét kell érvényre juttatnunk, kifejeznünk. Ebben az értelemben *a kultúra nem más, mint az emberi tevékenység és az emberi tevékenység eredményeinek (anyagi, szellemi) összessége, amely elválaszthatatlan és bonyolult egységet alkot.*

Ebben a felfogásban benne van az eddigi teljes szemlélet, azaz a kultúra anyagi és szellemi termékeinek összességét, s a közvetlenül hozzáfűződő tevékenységeket teljesen felöleli; benne van a Magyarország Néprajza utáni generáció felismerése, amennyiben az ezekkel összefüggésben lévő tevékenységekre ráirányítjuk a figyelmet, de benne van egy új motívum is, amelyet a munkaszervezeti kutatások eredményei alapján ismertünk fel, az hogy *valamennyi tárgyi és szellemi kulturális jelenséget, egy egységes, szellemre és fizikaira szét nem választható tevékenységi folyamat foglal egységbe.* Ez a kultúra meghatározás világosan mutatja, hogy *az ember társadalmi tevékenysége a kultúrának éppen olyan néprajzilag értékelhető, néprajzi módszerekkel vizsgálható területe, mint a korábban felismert kulturális produktumok, s azokkal nemcsak egyenértékű, de komplexitás szempontjából az addig feltárt két területnél teljesebb, mert nem osztható meg fizikai és szellemi részre, s ennél fogva alkalmas a másik két terület összekapcsolására, néprajzi szemléletünk eddigi kettősségének felszámolására.* A tevékenység így a kultúrának az a része, amelyet *elevennek, aktívnak* tekinthetünk, s amely nélkül a kész produktumok csak *holt* műveltségelemek gyűjteményének tekinthetők. A kultúrának két lényeges elemre való bontása (tevékenység és kész termék) egyben új helyzetet is teremt, s alkalmas arra, hogy a magyar néprajz eddig művelt és a jövőben önállóan művelendő területeinek egymáshoz való viszonyát tisztázzuk.

A kultúra rendszerének legalapvetőbb összefüggéseit a fenti meghatározás értelmében a társadalmi tevékenység és az ennek eredményeként keletkezett termékek bonyolult kapcsolata adja. Sem a társadalmi tevékenység, sem az annak eredményeként keletkezett termékek önmagukban nem jelentik a kultúrát, egymástól nem különíthetők el. Bármelyik oldalról is indulunk, a másik eredményeit, a másik terület sajátosságait mindenképpen figyelembe kell vennünk. Gyakorlatilag, azonban nem közböbs a kiindulópont, mert attól függően, hogy melyik oldalról indu-

lunk, más-más alapú lesz a kultúra elemeinek rendszerezése. Éppen ez a kiindulás, ez osztja a néprajzot különböző területekre. Ha a társadalmi tevékenység eredményeként keletkezett *anyagi javak* rendszeréből indulunk ki, s haladunk a *társadalmi tevékenység felé* kutatásunk során, illetve ugyanebből az irányból következtetünk a társadalmi tevékenység szellemi termékeire, *tárgyi néprajzról* beszélünk. Ha a társadalmi tevékenység eredményeként keletkezett szellemi termékek jelentik a kiindulási pontot, s ezek rendszerét tekintjük alapnak, *szellemi néprajzról* beszélünk. S végül, ha a társadalmi tevékenységet tekintjük alapvetőnek, s a tevékenység oldaláról közelítjük meg a tevékenység anyagi és szellemi produktumait, *társadalom néprajzról* beszélünk.

A néprajz így értelmezett három nagy területének rendszere nem fedi egymást pontosan, hiszen a kiinduló pont, az alapul vett kulturális elemek természete is különbözik egymástól. A tevékenység maga *folymat*, míg a másik két terület alapját jelentő tárgyi és szellemi termékek e folyamat nagyjából kialakult formájú, *sokkal statikusabb jellegű eredményei*. Ezek ugyan továbbra is a tevékenység befolyása alatt állnak, a tevékenység hat rájuk, de ugyanakkor önálló életre is kelnek. Egymással viszonyba kerülnek, hatnak egymásra, s ezáltal újabb vonatkozásokat alakítanak ki. A megszületés pillanatában pl. a tárgy és a tevékenység fedik egymást, de később a szoros kapcsolat megszakad, s a tárgy más tárgyakkal, s részben más tevékenységi sorokkal is szoros, vagy laza kapcsolatot alakíthat ki, s ezért eredetük, eredeti tevékenységgel való kapcsolatuk elmosódik. De nem is igény, hogy a néprajz így értelmezett három területének rendszerei megfeleljenek egymásnak. A különböző irányú megközelítés, a különböző alapú rendszerek éppen a kultúra valóságának minél teljesebb megragadását segítik elő. A mai néprajztudomány többek közt azért is mondhat a kultúráról többet, mint a száz év előtti, mert azóta megközelítéscinek számát egy immár önállóan értelmezett területtel, a társadalomnéprajzzal növelni tudta, s a jelenségek egy igen fontos új oldalát teljességre törően igyekszik feltárni.

A közölt felosztás további differenciálódását jelenti a kultúrának, s ez látszólag ellentmond ama kitérésnek, hogy a kultúrát egységben szemléljük. Meg kell mondanunk, hogy pillanatnyilag nem is áll szándékunkban az új vonás különállását megszüntetni. A *szeívválasztással* éppen az a célunk, hogy most már a tevékenység kutatására alapozott társadalomnéprajzot is a másik két hagyományos területtel együtt és azzal egyenrangúan önálló kutatási területnek fogják fel a kutatók. Az önállóan

értelmezett új terület ugyanis még kimunkálatlan, rendszerei kialakítatlanok, fogalmai meghatározatlanok, tehát szorgos munkára van szükség. Az egységes kultúra szemlélet csak akkor valósítható meg, ha ezen új területen is elvégezzük a rendszerezés és a fogalmak kifinomításának aprólékos munkáját. *Az új területet egyenrangúvá kell tennünk a korábban kimunkált két területtel, mert összeolvasztásuk csak így képzelhető el.* Az összeolvasztás, az egység megvalósulása után következik be véleményünk szerint az a helyzet, amikor nem lesz majd szükség a fentiek szerinti területi különbség tevésre.

A néprajztudomány bizonyos fokig szűkíti a kultúra fogalmát. Sajátos feladatai, a tudományos munkamegosztásban elfoglalt helye következtében az emberi tevékenységnek és az emberi tevékenység anyagi és szellemi produktumainak *csakis bizonyos csoportját* vizsgálja, azt a csoportját, amelyet *hagyományosnak* nevez. A hagyomány fogalmának megragadását, mint már korábban említettük, a magyar kutatók korábban bizonyos fokig homályos, megfoghatatlan dolognak tartotta, s bár magyarázatként felhasználta, mikor a jelenségek bizonyos sajátosságainak okait kutatta, pontosan nem tudta értelmezni. Úgy véljük, hogy a kultúra előbbiekben adott meghatározása e fogalom egyértelmű körvonalazását is lehetővé teszi, s egyben magyarázatot ad arra is, hogy a korábbi irányok miért látták bizonyos fokig homályosnak a hagyomány fogalmát.

A tárgyi és szellemi jelenségek formai összevetését akár egy közösségen belül különböző időszakokban, akár egyidejűleg elvégző kutatók azt tapasztalták, hogy azoknak lényegi vonásai, sajátosságai megegyeznek. A kész produktumok átmennek ugyan bizonyos változásokon, de ezek a változások olyan lassan mennek végbe, olyan hosszú ideig tartanak, hogy a tárgyak közötti kapcsolat, rokon vonás feltétlenül kimutatható, értékelhető, sokszor teljesen azonosaknak tekinthetjük őket. Az ilyen közös sajátosságokat felmutató produktumokat, kulturális megnyilatkozásokat rokon vonásaik alapján szinte közösségekhez lehet kötni, s bizonyos jegek alapján a közösség sajátjának, kollektív tulajdonának lehet tekinteni. A produktumok ilyen sajátosságait azzal magyarázták, hogy a közösségekben bizonyos jellegzetes *hagyományok* uralkodnak, s ezek a hagyományok fejeződnek ki a produktumok karakterisztikus sajátosságaiban.

Valóban a hagyományok hozták létre a fentebb említett sajátosságokat, csak a hagyomány fogalmát nem tudták kézzelfoghatóan megmagyarázni, s többnyire bizonyos, a közösség felett lebegő, kissé misztikus felfogott *szellemiséget* láttak benne.

Úgy véljük, hogy kultúra meghatározásunk egyik fontos elemét: a tevékenységet középpontba állítva a hagyomány fogalmát kézzelfoghatóan megmagyarázhatjuk. A közösség igen sokirányú emberi tevékenységet hoz létre. A tevékenységek között vannak olyanok, amelyek csak *egyedi* jellegűek, *egyszeriek*, s vannak olyanok, melyek *gyakrabban*, *rendszeresebben ismétlődnek*. A néprajztudomány érdeklődésére valamennyi emberi tevékenység nem tarthat számot, csupán azok, amelyek hosszabb időn át ismétlődnek, állandóan, rendszeresen, ugyanazon körülmények között. Az ilyen jellegű tevékenység, mivel körülményei és lényege azonosak, természetesen azonos sajátosságokat felmutató produktumokat hoz létre, vagy közel ugyanazokkal a produktumokkal kerül mindig kapcsolatba az azonos körülmények révén. A kész produktumok állandó, egy közösséghez köthető hagyományosnak tekintett vonásait végső soron ez az azonos lényegű, azonos formájú, azonos körülmények között rendszeresen ismétlődő tevékenység, vagy tevékenységek alakították ki, *s a produktumok sajátosságainak állandóságában a tevékenység e sajátossága fejeződik ki.*

Az ilyen jellegű tevékenységi rendszert, valamint az ennek során keletkezett terméket tekintjük *hagyományosnak*. A hagyomány tehát értelmezésünkben nem más, mint *hosszabb időn át rendszeresen ismétlődő, azonos lényegű, hasonló formájú, társadalmi szinten megjelenő emberi tevékenység, mely közel azonos körülmények között valósul meg és így eredményként nagyjából azonos lényegű, azonos formájú termék keletkezik. Az ilyen tevékenység és ennek eredménye együttesen alkotja a néprajztudomány kutatásának tárgyát, a hagyományos kultúrát.*

Mivel a kultúra mindig bizonyos *állandóságot* mutatva és *társadalmi szinten* jelentkezik, ezért *különböző* alkotó elemei nagyjából azonos összefüggésekben jelennek meg újra és újra. Az egyes részek közötti viszony állandósul, és határozott rendszert alkot. Ez a rendszer egy meghatározott időszakban mindig jellemzi a hagyományos kultúrát.

A néprajzkutatónak ezért sohasem szabad egyes jelenségekre irányítania a figyelmét úgy, hogy közben szem elől téveszti az egészet. Ki lehet egyes jelenségeket, jelenség-csoportokat is ragadni, de csak úgy, hogy *ennek a rendszerben elfoglalt helyét mindig értékeljük*, s a kémiai vegyérték jelzéséhez hasonlóan ábrázoljuk kapcsolódási lehetőségeiket. A kapcsolódási lehetőségek jelzésének segítségével bárkinek módjában van visszaellenőrizni a rendszerbe, azaz a vizsgált kultúra egészébe a kiragadott elemet. Különböző közösségek kultúrájának ugyanis számtalan hasonló sőt azonos alkotó eleme van, de abban az összefüggésben, abban a rendszer-

ben csakis egy közösségnél találhatók meg, ott is csak egy meghatározott történelmi időszakban.

A kultúra rendszerének legalapvetőbb összefüggését a társadalmi tevékenység és ennek eredményeként keletkezett termékek bonyolult kapcsolata adja, amely bonyolult kapcsolat éppen a hagyomány, tehát az állandóan azonos körülmények között, közel azonos lényeggel ismétlődő tevékenység következtében szilárd rendszert alkot, s ez a szilárd rendszer, az elemeknek e rendszerben elfoglalt helye egy meghatározott időszakban jellemzője lehet a közösségnek.

Felvetődik a kérdés, hogy mi okozza a tevékenységnek ezt a rendszeres és azonos körülmények között való ismétlődését, azaz *milyen tényezők határozzák meg a hagyományozódást?*

Úgy véljük, hogy a választ jelen pillanatban *más* társadalomtudományok adhatják csak meg, s megnyugtató néprajzi válasz mindaddig nem adható rá, amíg magát a tevékenységet, annak sajátosságait, mozgását alaposan meg nem ismerjük, hiszen csak akkor kereshetjük az okokra a magyarázatokat, ha már a jelenséget részletesen, minden sajátos vonását feltárva megismertük. Addig meg kell elégednünk egy általánosabb, átfogóbb válasszal, amely csak a keretek okait, a fő vonásokat magyarázza, azokat, amelyeket a jelen pillanatban mi is ismerünk. A tevékenység alapú társadalmi néprajzi kutatás által felhalmozott anyag majd részleteiben és néprajzi módon fogja felvetni az ok és okozat kérdését. Hogy ez a más tudományok által adható válasz e kérdésre mi lehet, azt részben egy korábbi munkánkban foglalmaztuk meg, de érinteni fogjuk a néprajztudomány tárgyát harmadik pontként meghatározó *nép* fogalmának tárgyalásakor.

A néprajztudomány ugyanis nem általában véve foglalkozik a hagyományos kultúrával, hanem a hagyományos kultúrát csak egy bizonyos társadalmi csoportnál vizsgálja, annál, melyet *nép* szóval szokott megjelölni. A nép fogalmának meghatározásakor ugyanazt az alapelvet követjük, mint a kultúra fogalmának körülírásakor, nevezetesen a magyar néprajztudomány *gyakorlatából* leszűrhető elveket vesszük alapul.

A magyar néprajztudomány kialakult gyakorlatában a *nép* többnyire azonosult a *parasztság* fogalmával, s így a magyar néprajz a *parasztság* hagyományos kultúrájának feltárását tartotta és gyakorlatilag tartja ma is elsősorban szem előtt, s tekinti fő tárgyának.

A „többnyire”, „elsősorban”, „fő tárgya” megszorításokat azért tesszük, mert a magyar néprajz már a múlt században sem kizárólag a paraszti közösségek kultúrájának kutatásával foglalkozott, azaz a gyakor-

látban sem azonosította teljesen a népet és a parasztságot. A néprajzi folyóiratok hasábjain kezdettől fogva helyet kapnak a céhes ipar hagyományai, az ipartestületi szokások, amelyek még a céhes világból veszik eredetüket, s ugyanígy találkozunk bizonyos munkás közösségek (erdőmunkás, szénégető, mészégető, bányász, stb.) hagyományainak feldolgozásával is. E közösségeket és e közösségek műveltségét a néprajz azért tarthatja jogosan kutatási területének, mert ezeknek a közösségeknek a társadalma hasonló szerkezetet mutatott, mint a paraszti közösségeké, a kultúrájuk kialakításában a hagyomány ugyanúgy szerepet játszott, mint a paraszti közösségében.

Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy maga a parasztság bizonyos faluban élő csoportokat, egyéneket nem tekint parasztnak, s elhatárolja magát ezektől bizonyos jegyekkel. Így a pásztorok, pákászok, halászok, stb. közösségei sem saját megítélésük, sem a parasztság megítélése szerint nem parasztok. A néprajzi kutatások korai szakaszában éppen a halászat, a pásztorkodás volt az a terület, amit leginkább kidolgoztak kutatóink.

Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy az említett *iparoság, munkásság, a pásztor, halász, pákász, stb. közösségek mégis a paraszti társadalom szélesebben értelmezett egészébe olvashatók be, illetve részben a feudális eredetű jobbágy-paraszti közösségek függvényeinek tekinthetők*. A céhes iparosok, a pásztorok, halászok, stb. nemcsak, hogy együtt élnek, egy közösségben (falu, mezőváros) a parasztsággal, hanem munkájukkal éppen ezt a közösséget szolgálják ki, ennek a közösségnek a munkamegosztásába illeszkednek be, a munkamegosztás egy alacsonyabb, feudális eredetű szintjén. Az iparos tevékenysége a néprajzost éppen annyiban érdekli, amennyiben annak kezét egy hagyományos közösség irányítja, bizonyos kollektív ízlést szolgál ki. A falusi vagy mezővárosi iparos annyiban tartozik a paraszti közösségbe és csakis annyiban érdekes a néprajzos számára, amennyiben a közösség bizonyos szokásait magáévá teszi, életmódjában hasonul a közösség egészének szokásaihoz. Ha ezt megtagadja, úgy a falu vagy város, amelyben él, csupán lakóhelyévé válik, de nem tagja a közösségnek, s műveltsége is egyedi színeket ölt, s tovább nem érdekes sem munkássága, sem életmódja a néprajztudomány számára.

Éppen azért nem is azt kell mondanunk, hogy a magyar néprajzi kutatások tárgya a parasztság hagyományos kultúrájával azonos, hanem, hogy a *kutatás tárgya a parasztság hagyományos kultúrája körül kristályosodik ki*.

Az elmondottak értelmében ezért úgy véljük elegendő lesz a *paraszt-*

ság fogalmának *társadalom néprajzi értelmezését adnunk*, megállapítani a parasztság, a paraszti közösségek leglényegesebb, társadalomnéprajzi szempontból legdöntőbb jegyeit, s ezt aztán vonatkoztathatjuk a többi hagyományosan élő közösségre is. A feltárt paraszti jegyekkel jellemezhetjük ezeket a kisebb, tevékenységükben nem olyan sokrétű, specializálódott közösségeket is, amelyekben éppen a specializálódott, így le is szűkült tevékenységi kör miatt a jellemző vonások nem bontakozhatnak ki olyan sokrétűen, mint a parasztságnál. Nem felejtjük azt, s erre utalunk is, hogy a parasztság erőteljesen átalakulóban van, s a jövőbeni kutatásoknak mindazt mérlegelnie kell, amit *Hoffmann Tanús* az etnográfia nép fogalmával kapcsolatosan kifejtett. Ám mi elsősorban a századforduló és a felszabadulás közé eső időszakot, s ha lehet még az ezt megelőző évtizedeket kívánjuk egyelőre módszerünkkel kutatni s így ezen időszak paraszti közösségeinek jellemvonásait kell elsősorban hangsúlyozzuk.

Természetesen egyetlen tudomány vizsgálati területe sem írható határozottan körül. Ahhoz, hogy a néprajz megállapíthassa a parasztság fogalmát, nem elegendő a parasztság kizárólagos ismerete. Kutatnia kell a vele érintkező rétegeket is, amelyek akár egy adott időszakban, akár történetileg — mert hiszen a parasztság valamikor keletkezett és a határai időben is véget érnek — átmenetet alkottak a parasztok és nem parasztok között. E határok kutatásának fontossága nem csökkenti megállapításunk érvényét azt, hogy a magyar néprajztudomány a parasztság hagyományos kultúrájának törvényszerűségeit kutatja. *A többi réteg, csoport, osztály kultúrája a magyar néprajzot csak annyiban érdekli, amennyiben az a parasztsággal valamilyen összefüggésben áll, s a parasztság kultúrájához ad adalékot, magyarázatot, elősegíti a paraszti hagyományos kultúra jobb megértését.*

A parasztság fogalmát a különböző tudományok igen régóta próbálják meghatározni, természetesen saját céljaiknak megfelelően, de bizonyos közös jegyeket is mutatva. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy ezekre előljáróban ne térjünk ki, mielőtt a magunk társadalom néprajzi, azaz a tevékenység oldaláról megragadott paraszt fogalmunkat ismertetnénk.

A meghatározások kiinduló pontja az, hogy a parasztság *alávetett, kizsákmányolt* társadalmi réteg, amelynek feladata a történelem egy adott szakaszában, hogy az egész társadalom számára megszervezze, biztosítsa az *elsőrenden mezőgazdasági termelést*. Ezért mint alávetett társadalmi rétegnek alapvető tevékenysége, feladata a *munkavégzés*. E társadalmi

réteg elsősorban a munkavégzés révén kerül viszonyba, kapcsolatba minden más körülötte élő vagy felette elhelyezkedő réteggel, csoporttal, osztállyal.

A társadalomban elfoglalt, alávetett helyzete azonban *nem engedte*, hogy az általa megtermelt javak egy részét, a többletterméket a *saját termelőtevékenysége bővítésére fordítsa*. Ezt a többletterméket a felette álló társadalmi rétegek, akár közvetlen kényszer érvényesítése révén (jobbágyság), akár közvetett gazdasági kényszer révén (kapitalizmus kori parasztság) kisajátították. Ez okozta azt, hogy *a mezőgazdasági munka és termelés technikája, munkaeszközei csak nagyon lassan fejlődhettek*. Ez a korlátozott fejlődés pedig a társadalomban végbemenő átalakulási folyamatokat meglehetősen *lelassította*, szinte az állandóság látszatát keltve. *De meggátolta azt is, hogy a paraszti tevékenység, ezen belül a konkrét munka differenciálódhasson*. A termelőeszközök fejletlensége miatt a társadalom egyes rétegei nem specializálódhattak (vagy csak nagyon korlátozott mértékben), bizonyos tevékenységek lebonyolítására. *Minden egyes család szinte zárt rendszert alkotott* tevékenységét tekintve is és csak ritkán kerültek más családokkal kapcsolatba egy-egy munkavégzés során. A kialakult nagycsaládi forma éppen azt volt hivatva biztosítani, hogy a családon belül valamennyi tevékenység elvégzésére legyen elegendő ember, s ha lehet ne lépjen át a család kereteit. Bár a családon belül a szigorú munkamegosztás miatt a tevékenységi körök élesen határolódtak el, *mégsem volt arra elegendő, hogy a munkafolyamatokat lerövidítse*. Ezért a munka, amely fő tevékenysége volt a parasztságnak, az egyes egyéneknek, családoknak egész napját kitöltötte s csak a mezőgazdasági munkák holt idejében szabadult fel a nap egy része más tevékenység számára. Ez pedig azt eredményezte, hogy a legkülönbözőbb társadalmilag is lényeges tevékenységek (játék, szórakozás, kultusz, stb.) nagyrészt a munkákhoz kapcsolódtak.

Mivel a munkavégzés során az egyes parasztcsaládok legfeljebb más paraszt családokkal kerültek kapcsolatba, s nagyon ritkán más rétegekkel (nemesség, polgárság, stb.), a munkán túli igen korlátozott szabad idejükben pedig szintén kevés lehetőségük volt az érintkezésre, nyugodtan állíthatjuk, hogy *a parasztság különböző közösségei meglehetősen zártakká váltak*. E zártsgot még csak fokozta az, hogy a tudásanyag továbbörökítésének egyetlen lehetősége volt, e differenciálatlan tevékenységű társadalomban a *hagyományozódás*. A specializálatlan, az élet minden területére egyaránt kiterjedő tevékenység elsajátítása *csak lassú belenövással*, egy egész

élet figyelmes munkájával tanulható meg. Éppen ezért játszottak a paraszti társadalomban kiemelkedő és kivételes szerepet az *öregek*, akik e sokrétű tevékenységnek minden részletét megismerhették már, s joggal adhattak tanácsot olyanoknak, akik még bizonyos részletekkel, mint ismeretlen-nel állottak szemben.

Természetesen a parasztság nem homogén társadalmi réteg. A tulajdonhoz való viszony tekintetében számos csoportot különíthetünk el már a jobbágyságnál, de méginkább a kapitalizmus-kori parasztságon belül. Mindez azonban csak a parasztságon belül létezik, azaz egy mezőgazdasági termelésre kényszerített, alávetett társadalmi rétegen belül, amelynek minden tagját az különbözteti meg más közösségektől, hogy vagyoni helyzetétől függetlenül vonatkozik rá ez a társadalmi kényszer.

Összefoglalva az eddig elmondottakat a parasztság olyan társadalmi rétegnek tekinthető, amely a történelem egy bizonyos szakaszában az osztálytársadalmi munkamegosztásban arra van kényszerítve, hogy a fölötté álló rétegek számára megtermelje az elsősorban mezőgazdasági jellegű termékeket. Alávetett helyzetéből következően, hogy termelését csak igen korlátozott mértékben tudja bővíteni, s emiatt munkamegosztása igen fejletlen, lassan alakuló. Tevékenységében a termelőeszközök fejletlensége és a munkamegosztás differenciálatlansága miatt a központi helyet a munka foglalja el, s valamennyi más tevékenység zömmel a munkához kapcsolódik, mint központi maghoz. A paraszti munka jellege, osztatlansága következtében a tevékenység különböző formáit csak hosszú és igen lassú tanulással sajátíthatja el a közösség minden tagja. A tudásanyag átörökítése — éppen, mert specializálódott tevékenységre a munkamegosztás fejletlensége miatt nincs lehetőség — a hagyományozódással, a tevékenységbe való belenövésével történik. Ez pedig a közösség zártságához vezet. A paraszti társadalomba az egyének nem közvetlenül, hanem mint valamely család tagjai illeszkednek bele. Bár a családon belül létezik bizonyos munkamegosztás, a tevékenységi körök egy határozottabb elkülönítése, ez nem zárja ki azt, hogy a család valamennyi tagjának meg kell tanulnia a paraszti munka minden részletét, noha a munkavégzés tekintetében a paraszti társadalom valamennyi tagjára ugyanaz a közvetlen vagy közvetett kényszer nehezu, azaz a munkavégzésből, mint társadalmi feladatból valamennyiüknek ki kell a részüket venni, a paraszti társadalom mégsem egységes, hanem a tulajdonhoz való viszony tekintetében nagy különbségek vannak egyes csoportok között, s ez a paraszti társadalmon belül feszültséget, ellentéteket szül.

A paraszti társadalom legkülönbözőbb rétegei rendelkeznek tehát egy közös vonással, amelyet mint döntő fontosságú jellemző sajátosságot kiemelhetünk, s ez a *társadalmi alávetettségből, a szorító kényszerből fakadó munkavégzés*. Ezt az egyetemes vonást, mint a réteg tevékenységének legjellemzőbb és legszélesebb területét a társadalom néprajzi értelmezés alapjává tehetjük. Ahhoz azonban, hogy valóságos alap lehessen, olyan amely kizárólag a paraszti közösségeket jellemzi, meg kell vizsgálnunk még egy lényeges kérdést.

A munkavégzés ugyanis valamennyi alávetett helyzetű társadalmi osztályra, rétegre, csoportra jellemző, s ez magában véve nem különböztetné meg a parasztságot más alávetett rétegektől. A kérdés az, hogy maga a parasztság fel tudta-e valamilyen jellegzetes sajátossággal ruházni azt a munkát, amelynek elvégzésére a társadalom hierarchiájában elfoglalt helye kényszerítette?

A társadalmi kényszer ma már nem nyilvánvaló, s az egyes személyek, csoportok tudatában fel sem merül az, hogy erre a munkára kényszerítik őket. Ha ez a kényszer ugyanis tudatos lenne, akkor számtalan esetben meg is sértenék, s igyekeznének kitörni e keretek közül legalábbis azok, akik tehetik. Az olyan embercsoport, mely csupán kényszerítve van bizonyos tevékenységre, a legelső oldódás esetén megtalálja a tevékenység csökkentésének lehetőségét. Szükséges a tevékenység egyöntetűségéhez az is, hogy maguk a tevékenységet végző személyek, csoportok ezt a tevékenységet szükségesnek, elkerülhetetlennek tartsák, az élet természetes velejárójának tekintsék, ne pedig kikényszerítettnek. Azaz a tevékenységet létrehozó elv találkozzék a tevékenységet végző személyek, csoportok meggyőződésével, s így természetes gyakorlattá váljék. Csakis így tekinthetik a tevékenység eredményét is sajátjuknak, s így hozhatnak e kikényszerített tevékenységgel létre saját, önálló kultúrát. Ez az irányító, szervező elv pedig nem más, mint a közös tevékenységből kifejlődő, és utána szabályozó erővel fellépő és a gyakorlatban is megvalósuló erkölcs, amelyben a közösség belső meggyőződése a rákényszerített tevékenységgel kapcsolatban kifejezésre jut. A mindenkire kötelező érvényű, kezdetben valóban erőszakkal kikényszerített munkavégzés később a paraszti magatartás legfőbb jellemvonásává vált, s *erkölccsé* alakult. Ma már *a társadalmi kényszer közvetve, ezen az erkölcsön keresztül nyilvánul meg, s mint a parasztság belső meggyőződése jelentkezik, elmosva a munkavégzés társadalmi kényszerből fakadó eredeti vonásait a paraszti tudatban. A paraszti társadalom egész tevékenységét, tevékenységi*

rendszerét ma ez a munkavégzésre épülő erkölcs szervezi és ez adja meg a parasztság legjellemzőbb vonásait.

Természetesen a paraszti társadalomban *nemcsak munka jellegű tevékenységek léteznek, hanem más jellegűek is. Mégis elmondhatjuk, hogy a parasztságnál szinte minden tevékenység a munkavégzéssel áll valamilyen kapcsolatban.* A legutóbbi időig szinte nem is találkozunk a paraszti közösségekben olyan intézményekkel, szokásokkal, tevékenységgel, amelynek a munkával szorosabb, vagy lazább kapcsolata ne lenne. *A munkavégzés foglalja el a tevékenységek sorában a központi helyet, a legszélesebb tartományt, s a többi tevékenység szinte köré rendeződik, s ezzel összefüggésben tesz szert jelentőségre.*

A munkát azonban itt nem a közismert közgazdasági értelemben, hanem paraszti értelmezésben fogjuk fel. Bár a munka a parasztságnál is ugyanúgy *célszerű tevékenység*, mint ahogyan ezt közgazdasági értelemben vett munkafogalmunkban értjük, a kettő mégsem azonos. Mert a közgazdasági munka értelmezés célszerű jelzője valóban a tudományosan igazolható, objektív valóságnak megfelelő célszerűséggel azonosítható, a paraszti munka csak a paraszti világképben, azon belül mutatkozik célszerű tevékenységnek, azaz objektíve nem feltétlenül tekinthető célszerűnek. E különbség a két értelmezés között igen lényegbe vágó.

A parasztságot más társadalmi csoportoktól végső soron erre a *munkafelfogásra épülő munkaközpontú erkölcs* különbözteti meg. Ennek az erkölcsnek *aktív jelenléte, az egész életet átható volta jelentette azt az integráló erőt, amely a paraszti kultúrát sajátos, jellegzetes egységgé formálta.*

Egy kultúrát ugyanis csak akkor tekinthetünk egységesnek, ha az mindent átfogó erkölcsöt alakított ki és emelt maga fölé. Az erkölcs mindig aktív, gyakorlatban jelentkező erő, nem pedig bizonyos elvek, szabályok összessége. Ha a gyakorlatból elvonatkoztatunk bizonyos rendező, tevékenység szabályozó elveket, magát az erkölcsöt ragadtuk meg. *Ott, ahol ilyen elvonatkoztatható, aktív és egyetemesen érvényesülő erkölcsöt a társadalom nem termelt ki, annál a társadalomnál a kultúra nem is jutott el az integráltság erkölcsben is kifejeződő magasabb fokára, s nem is beszélhetünk a közösség saját kultúrájáról.* Az ilyen közösség kultúráját kívülről reá erőszakoltak kell tekintenünk, mert a befogadásra való igény, a belső indíték nem volt meg, s a kapott kulturális javakat nem is tudta saját képére formálni, közösségéhez hasonlítani. Az erkölcsöt nélkülöző közösség egész műveltsége elemeire hullik, heterogén jellegű, min-

den elem magán viseli származásának nyomát, s az ilyen társadalom kifejezésre juttatja kultúrájában az átmenetiséget.

Természetesen, és ezt előre is bocsátottuk, hogy most csak a parasztsággal, a paraszti társadalom társadalom néprajzi szempontból leglényegesebb vonásaival foglalkozunk. Úgy véljük azonban, hogy ezeket a sajátosságokat vonatkoztathatjuk éppen úgy a paraszti közösségekkel szimbiozisban élő iparosságra, halász, stb. közösségekre is, tehát azokra, akik jórészt a magyar jobbágyság, parasztság köréből kerültek ki, s a munkamegosztás egy bizonyos alacsonyabb szintjén specializálódhattak, a paraszti közösségek igényeinek kiszolgálóivá válhattak, életmódjukban pedig követték annak a nagyobb közösségnek a gyakorlatát, azét, amelyben benne éltek. Külön kell választanunk a parasztsággal kapcsolatos, de nem mezőgazdasági munkával foglalkozó csoportoktól az olyan közösségeket, amelyek alapvetően függetlenek a mezőgazdasággal foglalkozó közösségektől. Gondolunk itt pl. a *bányász* közösségekre. Úgy véljük azonban, hogy itt csak a kikényszerített tevékenység más, azaz nem mezőgazdasági, de különben éppen úgy érvényre jutnak a parasztságnál megállapított jellegzetességek, mint egy tipikus paraszti közösségben, hiszen e közösségek is a feudalizmusban, a jobbágysággal párhuzamosan alakultak ki.

Éppen ezért a továbbiakban, minthogy a felfedett sajátosságok a parasztságnál jelentkeztek legélesebben, ott tanulmányoztuk legalaposabban, s ott fedeztük fel elsőnek, mert ott volt szembeötlő, ezeket a sajátosságokat a *paraszti* jelzővel látjuk el. S akkor is *paraszti munkáról*, *paraszti sajátosságról*, *paraszti erkölcsről*, stb. fogunk beszélni, ha éppen ez az iparosságnál vagy bányászoknál bukkan fel.

A fentiek összegezeként megjegyezhetjük, hogy a néprajztudomány nép fogalmát a magyar kutatási hagyományoknak megfelelően elsősorban a *paraszt fogalommal* rokonítjuk. *Parasztságon* pedig *társadalom néprajzi szempontból a magyar társadalomnak azt az alávetett csoportját* értjük, *amelynek uralkodó és a társadalmi tevékenységet szabályzó erkölce a munkaerkölcs. Ez a munkaerkölcs és az ezen erkölcsben érvényre jutó munkafogalom azonban nem mindig a közgazdasági értelemben vett valóságos munka, hanem az, ami a vizsgált paraszti társadalom szempontjából annak tűnik.*

E fejezet elején célul tűztük, hogy a néprajztudomány tárgyát jelentő *hagyományos népi kultúra* fogalmát célunknak megfelelően, tehát tendenciózusan egy meghatározott feladat szolgálatában újra fogalmaz-

zuk. Ezt az újra fogalmazást azonban úgy végezzük el, hogy szervesen kapcsoljuk a magyar néprajztudomány eddigi hagyományaihoz, felfogásaihoz. Mivel a kutatás folyamatosságát, gyakorlati megvalósítását kívánja szolgálni jelen munkánk, célszerűnek láttuk, hogy ne a vallott elvekből, hanem elődeink tényleges gyakorlatából induljunk ki, s a magunk eredményeit ehhez kapcsoljuk hozzá. Ha az értelmezés során, és fejtegetéseink folyamán az a látszat alakult volna ki, hogy elődeink munkáit kissé egyoldalúan, elméletileg bizonyos fokig leegyszerűsítve értékeltük, ebben ne lebecsülést, hanem éppen a megbecsülés jelét lássuk. Jól tudjuk hogy a kultúra, a hagyomány és a nép fogalmak *elméleti* értékelése, *elméleti* felfogása nálunk a vázoltnál sokkal gazdagabb volt, de az elmélet – mint már egyszer említettük –, mindig az ideálisat fogalmazza meg, az elérendőt, s ennek a magasságnak a gyakorlat mindig is alatta marad. Ezért nem tehetjük azt, hogy elvekből indulunk ki, ezeket az elveket ugyanis számos ok miatt nem teljesíthették ki. A mi munkánk akkor szolgálja az elődök megbecsülését, munkájuk értéként való kezelését, ha azt nemcsak elvekben, hanem ténylegesen is folytatjuk. *A tényleges folytatás pedig reális szemléletet, a reális szemlélet a gyakorlatra való építést követeli meg tőlünk.*

Ezek előrebocsátása után még egyszer összegezzük a fejezet eredményeit, s röviden összefoglaljuk a hagyományos népi kultúrára vonatkozó, társadalom néprajzi beállítottságú megállapításainkat.

A kultúra értelmezésünkben nem más, mint az emberi tevékenység és annak minden anyagi és szellemi eredménye, amely elválaszthatatlanul egységet és bonyolult rendszert alkot. A kultúra ilyen értelmezése megvilágítja előttünk a néprajztudomány három területre, a tárgyi, a szellemi és társadalomnéprajzra való felosztását, valamint a hagyomány és a nép fogalmának értelmezését. *A hagyományt a kultúra egyik legfontosabb alkotó részének, a társadalmi tevékenységek azonos körülmények között való ismétlődésének, rendszeres megnyilvánulási folyamatának tekintjük,* mely rendszeres ismétlődés azonos lényegű és formájú szellemi és tárgyi produktumokat hoz létre, s egyben meghatározott rendszert is alakít ki, állandó kapcsolódási felületekkel, törvényszerű, felfejthető összefüggésekkel. *Az ilyen módon értelmezett, állandó vonásokat és kapcsolatokat felmutató emberi tevékenységet és ennek eredményeit összefoglaló rendszert tekintjük hagyományos kultúrának. A hagyományos kultúrát a magyar néprajz hagyományának és gyakorlatának megfelelően*

azonban csak a társadalomnak bizonyos rétegeinél, főként a parasztságnál vizsgáljuk, amely parasztságot társadalomnéprajzi szempontból sajátosan értelmezett munkaerőköltsége segítségével határoltuk el más társadalmi rétegektől.”

Az itt kifejtett elveket 1970-ben rögzítettem, s ezt az elvi fejtegetést kiegészítettem még azzal, hogy felvázoltam a tevékenységi folyamat szerkezetét, rendszerét, s azt, hogy ez milyen közegben zajlik le, mi biztosítja azt, hogy a tevékenységi folyamat azonos lényeggel ismétlődje meg, azonos produktumokat hozzon létre, azaz hagyományos legyen. A tevékenységi folyamatokat elemezve részeire bontottam, s igyekeztek használható, érvényesíthető elveket is adni ezzel a kutatásnak (Szabó: 1970.). Úgy vélem, hogy mindmáig ez az egyetlen olyan kísérlet, amely kilép az addigi keretek közül, s valóban átfogó társadalomnéprajz megteremtését tűzte ki célul. Fontos az a szempont is, hogy ez az elmélet a magyar néprajz eddigi eredményeit veszi figyelembe, eddig észlelt fő hiányosságait igyekszik kiküszöbölni, s feladatának tekinti, hogy az eddig felhalmozott anyag egészét hasznosítsa a társadalomnéprajzi kutatás számára. Sajnos, mint annyi más törekvés, ez is visszhangtalan maradt a hazai kutatásban, inkább szociológusok, mint néprajzosok reagáltak rá. Elégtétel csak annyi lehet, hogy a Magyar Néprajzi Lexikon, mint külön irányt, „sajátos társadalomnéprajzi felfogást” megemlíti a társadalomnéprajz kutatásának története címszavában. Ennek ellenére a munka nem állt meg, s magam, illetve néhány, velem egy munkaközösségben dolgozó kutató folytattunk ilyen szellemű vizsgálatokat. A Jászságot ezzel az igénnyel vizsgáltam, de fontosabbak azok az apró, bár nem kellően publikus írások, ahol egy-egy jelenség, szokáskomplexum vonatkozásában érvényesíthettem társadalomnéprajzi szemléletemet és módszeremet. Így közelítettem meg a komikum kérdését a dramatikus játékokban, s mutattam be, hogyan válhat a társadalom szemlélet például esztétikai kérdésben kompetenssé. Ugyanezt kíséreltem meg a munkaeszközök esztétikájáról szóló írásomban vagy a lakodalni rigmusok értékelése terén. Ennek az elméletnek és felfogásnak a jegyében közelítettem meg más területeket is, így *Illyés Gyula* vagy *Tamási Áron* művészetét, illetve egy-egy művét, jelezve, hogy nemcsak a néprajzban alkalmazható ez a módszer. Szorosan vett, a közvélemény előtt is társadalomnéprajzának minősülő, mert a népi társadalom egy-egy intézményével foglalkozó munkáim (családszervezet, rokonsági rendszer, társadalmi rétegek, falu- és mezővárosi közösségek, néprajzi- és etnikai csoportok) természetszerűleg hordozzák ezt a felfogást a történeti aspektus mellett.

Nem vált irányzattá ez a selfogás, s ennek tudható be — mint az szemlénkből is kiderült —, hogy egységes társadalonnéprajzról, mint önálló diszciplínáról ma sem beszélhetünk. Az egyéni törekvések nem összegződhetnek a magyar néprajz struktúrája miatt. Ám hogy nem rossz irányba dolgoztam, amikor a társadalonnéprajz elvi alapjait véltem lerakni, s dolgoztam ebben a szellemben azóta is, annak bizonyítéka, hogy mások, másfelől ugyanarra a tisztásra jutottak ki, komplex szemléletű műveket alkotva, mint magam. S jóleső érzés találkozni itt *Ifj. Kós Károly*val, *Nagy Olga*val, *Penavér Olga*val, *Andrásfalvy Bertalammal*, *Varga Gyulával*, *Balogh István*mal, azokkal, akiktől merítettem is egy korábbi, még nem kifejtett stádiumban.

Az irodalomjegyzékben a meghivatkozott munkákat adjuk meg fejezetenként és alfejezetenként csoportosítva a műveket. Néhány nem hivatkozott művet a hivatkozottak után még megadunk, s csillaggal jelöljük. Ezeket nem alfabetikus sorrendbe illesztjük be a jegyzékbe. Olyan fontos munkákról van szó, amelynek ismerete a társadalomnéprajzi kutatások története szempontjából is fontos, s további bibliográfiát is tartalmaz.

•

A TÁRSADALOM IRÁNTI ÉRDEKLŐDÉS A MAGYAR NÉPRAJZ
KIALAKULÁSÁNAK KEZDETÉN

Paládi-Kovács Attila (szerk.)

1985 Magyar tájak néprajzi felfedezői. Budapest

Pintér Sándor

1880 A palócokról. Budapest

1909 A palóc család otthona. NÉ. X. 200–207.

Le Play, Fr.

1903 A munkáskérdésről. Budapest

Reguly Antal

1975 Palóc jegyzetei 1857. (Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Selmeczi-Kovács Attila), Eger

Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely

1979 A parasztok állapotáról Magyarországon. (Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és az életrajzot írta: Zsigmond Gábor

Kubinyi Ferenc – Valhot Imre

1853 Magyarország és Erdély képekben. I. Pest (Hasonmás kiadás, Kecskemét, 1980.).

*Ortutay Gyula**

1939 A magyar népköltési gyűjtemények története. Klny. az Ethn.
L. számából

*Tálas István**

1948 Néprajzi életünk kibontakozása. Budapest

A RENDSZERES TÁRSADALOM LEÍRÁSTÓL A NÉPI TÁRSADALOM ÉLETÉNEK KUTATÁSÁIG

Benedek Elek

1898 A magyar nép múltja és jelene. I–II. Budapest

Fél Edit

1948 A magyar népi társadalom életének kutatása. Budapest

Gönczi Ferenc

1914 Göcsej 's kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevon-
tabb ismertetése, Kaposvár

Györffy István

1942 Magyar nép – magyar föld. Budapest

1924 Nagykunsági krónika. Karcag

Katona Lajos

1890 Ethnographia, Ethnologia, Folklore. Eth. I. 69–87.

Tagányi Károly

1894 A földközösség története Magyarországon. Budapest

Tárkány Szűcs Emő

1981 Magyar jogi népszokások, Budapest

A NÉPI TÁRSADALOM JELENSÉGEINEK LEÍRÁSA

Bodor Antal (szerk.)

Honismeret könyve. Budapest

1936 Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. (írták: a Pro
Christo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai).
Budapest

Fél Edit

1940 A társaságban végzett munkák Martoson. NÉ. XXXIII. 361–
379.

- 1944 A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson. Érsekújvár
- Kiss Géza*
1937 Ormányság. Budapest
- Kiss Lajos*
1981 A szegény emberek élete. I–II. Budapest
- Kresz Mária*
1949 A hagyományokba való belenevelődés egy paraszt faluban. In: Néprajzi tanulmányok. I. szerk.: Ortutay Gyula, Budapest
- Lajos Árpád*
1979 Nemesek és partiak Szuhafőn. Miskolc
- Luby Margit*
1935 A paraszt élet rendje. Budapest
- Márkus István*
1943 Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII–XVIII. sz.-ban. Keskemét
- Ortutay Gyula*
1937 Magyar népismeret. Budapest
1949 A magyar néprajztudomány elvi kérdései. Ethn. LX. 1–24.
- Szabó Zoltán*
1986 A tardi helyzet — Cifra nyomorúság. Budapest (hasonmás kiadás)
- Erdei Ferenc**
én. Parasztok. Budapest
én. A magyar paraszttársadalom. Budapest
1974 Magyar falu. Budapest (hasonmás kiadás)
1943 A paraszti társadalom. In: A magyar nép. szerk.: Bartucz Lajos. Budapest).

A MAGYAR TÁRSADALOMNÉPRAJZ KIALAKULÁSA

1. Történeti-néprajzi kutatások

- Balassa Iván*
1960 A magyar kukorica (néprajzi tanulmány) Budapest
- Balogh Iván*
1964 Cívisek társadalma. Debrecen

- 1973 A parasztság művelődése a két világháború között. Budapest
Szabó István
 1940 A magyar parasztság története. Budapest
 1965 A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. I–II.
 Budapest (szerkesztette)
 1976 Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből (szerk.: Für Lajos). Budapest

2. Etnológiai és szociálintropológiai kutatások

- Beöthy Leó*
 1882 A társadalmi fejlődés kezdetei. I–II. Budapest
Bodrogi Tibor
 1962 Társadalmak születése. Budapest
 1978 Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomrajzához (szerkesztette), Budapest
Hofer Tamás (szerkesztette)
 1984 Történeti antropológia. Budapest
Hoppál Mihály
 1970 Egy falu kommunikációs rendszere. Budapest
Láng János
 Az őstársadalmak. Budapest
Sárkány Mihály
 1970 Megjegyzések komplex társadalmak szociálintropológiai vizsgálataihoz. In: Népi Kultúra–Népi Társadalom. IV. Budapest
 1984 Gazdaság és kultúra: a parasztság mint kutatási dilemma. In: Történeti antropológia. (Szerk.: Hofer Tamás). Budapest. 87–86.
Vajda László
 1949 A néprajztudomány kultúrtörténeti iránya és a „bécsi iskola”. Ethn. LX. 45–71.
Zsigmond Gábor
 1974 A magyar társadalomnéprajz kezdetei. Beöthy Leó (1839–1886). Budapest
 1977 Az ősi társadalom magyar kutatói (szerkesztette) Budapest

3. A szovjet néprajz inspirálta kutatások és a marxista irány.

Balassa Iván

1953 A „Jedolgozás” magyar elnevezései. MNy. II. 138–145.

1985 Az aratómunkások Magyarországon 1848–1944. Budapest

Dégli Linda

1953 Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához. Budapest

Dömötör Tekla

1955 Vita a munkásosztály néprajzi kutatásának problémáiról. Budapest

1959 A városi néprajzkutatás új eredményeiből. Ethn. LXX. 450–453.

Hoffmann Tamás

1975 Néprajz és feudalizmus. Budapest

Kardos László

1953 A szocialista kultúra és életmód kibontakozása falvainkban. Ethn. LXIV. 366–380.

1954 A magyar falu szocialista fejlődésének néprajzi kérdései. MTA I. o. Közl. V. 409–453. Balassa I., Bakó F. és Manga J. hozzászólásaival.

Katona Imre

1961 Munkaszervezeti formák és ideiglenes életközösségek idény-munkákban a kapitalizmus korában. Agr. tört. Szemle. III. 354–562.

1963 Munkaidő és teljesítmény kubikmunkán. Agr. tört. Szemle V. 409–420.

4. A néprajz hagyományos vonalát követő kutatások

Bárth János (szerk.)

1984 Kecel története és néprajza. Kecel

Bodor Antal

1935 A falukutatás vezérfonala. Budapest

1944 Magyarország honismereti irodalma 1527–1944. Budapest

Fél Edit

1958 Adatok a bukovinai székelyek rokonsági intézményeiről. NK II. 3–17.

- 1959 Fejezetek Tiszaigaz társadalmának megismeréséhez. NK. III. 70–114.
- Fél Edit – Hofer Tamás*
1969 Proper Peasants. Budapest
- Janó Ákos*
1966 A társasmunkák és a kendermunkák társas jellege Szatmárban. Ethn. LXXVII. 517–527.
1987 Kendermunkák és társasélet Szatmárban. Kalákkák. Debrecen
- Juhász Antal (szerk.)*
1971 Tápé története és néprajza. Tápé
- Morvay Judit*
1956 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest
- Nagy Gyula*
1965 Orosháza története és néprajza. Orosháza
- Penavin Olga*
1981 A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon). Újvidék
- Szabó László*
1965 A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. NÉ. XLVII 133–158.
1967 A népi társasmunkák kutatása. Ethn. LXXVIII. 219–237.
- Szilágyi Miklós*
1984 Helyi kiadású helytörténeti monográfiák 1970–1981 (annotált bibliográfia). Ethn. XCV. 118–133.
1984 Az agrártörténet, a társadalomtörténet és a néprajz összefüggései a helyi kiadványokban. Ethn. XCV. 114–117.
- Timaffy László*
1980 Szigetköz. Budapest
- Varga Gyula*
Egy falu az országban – Kismarja életrajza a felszabadulásig. Debrecen

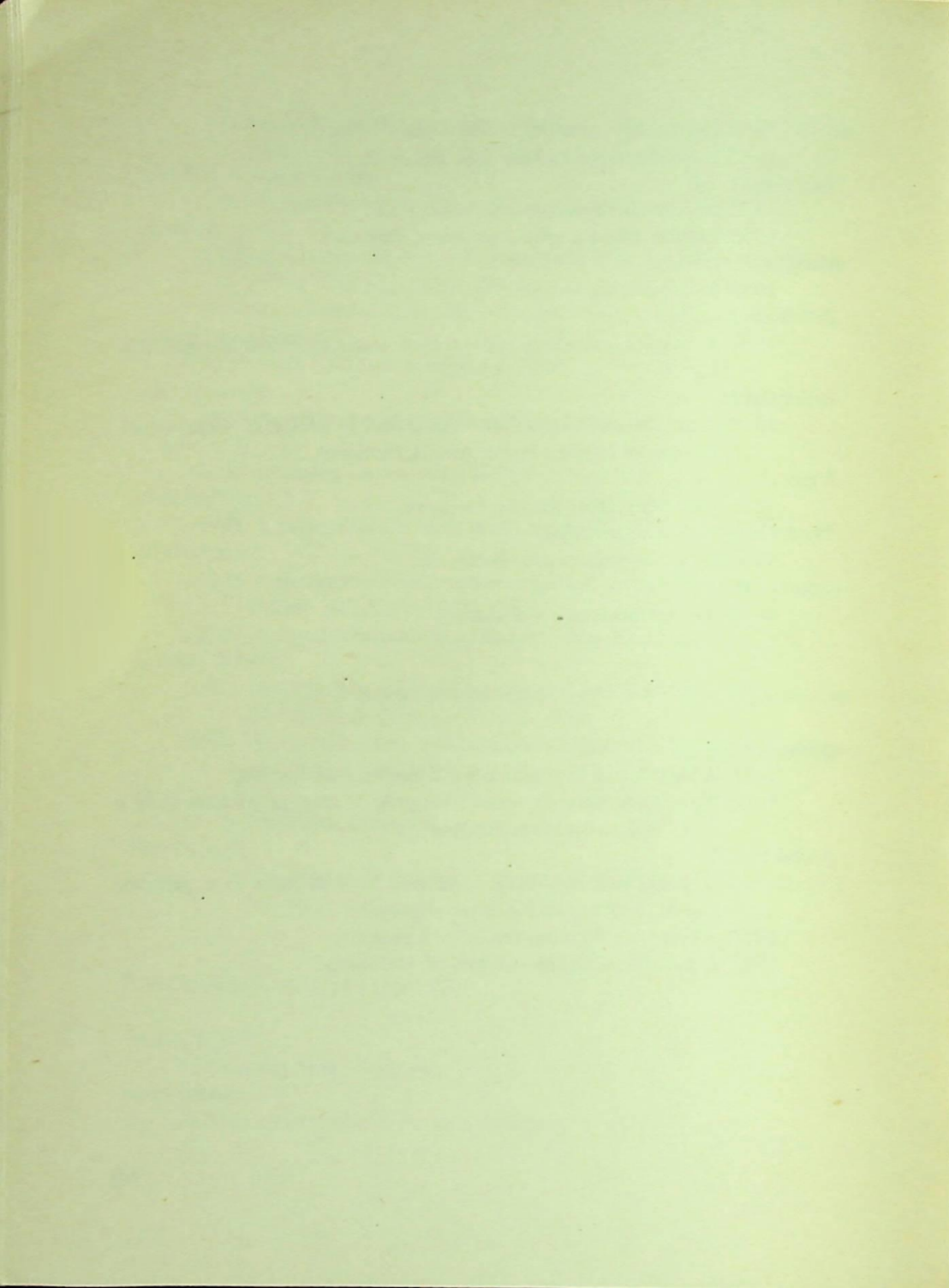
5. Az erdélyi társadalmi kutatások.

- Balázs Ferenc*
1944 A rög alatt. Budapest
- Imreh István*
1973 A rendtartó székely falu. Bukarest

- 1979 Erdélyi hétköznapiak. 1750–1850. Bukarest
 1983 A törvényhozó székely falu. Bukarest
- Kós Károly, ifj.*
 1972 Népélet és néphagyomány. Bukarest
 1980 Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest
- Gazda Klára*
 1980 Gyermekvilág Eszterneken. Bukarest
- J. Lőrinczi Réka*
 1980 A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai. Bukarest
- Lükő Gábor*
 1935 A román „monografisták” falukutató munkája. In: Honismeret Évkönyve (szerk.: Bodor Antal). Budapest, 117–124.
- Nagy Olga*
 1989 A törvény szorításában. Budapest
- Vasas Samu – Salamon Anikó*
 1986 Kalotaszegi ünnepek. Budapest
- Venczel József*
 1980 Az önismeret útján. Bukarest

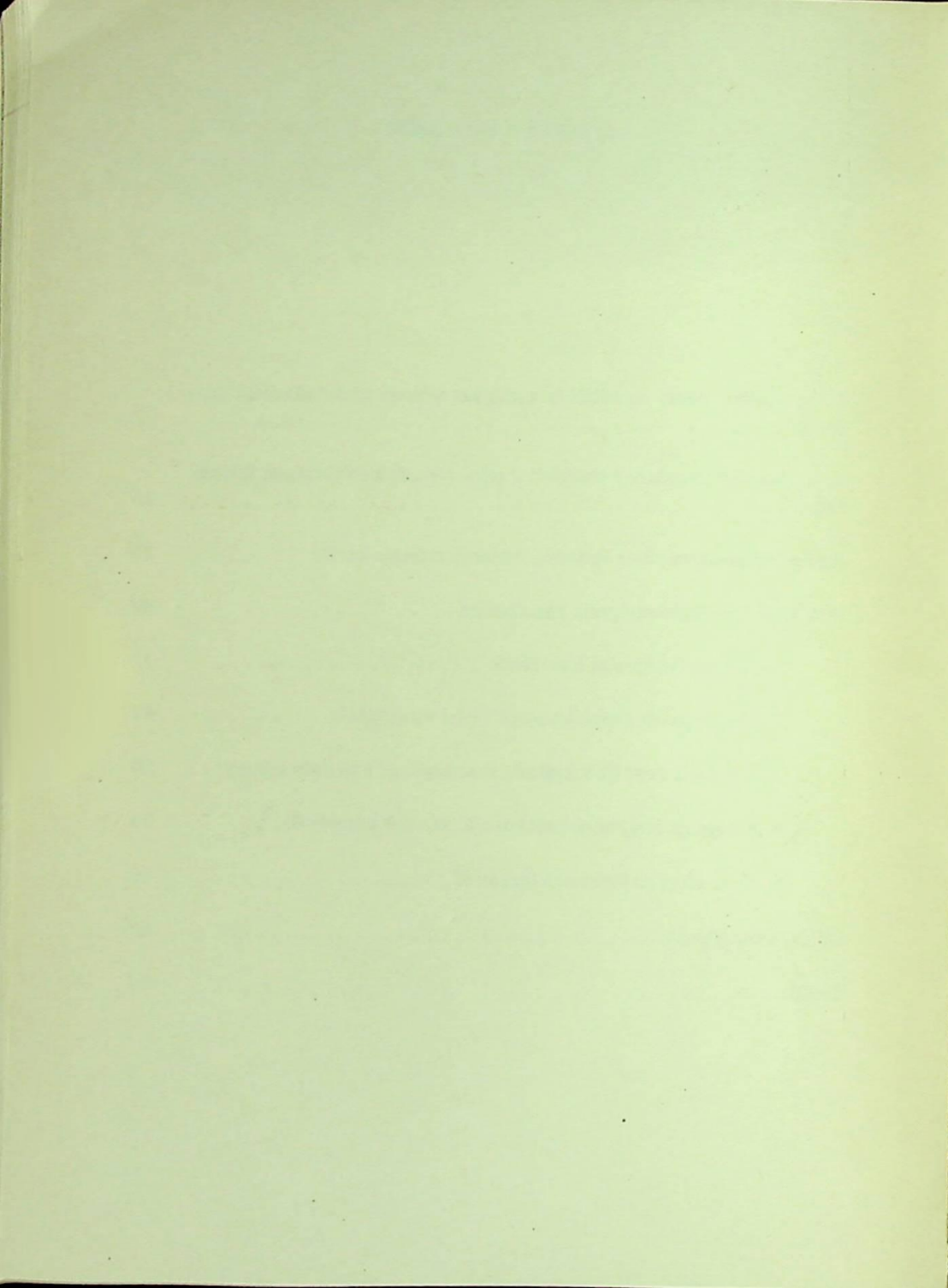
TÁRSADALOMNÉPRAJZ

- Szabó László**
 1970 A társadalom néprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok
 1968 Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században. Szolnok
- Szabó László*
 1973 A jászdózsai rokonsági rendszer. In: Jászdózsa és a palócság (szerk.: Szabó László), Eger–Szolnok
 1980 A magyar rokonsági rendszer. Debrecen
 1988 A palócok társadalomnéprajza. Debrecen

TARTALOMJEGYZÉK

A társadalom iránti érdeklődés a magyar néprajz kialakulásának kezdetén	7
A rendszeres társadalmi leírástól a népi társadalom életének kutatásáig	15
A népi társadalom jelenségeinek, intézményeinek leírása	23
A magyar társadalomnéprajz kialakulása	39
1. Történeti-néprajzi kutatások	39
2. Etnológiai és szociálintropológiai vizsgálatok	43
3. A szovjet néprajz inspirálta kutatások és a marxista irány ..	50
4. A néprajz hagyományos vonalát követő kutatások	55
5. Az erdélyi társadalmi kutatások	59
Társadalomnéprajz	69
Irodalom	87

NÉPRAJZI EGYETEMI HALLGATÓKNAK

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem
Néprajzi Tanszékének kiadványa

Szerkesztő:
UJVÁRY ZOLTÁN

1. VOIGT Vilmos: Alapismereti bevezetés (1989).
2. UJVÁRY Zoltán: Dramatikus népszokások (1989)
3. KATONA Imre: Munka-munkaeszköz-társadalmi fejlődés (1989).
4. VOIGT Vilmos: Szimiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája (1989).
5. UJVÁRY Zoltán: Farsang (1989).

